

ВІСНИК

2 (151)
ЛЮТИЙ
2009

КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ

Книжкова палата
України

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ * ЩОМІСЯЧНИК * ЗАСНОВАНИЙ У СЕРПНІ 1996 р.

УДК 015:061.1](477)(051)

З М І С Т

ВИДАВНИЧА СПРАВА

- ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ О.* Оптимізація книговидання за критерієм "ціна — якість" як єдиної системи підготовки, виготовлення і розповсюдження друкованої продукції 3
- ЗВІТ* Правління Української асоціації видавців та книгорозповсюджувачів про діяльність за період з 27 лютого 2008 року до 25 лютого 2009 року 6
- Періодичні та продовжувані видання, випуск яких розпочато у 2008 році* 9

РЕЦЕНЗІЇ

- КОВАЛЬЧУК Г.* Друковане слово під радянською цензурою 10
- ДЗЮБАН Р.* Портрет ученого мовою бібліографії.....12

БІБЛІОГРАФІЯ

- МІЛІСЕВИЧ І.* Зведений краєзнавчий каталог обласних універсальних наукових бібліотек: проблемні питання методики ведення 13

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

- МАР'ІНА О.* Сучасні форми інформаційно-комунікаційної взаємодії в регіональних бібліотечних системах.....20
- СТРИШЕНЕЦЬ Н.* Поняття "комплектування" в американській бібліотечній термінології 23
- МУРАШЕВИЧ Т., ЗАСЛАВЕЦЬ Г.* Дарунки Науковій бібліотеці Чернівецького національного університету.....26

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

- АСЕСВ Г.* Концепція електронного сховища даних 28
- КОХАНОВА І.* Реферування документів як затребувана сфера інформаційної діяльності.....31
- ГОЛОВАЦЬКА І.* Бібліотечно-інформаційні ресурси Галичини: питання формування та забезпечення доступу 32

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

- ЧЕРНИШ Н.* Енциклопедія "Британіка": складний шлях до світового лідерства 35
- БОНДАРЧУК О.* Українські букварі ХІХ — початку ХХ століття у фондах Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського 40

ПОЛІТИКА. КУЛЬТУРА. МИСТЕЦТВО

- Схвалено* Концепцію Державної цільової програми розвитку Національної словникової бази на 2009—2015 роки 44
- Пам'ять, честь, гідність, саме життя нашого народу*.....45
- Духовний скарб народу* 48

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

- ВОРОНЦОВСЬКА І.* Наша професія в особистостях 49

КОНФЕРЕНЦІЇ. КОНКУРСИ. ВИСТАВКИ

- Українська книга бажана в Білорусі* 50
- Українська революція — мовою історичних документів та книжкових видань* 52

**Засновник, редакція,
видавець
і виготовлювач**
Державна наукова
установа
"Книжкова палата
України імені Івана
Федорова"

Головний редактор
Микола СЕНЧЕНКО

**Заступник головного
редактора**
Наталія ПЕТРОВА

Журнал "Вісник Книжкової палати" президією Вищої атестаційної комісії України віднесено до наукових фахових видань України в галузі технічних, педагогічних, історичних наук, соціальних комунікацій (книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство) (постанови ВАК від 10.05.2000 № 1-02/5, 11.10.2000 № 1-03/8, 11.04.2001 № 5-05/4, 21.05.2008 № 1-05/5)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Технічні науки:

Микола Іванович СЕНЧЕНКО — доктор технічних наук, професор (голова редколегії)
Георгій Георгійович АСЄЄВ — доктор технічних наук, професор
Всеволод Вікторович ВАСИЛЬЄВ — доктор технічних наук, професор
Роберт Петрович КАРТАШОВ — доктор технічних наук, професор
Віктор Мефодійович МИХАЙЛЕНКО — доктор технічних наук, професор
Віталій Георгійович ТОЦЕНКО — доктор технічних наук, професор

Історичні науки:

Валентина Олексіївна ІЛЬГАНАСВА — доктор історичних наук, професор
Ярослав Степанович КАЛАКУРА — доктор історичних наук, професор
Сергій Георгійович КУЛЕШОВ — доктор історичних наук, професор
Михайло Семенович СЛОБОДЯНИК — доктор історичних наук, професор
Валерій Федорович СОЛДАТЕНКО — доктор історичних наук, професор
Василь Михайлович ШЕЙКО — доктор історичних наук, професор

Педагогічні науки:

Наталія Миколаївна КУШНАРЕНКО — доктор педагогічних наук, професор
Ольга Миколаївна ОЛЕКСЮК — доктор педагогічних наук, професор
Михайло Михайлович ПОПЛАВСЬКИЙ — доктор педагогічних наук, професор
Людмила Яківна ФІЛПОВА — доктор педагогічних наук, професор
Ада Семенівна ЧАЧКО — доктор педагогічних наук, професор

Рекомендовано до друку Вченою радою Книжкової палати України
протокол від 27.02.2009 № 2

Відповідальний секретар
Надія РЕГДАЙЛО

Коректура Олена ДУБОВИК

Комп'ютерні складання та верстання:
Маргарита ГАБРОВСЬКА, Андрій КРУШИНСЬКИЙ

Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються. Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.

Адреса редакції і видавця:
просп. Ю. Гагаріна, 27,
Київ-94, 02660
Тел.: (044) 292-01-34
(приймальня),
(044) 292-30-11 (редакція)
Факс: (044) 296-71-15

© Книжкова палата України, 2009
© В.Кузьменко, художнє оформлення
обкладинки, 2005

УДК 655.5

Оптимізація книговидання за критерієм "ціна — якість" як єдиної системи підготовки, виготовлення і розповсюдження друкованої продукції

Олег Добровольський,
старший викладач кафедри
ОВПК Видавничо-поліграфічного
інституту НТУУ "Київський
політехнічний інститут"

Загальне завдання оптимізації виробництва полягає у визначенні оптимальних обсягів випуску кожного виробу для досягнення максимального прибутку або мінімальних витрат підприємства в цілому з урахуванням визначених обмежень ресурсомісткості. Такого роду задачі оптимізації зручно розв'язувати в середовищі Excel за допомогою аналітичних інструментів надбудови "Поиск решения" (Сервіс — Поиск решения). Проте, не зважаючи на широкі можливості, які дають розв'язки загальної задачі оптимізації, поза розглядом залишається важливе питання досягнення оптимального співвідношення між показниками "ціна—якість". А воно, як показує практика, у багатьох випадках суттєво впливає на рівні продажів виробу й витрат на його випуск і реалізацію.

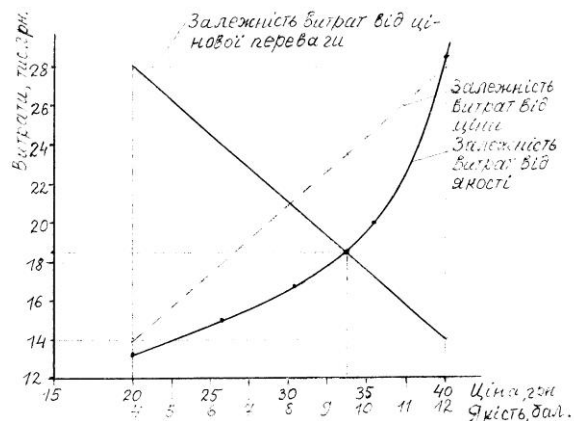
Кожен видавець знає як аксіому: щоб мати успіх на книжковому ринку, треба добитися якомога вищої якості друкованої продукції за якомога нижчої її собівартості, бо це дає можливість встановлювати на книгу таку ціну, яка буде вигідною для підприємства і привабливою для покупця. Але одночасне виконання обох названих умов є суперечливим, оскільки підвищення якості, як правило, пов'язане із збільшенням витрат, а зниження ціни, навпаки, вимагає їхнього зменшення.

Оптимального співвідношення показників якості та ціни можна досягти, тільки розв'язавши задачу оптимізації витрат за цими показниками. Оптимальним буде таке співвідношення ціна — якість, за якого підвищення якості вже не даватиме потрібного зростання продажів внаслідок випереджальної дії одночасного збільшення ціни (через підвищення витрат), з одного боку, а з іншого, і зниження ціни не підвищуватиме попиту в бажаних межах черед вимушене скорочення витрат на видання і відповідне зниження рівня якості. Тобто в цьому разі і підвищення якості, і зниження ціни ведуть до зменшення прибутку.

Обчислити оптимальне значення витрат на книгу за критерієм "ціна — якість" простим методом за допомогою системи двох рівнянь або графічно насправді доволі складно. Для цього треба побудувати лінію залежності витрат від цінової переваги (зниження ціни) між варіантами видання з найнижчою і найвищою якістю та лінію залежності витрат від якості того ж видання (рис. 1).

Останнє потребує кількісної оцінки якості видання у різному виконанні, вираженої у балах. Це можна зробити

тільки експертним методом, що вносить елемент суб'єктивності в такий метод оптимізації.

$U_{\min} = 20 \text{ грн.}$
 $U_{\max} = 40 \text{ грн.}$
 $U_{\text{опт.}} = 33,75 \text{ грн.}$
 $V_{\text{опт.}} = 18500 \text{ грн.}; \text{Якість оптимальна} = 9,4 \text{ бала}$

Рис. 1

Значення абсцис на лінії залежності витрат від цінової переваги дорівнюють різниці між сумою мінімальної і максимальної ціни та її поточним значенням. Лінія залежності витрат від якості загалом носить нелінійний характер, оскільки починаючи з деякого рівня якості, який задовольняє споживача, подальше підвищення її стає менш відчутним для нього і потребує все більших витрат на кожен бал підвищення якості. Ця закономірність цілком зрозуміла. У товар високого гатунку вже закладено високі технології, найкращі матеріали, досконалі конструктивні та дизайнерські рішення. Тому подальше підвищення якості такого товару пов'язане з високими додатковими витратами, а відповідне підвищення ціни споживач не сприйматиме лояльно, бо не відчуватиме принципової зміни у задоволенні своєї потреби.

Якщо труднощі, пов'язані з кількісною оцінкою якості, подолані, то, як видно на рисунку, проекція точки перетину ліній залежності витрат від цінової переваги та якості дає оптимальні значення ціни й якості товару. Проекція цієї точки на вісь ординат визначає оптимальний рівень витрат.

Якщо кількісне визначення якості здійснювати лише за технічними параметрами і на їх підставі розраховувати груповий параметричний індекс за формулою

$$I_{г.т} = \sum_{i=1}^n q_i a_i,$$

де $I_{г.т}$ — груповий параметричний індекс за технічними показниками продукції;

q_i — одиничний параметричний індекс, розрахований за i -тим технічним параметром;

a_i — питома вага i -того технічного параметра;

n — кількість використаних технічних параметрів, а в оцінці економічних параметрів обмежитися тільки параметрами "ціна продажу" та "ціна споживання" за формулою

$$I_{г.ц} = \sum_{j=1}^m q_j a_j,$$

де $I_{г.ц}$ — груповий параметричний індекс за цінними показниками продукції;

q_j — одиничний параметричний індекс, розрахований за j -им цінним параметром;

a_j — питома вага j -го цінового параметра;

m — кількість цінних параметрів,

то відношення названих групових індексів характеризує конкурентоспроможність виробу. Інтегрований показник конкурентоспроможності розраховують за формулами

$$K_I = I_{г.ц} / I_{г.ц}, \text{ або } K_I = V/3,$$

де V — виторг від продажу товару;

3 — затрати на виробництво і розповсюдження товару.

Таким чином, простежується глибинний зв'язок між критерієм "ціна — якість" і показниками конкурентоспроможності продукції.

Проте в розглянутому підході до оптимізації при експертній оцінці якості виникає ще велика ймовірність переходу від показника "якість" до показника "цінність", отже — до зовсім іншого критерію. Тому треба шукати надійніший шлях оптимізації за критерієм "ціна — якість".

Якщо оптимізувати параметри в їхньому взаємозв'язку складно, то можна підійти до вирішення проблеми з позицій визначення оптимального значення кожного з них окремо, відводячи у разі потреби пріоритетну роль одному з параметрів. Таку задачу розв'язують, аналізуючи головні фактори впливу на ціну і якість видавничої продукції. При цьому треба виділити найсуттєвіші чинники, які видавець може регулювати в достатніх межах.

Відразу зауважимо, що розгляд факторів впливу тільки на виробництво не виходить за рамки класичної теорії менеджменту, а з позицій сучасного менеджменту треба орієнтуватися на забезпечення насамперед гнучкості та адаптивності фірми до швидких змін її макро- і мікросередовища. Але останнє не усуває і не заперечує першого, а лише розвиває і доповнює його.

Головними чинниками, що визначають рівень цін на видавничу продукцію і на які виробник може суттєво впливати, є: *собівартість видання, тираж, видавничі та поліграфічна якість продукції, розмір прибутку видавництва*. Решта чинників: кваліфікація і популярність автора, платоспроможність населення, торговельна націнка, рівні оподаткування та інфляції тощо мало залежать від виробника або не залежать зовсім.

З наведених міркувань задачу оптимізації книговидання можна звести до оптимізації насамперед показників *видавничої собівартості, тиражу і видавничої та поліграфічної якості*. Кожен з цих показників зумовлюється рядом чинників, які впливають на нього в прямій або зворотній залежності.

1. *Видавничі собівартість* одиниці продукції зменшується, якщо: 1) збільшується тираж; 2) знижуються поліграфічні витрати (використовуються дешевші способи друку, інші поліграфічні послуги, папір і палітурні матеріали, раціональніший формат, менші фарбовість та ілюстрованість, обкладинка замість оправи та ін.); 3) зменшується обсяг видання; 4) знижуються загально видавничі, редакційні та позавиробничі витрати.

З названих факторів єдиним, який дає можливість у широких межах знижувати собівартість без погіршення якості є тираж, тобто обсяг виробництва в натуральному вираженні.

2. *Оптимальний тираж (обсяг виробництва і реалізації продукції)* — фундаментальне поняття економічної теорії. Під оптимальним обсягом випуску і реалізації продукції розуміють такий обсяг, за якого підприємство

досягатиме найкращих економічних результатів, скажімо, найвищого прибутку.

Оптимальний обсяг виробництва найчастіше визначають методом зіставлення валових або граничних показників. Метод зіставлення валових показників полягає в розрахунку прибутку за різних обсягів виробництва та продажу продукції і дає можливість визначити точки беззбитковості та максимального прибутку. Графічно це можна подати так, як показано на рис. 2.

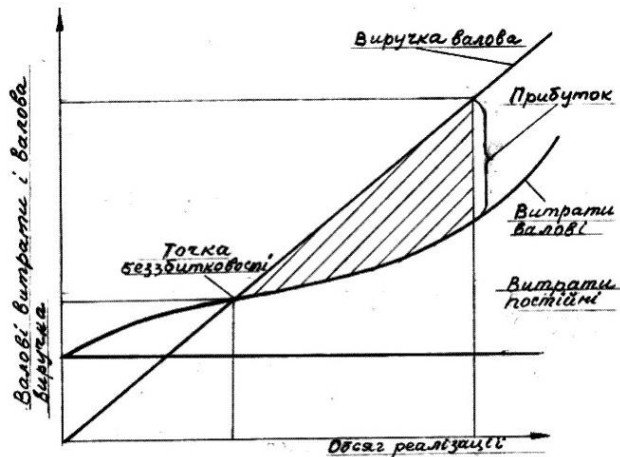

Рис. 2

На рисунку заштрихована зона прибутковості від нульового до максимального прибутку.

Метод зіставлення граничних показників базується на розрахунку граничних значень прибутку за граничними значеннями доходу і витрат. Граничний дохід — це додатковий дохід на кожну наступну одиницю продукції. Граничними витратками є додаткові витрати на кожну наступну одиницю продукції. Якщо весь тираж продається за однаковою ціною, то граничним доходом буде ціна одиниці продукції. Граничні валові витатки розраховують як різницю між витатками на попередній обсяг реалізації і витатками на цей обсяг реалізації, поділену на цей обсяг реалізації. Як видно з графічної інтерпретації цього методу (рис. 3), заштрихована зона показує розміри граничного прибутку в діапазоні його додатних значень.

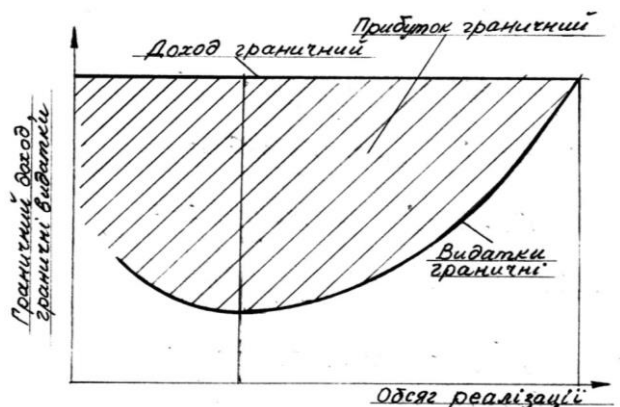

Рис. 3

Метод зіставлення граничних показників показує, що доти, поки розмір граничного доходу перевищує розмір граничних витрат, збільшення випуску і реалізації продукції рентабельне. Оптимальний обсяг реалізації буде за умови, коли граничний дохід дорівнює граничним витратам. У цьому разі видавництво одержує максимальний прибуток.

Метод зіставлення граничних показників точно визначає межу обсягу випуску продукції, за якою кожна нас-

тупна продана одиниця продукції починає приносити збиток. Якщо ціна на ринку знижується, то мінімально допустиме значення її на тривалу перспективу не може бути нижчим від середніх валових витрат на один примірник. На короткий час ціна може опускатися і нижче витрат. Для мінімізації збитків у цій ситуації розмір ціни для продавця не повинен бути нижчим від середніх змінних витрат на один примірник. Це видно з формули

$$Z = V_{\text{п}} - (C_0 - v_3) Q, \quad (1)$$

де Z — збиток;

$V_{\text{п}}$ — витрати постійні;

C_0 — ціна одиниці продукції;

v_3 — витрати змінні на один примірник;

Q — обсяг продажу.

Оскільки постійні витрати будуть все одно понесені незалежно від обсягу випуску, то збиток зі збільшенням обсягу продажів зростатиме, якщо ціна стане меншою від змінних витрат (бо різниця в дужках стає від'ємною).

З погляду реалізації випущеної продукції збільшення тиражу принципово обмежується тільки попитом (потрібні кошти можуть бути взяті в кредит), тому оптимальне значення його визначається з умови рівноваги між попитом і пропозицією. Цю умову задовольняє рівноважний обсяг продажу (рис. 4), якому відповідає рівноважна ціна.

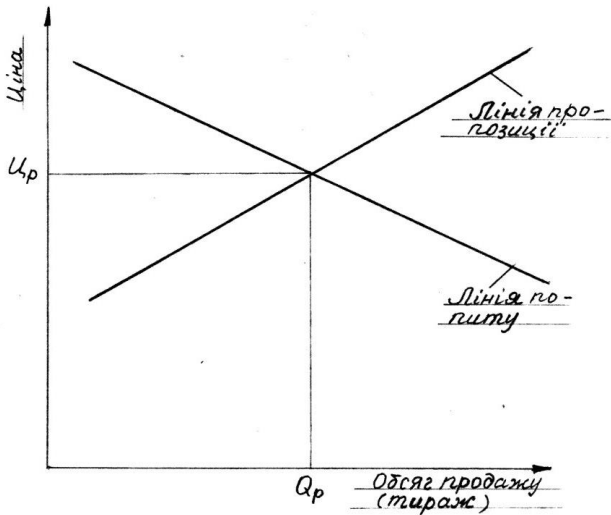

Рис. 4

Рівноважною є ціна книги, за якої попит на неї дорівнює пропозиції. Така ціна відповідає реальній вартості конкретної книги на цьому ринку, яка збігається з цінністю цього товару в свідомості покупців.

Рівноважні показники оптимізують співвідношення попит — пропозиція, але не враховують вимоги беззбитковості, забезпечення цільового прибутку та належної якості видання. Названі параметри узгоджують у їхньому оптимальному значенні шляхом оптимізації ціни за шкалою "цінність — витрати". Така оптимізація має бути проведена за наступними двома критеріями:

1) за нормою прибутковості, що забезпечується відповідним рівнем ціни товару. Ця норма має відповідати середньогалузевому, середньоринковому або цільовому рівню прибутковості (інколи має бути забезпечена лише беззбиткова реалізація продукту);

2) за можливістю реалізації на рівні передбачуваної ціни всього запланованого обсягу продукції. У цьому разі розрахунки ведуться відповідно до цінової еластичності попиту.

Цінова еластичність виражає чутливість споживача до ціни. Ступінь еластичності попиту за ціною вимірюється відповідним коефіцієнтом еластичності

$$E_{\text{п}} = (Q_2 - Q_1) / Q_1 : (C_2 - C_1) / C_1, \quad (2)$$

де $E_{\text{п}}$ — коефіцієнт еластичності попиту за ціною;

Q_1, Q_2 — обсяги попиту;

C_1, C_2 — ціни.

Визначити еластичність попиту на свою продукцію підприємство може лише на підставі інформації від покупців, якої на стадії планування і виробництва ще немає. Тому для прогнозування попиту можна застосовувати наближені методи, які з прийнятною точністю дають можливість визначити чутливість споживачів до ціни на конкретний товар.

Один з таких методів базується на зіставленні вихідної ціни C_1 , яку видавництво повідомляє покупцеві, з тією C_2 , за якої, з його слів, він вже не замовляв би це видання ($Q_2 = 0$). У такому разі процентна зміна обсягу попиту в формулі (2) дорівнює одиниці, отже цінова еластичність попиту

$$E_{\text{п}} = C_1 / (C_2 - C_1). \quad (3)$$

Чим вища ціна C_2 , тим менш чутливий покупець до ціни.

Оптимізація ціни за нормою прибутковості та можливістю реалізації всього тиражу за цією ціною здійснюється за допомогою аналізу графіку беззбитковості (рис. 5). Якщо не можливо встановити єдиний рівень ціни за обома наведеними критеріями, то одному з них надають пріоритетного значення.

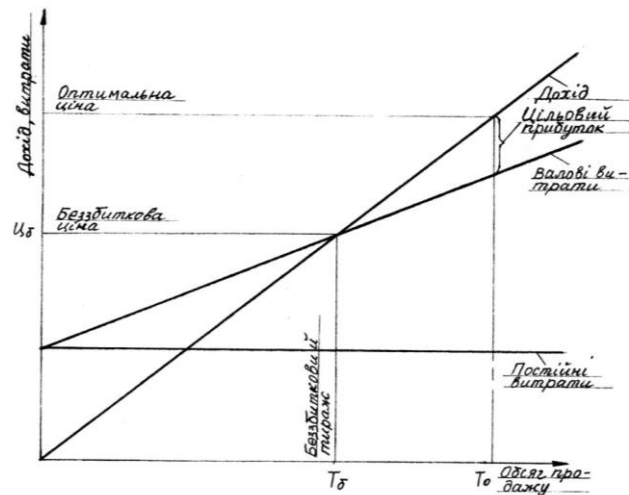

Рис. 5

Оптимальний тираж має забезпечити цільовий прибуток за рівня якості, який гарантує конкурентоспроможність видання на ринку, і розміру витрат, за якого ціна буде прийнята покупцями.

Якщо зазначені умови потребують такого збільшення тиражу, яке перевищує наявний на ринку попит, то видавництво має переглянути розмір цільового прибутку в бік зменшення або шукати шляхів зниження витрат (наприклад, за рахунок раціонального скорочення обсягу книги чи використання дешевших паперу і палітурних матеріалів, хоча останнє зазвичай погіршує показники якості).

3. *Якість друкованої продукції* визначається такими кількісними показниками, як коефіцієнт оновлення асортименту, частка сертифікованої продукції, частка продукції на експорт, частка товарів, реалізованих за зниженими цінами під час сезонного розпродажу. Проте ці опосередковані показники не характеризують власне функціональних і споживчих властивостей товару, тому потребують доповнення якісними оцінками експертів і споживачів.

Фактори, від яких залежить якість видавничої продукції, такі: творчі та інтелектуальні можливості автора; рівень редакційної підготовки, дизайну і художнього оформлення видань; якість друку і поліграфічних матеріалів;

підкріплення товарів гарантіями і додатковими послугами на етапах розподілу і користування.

Оптимізація якості полягає в установленні такого рівня її, за якого видання матиме попит, достатній для реалізації тиражу за оптимальною ціною, а витрати не виходитимуть за рівень, що залишає видавництву і книгарям очікуваний прибуток.

Підвищення якості продукції та послуг потребує додаткових витрат. Якщо ж лімітуючим фактором оптимізації видавничого проекту є витрати виробництва, то якість може виявитись останнім резервом їхнього зменшення з метою зниження ціни. Нарощування ж прибутку за рахунок зниження якості пов'язується в маркетингу із стратегією пограбування і нічого спільного з розв'язанням задачі оптимізації не має.

Розглянутий підхід до оптимізації книговидання відбиває маркетингову стратегію, яка формулюється так: фірма прагне досягти найнижчої ціни на товар за наявного рівня його якості та обсягу послуг, що надаються споживачеві.

Видавництво в цьому разі досягає своєї мети, забезпечуючи максимальний рівень продажів, а отже найнижчу собівартість одиниці продукції, за рахунок мінімізації ціни за наявного рівня якості. Отже визначальним фактором оптимізації в цій стратегії є ціна.

На високому рівні розвитку ринкової економіки відбувається поступовий перехід до стратегії, побудованій на принципі: фірма прагне досягти найвищого рівня якості товару і послуг споживачеві за наявного рівня ціни.

Якщо в першому разі метою оптимізації є досягнення найнижчої ціни за рахунок оптимального зменшення витрат, то в другому фірма прагне дати споживачеві товар найвищої якості і найкраще обслуговувати його під час купівлі і в процесі споживання товару, намагаючись утримати рівень витрат і відповідно ціни у певних межах. Мета видавництва за такої стратегії досягається за певного рівня якості максималізацією показників якості, які стають домінуючим фактором оптимізації книговидавництва.

Подальший розвиток виробництва і ринку спричиняє перехід у маркетингу від комплексів маркетингу* 4P, 3C до комплексу 4C. Щоб наочніше уявити суть цього переходу до нової ідеології підприємництва, порівняємо ці комплекси.

4P	3C
Product — продукт	Company — компанія
Price — ціна	Customer — покупець
Place — методи розповсюдження	Competition — конкуренція
Promotion — просування	
4C	
Consumer — споживач	
Cost — вартість	
Convenience — зручність	
Communication — комунікація	

Як бачимо, центр ваги з товару, фірми, покупця переноситься на споживача товару; методи розповсюдження, конкуренція спрямовуються на створення зручності для споживача; на зміну проблеми ціни приходить піклування про вартість (цінність товару для споживача), а просування поступається місцем комунікації — обміну інформацією із споживачем з метою кращого і повнішого задоволення його потреб.

Отже, головним фактором книговидавництва з названих позицій стає вже не ціна або якість, а адаптивність підприємства — здатність якнайкраще задовольняти швидкозмінні потреби споживача та одержувати прибуток за рахунок гнучкого реагування на суспільні та інформаційні зміни й активних зусиль з формування нових потреб. Зазначений критерій оптимізації книжкової справи вимагає глибоких перетворень в організації виробництва і технологіях, нових рівнів інформаційного забезпечення, соціальної відповідальності в ринкових відносинах.

Насамкінець зауважимо, що останній висновок жодною мірою не відкидає попередніх підходів до оптимізації процесів книговидання. Він лише окреслює вищу відмітку, до якої має спрямовувати свої зусилля сучасне підприємство друку в його прагненні досягти високих результатів у книжковому бізнесі. Оптимальні ціна та якість у більш загальному критерії мають бути присутні як необхідні, але не достатні умови оптимальності і виступати не лише в абсолютних своїх значеннях, а й у формі перших похідних від функцій зміни названих параметрів у часі. Що ж стосується інших складників параметра адаптивності, то це тема окремого дослідження.

Список використаної літератури

1. *Басій Н. Ф.* Стратегічний маркетинг : навч.-метод посіб. для вивч. курсу та самост. роботи студ. екон. спец. / Басій Наталія Федорівна ; Укоопспілка, Львів. комерц. акад. — Львів : Львів. комерц. акад., 2006. — 191 с.
2. *Єріна А. М.* Методологія наукових досліджень / А. М. Єріна, В. Б. Захожай, Д. Л. Єрін. — К. : Центр навч. л-ри, 2004. — 212 с.
3. *Кодрашова В. К.* Економіка поліграфічного підприємства : учеб. для вузов / В. К. Кодрашова, О. Г. Исаева. — М. : Изд-во МГУП, 2000. — 320 с.
4. *Кузнецов Б. А.* Экономика и организация издательской деятельности / Б. А. Кузнецов. — Х. : Харвест, 2006. — 320 с.
5. *Настольная книга издателя* / Мальшкин Е. В., Мильчин А. Э., Павлов А. А., Шадрин А. Е. — М. : Олимп, 2005. — 840 с.
6. *Почапська Л. В.* Облік і аналіз витрат виробництва та калькулювання собівартості друкованих видань : автореф. дис. ... канд. екон. наук / Почапська Людмила Василівна ; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. — К., 2003. — 20 с.
7. *Тимошик М. С.* Книга для автора, редактора, видавця : практ. посіб. / Микола Тимошик. — 2-ге вид., стер. — К. : Наша культура і наука, 2006. — 560 с.

ЗВІТ

Правління Української асоціації видавців та книгорозповсюджувачів про діяльність за період з 27 лютого 2008 року до 25 лютого 2009 року

Доповідь Президента УАВК О. Афоніна

Шановні колеги!

Рік, що минув, за великим рахунком, був переломним у вирішенні тих стратегічних питань, які Асоціацією ставилися перед владою й були спрямовані на досягнення якісних змін у стосунках УАВК → органи виконавчої та законодавчої гілок влади, а також на спонукання останніх до прийняття рішень, які б давали можливість:

* Комплекс маркетингу — набір змінних факторів маркетингу, на які підприємець може впливати для досягнення бажаної реакції на свій товар з боку цільового ринку.

а) продовжити режим пільгового оподаткування галузі;
б) забезпечити спеціальний режим орендних стосунків суб'єктів видавничої справи з розпорядниками державного і комунального майна;

в) розпочати розбудову інфраструктури галузі за рахунок створення умов для відродження системної книжкової торгівлі;

г) здійснити кроки щодо розбудови та запровадження спеціального пільгового режиму кредитування суб'єктів галузі;

д) розпочати системну роботу з популяризації української книги та читання як системного процесу, розрахованого на тривалий термін;

е) захистити український книжковий ринок від надлишкового, і в першу чергу, контрабандного імпорту та контрафактної книжкової продукції.

Розв'язанням цих питань в умовах надскладного кризового і з точки зору політики, і з точки зору економіки року в постійному щоденному режимі займалося Правління Асоціації в такому складі:

1. Афонін О. В. — президент Асоціації.
2. ТОВ "Видавничий центр "Академія" — Теремко В. І., віце-президент УАВК.
3. ТОВ "Генеза" — Дубас О. П.
4. Видавнича група "ВНУ" — Поляков О. В.
5. ТОВ "Видавництво "Навчальна книга — Богдан" — Будний Б. С.
6. ДНВП "Картографія" — Сосса Р. І.
7. ТОВ "Книжковий магазин "Знання" — Вархолова С. А.
8. ДСВ "Мистецтво" — Прибега Н. Д.
9. НМЦ "Світ дитинства" — Феценко Т. І.
10. ТОВ "Видавництво "Фоліо" — Красовицький О. В.
11. ТОВ "Видавництво "Ранок" — Круглов В. В.
12. ДСВ "Освіта" — Подолок І. М.
13. Книжкова палата України імені Івана Федорова — Сенченко М. І.
14. ТОВ "А.С.К." — Сичевський О. В.
15. ТОВ "Видавництво "Знання" — Карасьов В. І.

Упродовж звітного періоду відбулося дев'ять засідань Правління, на яких розглядалися як стратегічні проблеми, так і нагальні питання діяльності Асоціації. Зокрема, за минулий період Правління розглянуло і прийняло відповідні рішення з таких питань:

1. Про підтримку Асоціацією конкурсу телерадіограм "Відкрий Україну!".
2. Про участь УАВК у виставкових заходах у 2008 році як в Україні, так і за її межами.
3. Про дії органів влади щодо реалізації завдань із відродження системної книжкової торгівлі та популяризації книги й читання і оцінка цих дій УАВК.
4. Про стосунки членів робочої групи від УАВК з представниками МОН щодо розроблення проекту Положення про конкурс оригіналів підручників.
5. Про цілі та завдання представників Асоціації під час роботи Міжвідомчої комісії з питань сприяння розвитку вітчизняного книговидавництва та книгорозповсюдження.
6. Про проект протокольного рішення наради керівників робочих груп Міжвідомчої комісії від 23.07.2008 р.
7. Про стан справ щодо подовження пільгового режиму оподаткування суб'єктів видавничої справи.
8. Про внесення змін до законів України щодо зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів видавничої справи.
9. Про стан інформаційної роботи УАВК та її вплив на процеси, що відбуваються у видавничому середовищі й суспільстві.
10. Про проект Постанови Кабінету Міністрів "Про затвердження Порядку використання у 2009 році коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки видавництв, видавничих організацій, підприємств поліграфії та книгорозповсюдження через механізми здешевлення кредитів".
11. Про ситуацію з розбудовою системної книжкової торгівлі та дії влади в цьому напрямі.
12. Про організацію Асоціацією робочої зустрічі з керівниками центральних органів виконавчої влади, дотичними до книговидавництва, на тему "Перспективи видавничої справи в Україні в умовах економічної та фінансової кризи".
13. Про участь УАВК в "Артеківських діалогах".
14. Про проведення УАВК моніторингу книжкового ринку в умовах кризи.
15. Про стратегію ціноутворення на книжкову продукцію видавництв — членів УАВК в умовах кризи.

16. Про підписання УАВК "Меморандуму про взаєморозуміння та співпрацю між Держкомтелерадіо України, галузевими громадськими організаціями та суб'єктами господарювання та інші питання.

Слід зазначити, що минулого року, як ніколи раніше, значна кількість питань вирішувалася членами Правління в робочому режимі, без проведення офіційних засідань. Це було викликано необхідністю оперативного узгодження питань загального характеру, які вимагали спільної адекватної позиції Правління, а не тільки моєї як президента Асоціації. Особливо часто це доводилося практикувати влітку та на початку осені, коли потрібно було узгодити питання та документи, що розроблялися в рамках Міжвідомчої комісії.

Початок минулого звітного року ознаменувався активною боротьбою щодо освітньої книги як продовження полеміки, організованої в січні — лютому 2008 року навколо вимог видавців навчальної літератури до процедури проведення конкурсу оригіналів підручників для середньої школи та тексту Положення про конкурс. Незважаючи на зустрічі з міністром освіти І. Вакарчуком і його обіцянки, що всі напрацьовані Асоціацією пропозиції будуть враховані при доопрацюванні, проект Положення про конкурс, який був запропонований МОН для узгодження, в УАВК викликав більше запитань, ніж відповідей. У результаті нами було зібрано робочу групу, яка упродовж трьох днів повністю переробила цей проект Положення і подала його в Міністерство.

Варто зазначити, що в той варіант Положення, який було в подальшому затверджено міністром, увійшло більше пропозицій, запропонованих членами робочої групи УАВК. Хоча, як на практиці було реалізовано це Положення — то вже інше питання. Оскільки одним і тим же скальпелем можна як врятувати життя людини, так і зарізати її. Питання лише в тому, кому в руки потрапить цей інструмент.

Що стосується інших напрямів роботи, то прискорення їхнього опрацювання залежало від позицій Кабінету Міністрів і, зокрема, від ставлення Віце-прем'єр-міністра з гуманітарних питань. Прямі звернення до Кабміну не мали особливого успіху, і тоді було використано, як інструмент впливу на Кабмін, Національну раду з питань культури і духовності при Президенті України.

Хочу зазначити, що попри всю критику діяльності Національної ради, яка досить часто звучить із різних сфер, УАВК вдалося реалізувати її можливості майже на 100 відсотків. Починаючи з 2006 року, завдяки моїй присутності у складі Нацради, нам вдалося провести два підготовлені Асоціацією укази Президента та більше десятка підготовлених знову ж таки Асоціацією листів, які були підписані Президентом України на адресу різних складів Кабінету Міністрів.

Результатом цих звернень стали і створення Міжвідомчої комісії при Віце-прем'єр-міністрові і два кабмінівських комплекси заходів щодо розвитку та підтримки книговидавництва і власне весь той комплекс розроблених торік, вже спільно з Держкомтелерадіо України та зацікавленими міністерствами і відомствами, проектів законодавчих актів, постанов Кабінету Міністрів, нормативних актів.

Власне завдяки черговому такому листу від Нацради на ім'я Президента і від Президента України в Кабмін було відновлено 7 травня минулого року діяльність Міжвідомчої комісії з питань сприяння і розвитку вітчизняного книговидавництва та книгорозповсюдження.

Згідно з протокольним рішенням засідання комісії створено з-поміж її членів чотири робочі групи, які зобов'язано напрацювати програму діяльності та проекти документів у зазначених напрямках діяльності. У кожній з робочих груп було по два координатори. Один із них представляв органи влади, другий — громадськість.

Перша робоча група — напрям "Державний економічний протекціонізм", координатори: заступник міністра економіки України І. В. Крючкова та О. В. Афонін.

Друга робоча група — напрям "Розвиток галузі та управління державним сектором книговидавничої справи", координатори: заступник голови Держкомтелерадіо України В. Г. Шевченко та директор видавництва "А.С.К." О. В. Сичевський.

Третя робоча група — напрям "Реформування системи державного замовлення книговидавничої продукції", координатори: заступник голови Держкомтелерадіо України В. Г. Шевченко та О. В. Афонін.

Четверта робоча група — напрям "Популяризація вітчизняної книги, підтримка та розвиток читання", координатори: заступник міністра культури і туризму України О. Г. Бенч та президент ГО "Форум видавців" О. А. Коваль.

Важко передати той психологічний тиск і опір, який чинили представники Мінфіну (В. М. Матвійчук) та Мінекономіки (І. В. Крючкова) будь-яким спробам пролонгації дії закону про податкові пільги для суб'єктів видавничої справи, удаючись до перекручування фактів. Зокрема, було заявлено, що протоколи, підписані Україною при вступі до СОТ та угоди між нашою державою та ЄС не дозволяють надання будь-яких податкових преференцій вітчизняним виробникам. І в черговий раз була названа міфічна цифра збитків на 700 млн грн., начебто нанесених бюджету держави дією Закону України "Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні".

Для того, щоб довести неправдивість інформації Мінфіну та Мінекономіки, довелося через МЗС звертатися у штаб-квартиру ЄС та пробиватися на конференцію представників країн Східної Європи в СОТ, що проводилася Верховною Радою України, робити запити у Державну податкову адміністрацію України щодо реальних сум несплачених відповідно до закону суб'єктами видавничої справи податків.

За офіційною інформацією ЄС і представників СОТ, жодних обмежень щодо надання преференцій національній видавничій галузі ні в одній, ні в іншій міжнародних структурах не існує, їхня позиція однозначна: книга — це предмет культури, а тому на її виробників ніякі міжнародні обмеження не поширюються. Бути чи не бути податковим преференціям для національної книги — це компетенція влади у кожній окремо взятій країні. А так звані "податкові втрати" від дії закону про пільговий режим оподаткування виявилися завищеними майже в'ятеро. Мається на увазі податок на прибуток за період з 01.07.2004 р. до 01.07.2008 р. Крім того, Мінфін забув зазначити, що за цей період часу значно зріс штат працівників видавництва і розмір їхньої заробітної плати, а, отже, й відрахування у відповідні фонди, включаючи пенсійний.

Незважаючи на нашу абсолютну аргументацію щодо невідповідності заяв представників Мінфіну і Мінекономіки реальному стану справ, до того ж зроблених публічно під час чергового засідання координаторів робочих груп у віцепрем'єр-міністра, вони продовжували всіляко гальмувати просування головного документа — проекту Закону України "Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки книговидавничої справи в Україні". Відчуваючи, що це гальмування може закінчитися тим, що через їхні зусилля проект може взагалі не потрапити до Верховної Ради, було вжито заходів з метою забезпечення внесення цього проекту через інші інституції, регламентовані відповідними законами каналами — або через Секретаріат Президента, так як нам це вдалося зробити у 2000 році за президентства Л. Кучми, або безпосередньо через народних депутатів.

Мушу зазначити, що в проведенні проекту через Верховну Раду активну позицію зайняв Держкомтелерадіо України. Так з'явився паралельно з урядовим проект № 2, Ца-

р'ова — Яворівського (ПР + БЮТ). І в цьому немає нічого дивного, адже серед депутатського корпусу це були найзацікавленіші особи. О. Царьов — співвласник Дніпропетровського паперового комбінату (а як ви знаєте, закон поширює свою дію і на виробників паперу) і В. Яворівський — голова СПУ — зацікавлені у створенні максимальних можливостей для виходу у світ книжок його колег по письменницькому цеху.

Водночас з мого боку велася робота з керівником Головного управління гуманітарної політики О. Биструшкіним та заступником Голови Секретаріату Президента України Ю. Богущим стосовно того, щоб вони допомогли схилити Президента України до подання цього проекту Закону як президентської законодавчої ініціативи.

Однак першим, і як потім виявилось, єдиним проектом Закону у ВР було зареєстровано проект, поданий О. Царьовим та В. Яворівським.

Але проект пільгового закону був лише одним із того пакету проектів, який ми намагалися запустити в дію. Найголовніші серед них:

— Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку використання у 2009 році коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки видавництв, видавничих організацій, підприємств поліграфії, книгорозповсюдження через механізми здешевлення кредитів";

— проект змін до Закону України "Про соціальні стандарти і державні соціальні гарантії" (щодо узаконення нормативів із забезпечення населення книготорговельними послугами);

— проект змін до ст. 9 Закону України "Про оренду державного і комунального майна" в частині, що стосується суб'єктів видавничої справи;

— проект змін до Закону України "Про приватизацію державного майна" щодо пріоритетних прав суб'єктів видавничої справи на викуп площ;

— внесення змін до Закону України "Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних баз даних" у частині, що стосується книговидавничої продукції.

Однак для початку цього процесу потрібне було відповідне рішення. З метою прискорення роботи у зазначених напрямках і розроблення відповідних проектів міністерствами за нашим наполяганням 23 липня 2008 р. відбулася нарада у Віцепрем'єр-міністра І. Васюника. Під час її проведення і обговорення піднятих питань виявилось, що службою Віцепрем'єра і підрозділами Секретаріату Кабміну передбачено підготовку цього протокольного рішення аж на 15 серпня. Представники служби заявили, що це дуже складна робота, і потрібен тривалий час для підготовки такого рішення. Я, від імені УАВК, взявся підготувати проект протокольного рішення за добу. І наступного дня цей проект було вже подано в Кабмін і Держкомтелерадіо України, і після внесення деяких змін службою Віцепрем'єра, був підписаний І. Васюником.

Не вдаючись у деталі, хочу лише зазначити, що завдяки наполегливості Правління УАВК, його творчій насазі ми маємо зі всіх зазначених позицій не тільки проекти документів, а й уже діючі, а саме:

— пролонгований режим пільгового законодавства до 1 січня 2015 року;

— звільнення суб'єктів видавничої справи від необхідності бути учасниками конкурсних і тендерних процедур при вирішенні питань оренди приміщень для власних потреб у будівлях загальнодержавної та комунальної власності;

— у Верховній Раді знаходиться проект змін до Закону України "Про соціальні стандарти і державні соціальні гарантії".

Асоціацією спільно зі службою Віцепрем'єра підготовлено проект постанови Кабміну про кредитування га-

лузі, який, на жаль, відкладено у зв'язку з кризою. Однак він є, і ми шукатимемо зручний момент для того, щоб його реалізувати.

Як би не було, а видавництва й книгарні, навіть в умовах кризи, законодавчо захищені так, як не захищена жодна із підприємницьких структур в Україні.

Хочу зазначити, що це стало можливим виключно завдяки існуванню УАВК, яка на 100 відсотків виступала замовником усіх нині діючих преферентивних документів і відсотків на 80 — співвиконавцями або їхніми співавторами.

Абсолютно переконаний, бо маю на це моральне право, що будь-якому видавцю чи книгорозповсюдженцю з найбільшими статками, з дуже високим розумом поодиноці це зробити не під силу.

Завдяки наполегливості, системності й послідовності УАВК упродовж такого тривалого часу всі суб'єкти видавничої справи в Україні, а також виробники паперу мають найбільш лояльне законодавство, що стосується книговидавництва. *Нині ж одне з найголовніших завдань — тримати руку на пульсі влади, щоб вчасно зупинити тих її представників, у кого виникне бажання змінити цю законодавчу базу в бік погіршення.*

Після довгих років ігнорування, після нашої першої спроби у 1997 році, 2008 року під час Франкфуртського книжкового ярмарку Українську асоціацію видавців та книгорозповсюдженців прийняли до Міжнародної асоціації видавців.

Минулий рік для УАВК був надзвичайно напружений не тільки в плані діяльності щодо організаційного і нормативно-правового регулювання книговидання, а й у вирішенні локальних завдань, пов'язаних із розв'язанням проблем конкретних членів Асоціації.

Напередодні Нового року саме Асоціацією було ініційовано проведення наради для створення такого спільного документа, як Меморандум між видавцями, поліграфістами та виробниками паперу, з метою напрацювання взаємоприйнятних умов співіснування і підтримки ефективних ділових стосунків в умовах кризи. Координатором у цьому питанні виступив Держкомтелерадіо України. Ми очікуємо, що найближчим часом відбудеться засідання робочої групи, на якому зможемо домовитись про компромісні фіксовані ціни на поліграфічні послуги та папір як вітчизняного виробництва, так й імпортованого.

Хочу зазначити, що торік з'явилося значно більше позитиву у стосунках Асоціації з Держкомтелерадіо України. Ця співпраця стала конструктивнішою і зорієнтованою на пошук компромісів, а не конфронтації.

Однак це абсолютно не значить, що УАВК не реагуватиме на дії Держкомтелерадіо України у випадку виходу їх за рамки, які, на наш погляд, не відповідатимуть нормам закону і професійної етики.

Коротко хочу зупинитися на так званих робочих моментах, кількість яких, як не дивно, з року в рік практично не зменшуються. Упродовж минулого року ми значну частину часу присвячували вирішенню конкретних проблем конкретних членів Асоціації. Задля розв'язання питань, що виникали, надання допомоги чи підтримки видавництвам, книгарням — членам УАВК — було написано понад 250 листів у центральні та регіональні органи влади.

Рік, в який ми увійшли, — це рік шаленої фінансово-економічної кризи, яка, поки що, на відміну від інших галузей національної економіки, ще не так сильно вдарила по видавничій галузі, однак, як кажуть, це ще не вечір.

Тому сьогодні головне завдання — це організація моніторингу ринку, визначення найбільш кризових місць видавничого бізнесу:

— запобігання колапсу в розрахунках гуртової та роздрібною торгівлі з видавцями;

— розроблення алгоритму розрахунків видавництва з поліграфічними підприємствами, виробниками та імпортерами паперу;

— постійний контроль за динамікою продажів вітчизняної книжкової продукції у різних жанрових нішах;

— напрацювання рекомендацій ефективного виходу суб'єктів видавничої справи з пікових ситуацій в умовах кризи;

— розроблення варіантів виходу з кризи окремими групами суб'єктів видавничої справи;

— продовження роботи із розблокування кредитування галузі на умовах, що уможливило ефективне використання видавництвами та поліграфічними підприємствами кредитних ресурсів в умовах кризи.

Однак цим діям дуже серйозно може завадити "хуторянська" позиція видавців, які продовжують почуватись одинаками навіть у рамках цехової організації. Як приклад — ігнорування поширеної Правлінням анкети. І хочу ще раз нагадати, що історична практика свідчить: виживають разом, а помирають поодиноці.

Сподіваюся, що у своїх виступах ви висловіте свої пропозиції щодо тих дій і рішень, які, на ваш погляд, має здійснити чи прийняти Асоціація для того, щоб кризова "хвороба" серед членів УАВК протікала якомога скоріше, безболісніше і без летальних випадків.

Дякую за увагу!

УДК 050(477)"2008"

Періодичні та продовжувані видання, випуск яких розпочато у 2008 році (за матеріалами надходжень обов'язкових примірників у Книжкову палату України)

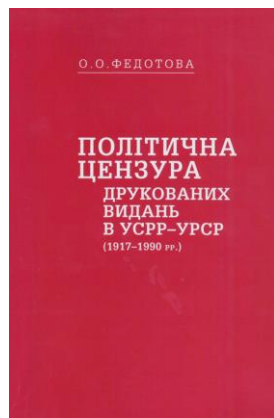
Назва	Підзаголовок	Засновник	Місце видання	Періодичність	Редактор, телефон, телефакс
КИЇВ					
ВИХОВАТЕЛЬ-МЕТОДИСТ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ	Спеціалізований журнал	Товариство з обмеженою відповідальністю "Міжнародний центр фінансово-економічного розвитку — Україна"	Київ	Щомісячно	Лисенко Н. Тел./ факс (044) 586-43-46
ЄВРО-2012	Міжнародний загальнополітичний журнал	Богдан Білейчук	Київ	—	Білейчук Б. Тел. (044) 451-59-56
НАУКА І ПРАВООХОРОНА	Юридичний журнал	Державний науково-дослідний інститут МВС України	Київ	Двічі на рік	Проценко Т. О. Тел. (044) 280-01-84
ПРОФТЕХОСВІТА	—	Благодійна організація "Благодійний фонд "Перше вересня"	Київ	Щомісячно	Галіцина Л. Тел. (044) 286-34-48, 537-32-00

УКРАЇНА. ЗДОРОВ'Я НАЦІЇ	Науково-практичний журнал	Міністерство охорони здоров'я України. Український інститут громадського здоров'я МОЗ України	Київ	Щоквартально	Слабкий Г. О. Тел./факс (044) 529-70-27, 230-27-19
ЧАСОПИС НАЦІОНАЛЬНОЇ МУЗИЧНОЇ АКАДЕМІЇ УКРАЇНИ ІМ. П. І. ЧАЙКОВСЬКОГО	Науковий журнал	Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського	Київ	Щоквартально	Рожок В. І. Тел./факс (044) 270-50-99
АР КРИМ					
НАУКОВИЙ ВІСНИК: ФІНАНСИ, БАНКИ, ІНВЕСТИЦІЇ	Науково-практичний журнал	Національна академія природоохоронного та курортного будівництва	Сімферополь	—	Воробйов Ю. М. Тел. (0652) 26-79-70
ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ					
ЖИВИ, НЕ ХВОРИЙ!	—	Запорізький обласний центр здоров'я	Запоріжжя	—	Назаренко Н. Тел. (061) 228-10-30
ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ					
СУЧАСНІ РЕСУРСООЕНЕРГОЗБЕРІГАЮЧІ ТЕХНОЛОГІЇ ГІРНИЧНОГО ВИРОБНИЦТВА	Науково-виробничий збірник	Кременчуцький державний політехнічний університет ім. Михайла Остроградського	Кременчук	Двічі на рік	Єфремов Е. Тел. (05366) 3-11-13
ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ					
СЧАСТЛИВАЯ	Розважальний додаток до газети "Налоги и бухгалтерский учет"	Видавничий дім "Фактор"	Харків	Щомісячно	Дроздецька Л. Тел. (057) 719-49-45

*Матеріал підготували співробітники
відділу наукового опрацювання
обов'язкових примірників
Книжкової палати України*

РЕЦЕНЗІЇ

Друковане слово під радянською цензурою

Федотова О. О. *Політична цензура друкованих видань в УСРР — УРСР (1917—1990 рр.) : монографія / О. О. Федотова. — К. : Парлам. вид-во, 2009. — 352 с.*

В умовах сучасної глобалізації інформаційних процесів на принципово новий щабель підіймається проблема збереження національної духовної спадщини, природної самобутності, оскільки протистояти культу сумнівних цінностей можна лише шляхом достовірного висвітлення власної історії та переоцінки багатьох її уроків. Як відомо, без минулого немає майбутнього, і з того приводу цілком очевидне те, що чимало причин кризових явищ сьогодення слід шукати в подіях учорашніх, зокрема за часів нашої нещодавньої історії. Саме тому монографію Оксани Федотової можна вважати вельми актуальною, оскільки нею висвітлена історія цензурного обмеження творів друку впродовж радянського періоду.

Характерною особливістю роботи є комплексний міждисциплінарний підхід щодо вивчення обраної теми під кутом зору суміжних галузей знання, а саме: політології, книгознавства, документознавства, фондознавства, архівознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, літературознавства, правознавства, культурології, видавничої справи, журналістики тощо.

Надзвичайно важливим для наукового висвітлення проблеми виступає обраний об'єкт дослідження — полі-

тична цензура друкованих видань, що поетапно вивчається в контексті становлення та розвитку основних напрямів ідеологічного контролю друкованої продукції, а саме: бібліотечної, книготорговельної та музейної сфери, увезення видань з-за кордону, збереження державних таємниць у пресі.

Принадгідно зауважимо, що всі означені напрями діяльності органів цензури розглядаються фактично вперше, адже історія цензури в Україні досі не написана. З того приводу рецензована наукова монографія становить величезний інтерес для сучасних дослідників, оскільки в ній уперше: простежується історія друкованих видань в Україні під кутом зору становлення та розвитку органів цензури в СРСР; уточнюється ряд термінів та понять, які стосуються розуміння цензури як складного соціокультурного явища; комплексно висвітлюються основні напрями ідеологічного контролю друкованих видань упродовж 1917—1990 рр.; розглядається історія організації та формування спецфондів друкованих видань в УСРР — УРСР; поетапно простежуються характерні особливості цензурної політики з контролем творів друку залежно від змін ідеологічного курсу протягом радянського періоду; у результаті опрацювання раніше невідомих архівних джерел уводиться до наукового обігу значна кількість неопублікованих документів; пропонується періодизація історії політичної цензури друкованих видань в УРСР.

Хронологічні межі роботи охоплюють майже весь радянський період з 1917 по 1990 рр., тобто від моменту встановлення радянської влади та заборони перших опозиційних газет — до скасування Головліту в УРСР у січні 1990 р. Як зазначено в книзі, "Декрет про друк", загальновідомий текст якого засвідчив "тимчасову" заборону всіх контрреволюційних органів друку, насправді став відповідною точкою

в історії радянського ідеологічного терору. Тому безпосередній факт організації Головліту в 1922 р. О. Федотова цілком слушно розглядає не як визначальний поворот щодо ідеології та культури, а як логічне продовження конкретної політики влади.

Безперечною заслугою авторки є те, що монографія має всі ознаки системного дослідження, яке ґрунтується на основі співставлення чотирьох груп архівних джерел та використання великого масиву опублікованих документів. Власне, поєднання фізично розрізаних документів центральних архівосховищ Києва (партійних, цензурних, державних, громадських) дало змогу достовірно висвітлити історію цензури друкованих видань у Радянській Україні та вперше ввести до наукового обігу раніше невідомі науці види архівних джерел.

Скажімо, суттєвий інтерес становить опрацювання дослідницею матеріалів так званих "Окремих папок". Згадані джерела розкривають механізм реалізації цензурного контролю друкованої продукції. Їхнє наповнення відбивають багаточисельні партійні директиви щодо вилучення творів друку з освітніх установ, бібліотечної та книготоргівельної мережі, варіанти проскрипційних матеріалів (списки, реєстри, покажчики) тощо.

Книга має добре продуману проблемно-хронологічну структуру, складові частини якої послідовні та узгоджені між собою. У передмові авторка досить переконливо доводить важливість, складність і значущість обраного нею дослідження; чітко формулює мету та завдання наукової роботи, говорить про її методологічні засади та засоби реалізації етапних завдань.

Монографію формують п'ять розділів. Перший із них присвячено висвітленню джерельної бази, історіографії та методології дослідження, що власне й реалізовано достатньо повно й науково обґрунтовано. Другий розділ містить матеріал, що віддзеркалює головні тенденції розвитку складного явища цензури як у вітчизняній, так і у світовій практиці з найдавніших часів. Детально розкрито також сутність політичної цензури та уточнено ряд її термінологічних понять і дефініцій.

Наступні розділи можна вважати базовими з погляду на те, що саме в них показані основні віхи розвитку цензури друкованих видань в Україні за радянської доби. Принцип викладу матеріалу в них, а також внутрішня структура відповідають особливостям етапів розвитку й формування політичної цензури в УСРР — УРСР загалом та цензури творів друку, зокрема.

У післямові підбито основні підсумки дослідження, сформульовані важливі теоретичні та науково-практичні положення, висунуті перспективи щодо подальшої наукової діяльності в галузі цензури творів друку.

Наприкінці книги для зручності користування нею поданий допоміжний іменний покажчик, який, зважаючи на величезну кількість згаданих у роботі осіб, вкрай необхідний. Список літератури та архівних джерел становить 631 позицію.

Варто зазначити, що дослідницею надано уточнений перелік проскрипційних матеріалів, які ілюструють результати діяльності Головліту (усього 31 назва). У книзі вперше наводяться відомості щодо цілого ряду покажчиків та списків заборонених цензурою творів.

Також заслуговує на увагу здійснений авторкою тематичний аналіз українських видань, які увійшли до останнього радянського "Зведеного списку книг, що підлягають виключенню з бібліотек та книготоргівельної сітки" (1988). Цікаво, що переважну більшість цих творів склали книги, які побачили світ протягом 1917—1925 рр.

Важливість творчого здобутку О. Федотової полягає в тому, що виконана нею робота сприяє з'ясуванню місця друкованої продукції, втраченої внаслідок діяльності органів радянської цензури, у духовній спадщині українського народу. Так, у книзі аргументовано доведено: запровадження різних видів комуністичної цензури зумовило вилучення з відкритих фондів майже половини всіх творів друку, виданих в Україні протягом радянського періоду. Значну частину їх становили цінні праці з різних галузей знань. Отже, цілеспрямоване знищення друкованих видань і розроблення системи спецзберігання забороненої літератури призвели до втрати для українців значного пласту національної та світової культури.

У цілому на підставі проведеного дослідження авторкою зроблено висновок, що без систематизованих знань про механізм функціонування політичної цензури як сукупності ідеологічних принципів і норм не можна здійснити повноцінне висвітлення закономірностей та особливостей розвитку духовної сфери українського суспільства за умов тоталітаризму, зокрема у вигляді ідеологічного контролю друкованої продукції.

За нашим переконанням, саме в цьому — особлива значимість для вітчизняної історичної науки результатів рецензованої праці, що дають змогу вточнити ряд усталених понять в історіографії і, насамперед, однобічне уявлення про цензуру. Цілком негативною є її роль в Україні за радянської влади, оскільки, використовуючи цензуру в тоталітарній державі з політичною метою, невелика група людей нав'язала нації як норму ідеологічну одноманітність.

Відаючи належне важливості рецензованої праці, мусимо вказати й на певні недоліки. Так, хронологічні межі роботи надмірно розширені й сягають навіть часів стародавньої історії.

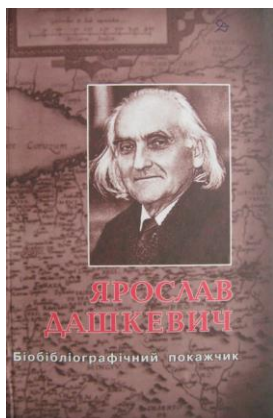
На нашу думку, наведена у параграфі "Контроль видань у процесі удосконалення інститутів цензури в 1930—1940 рр." (розділ III) інформація щодо найбільш типових мотивів заборон з змістовною ознакою більш логічно укладалася б у параграф "Сутність та основні поняття цензури творів друку" (розділ II), оскільки згадані тематичні сюжети щодо вилучення творів стосуються не лише 1930-х рр., а й характерні для усього радянського періоду.

Стиль викладу іноді грішить описовістю та недостатньо глибоким аналізом досліджуваних явищ. Цитуючи певного автора, дослідниця не завжди розрізняє його позицію й власну, тому інколи не зрозуміло, чи погоджується вона з наведеним джерелом, чи ні.

Висловлені критичні зауваження аж ніяк не стосуються наукового змісту монографії (мають лише перспективний рекомендаційний характер), поява якої — важлива подія у вітчизняній науці, адже репрезентована книга — перша в нашій країні системна праця з історії цензури.

Аналіз змісту, засобів, а також наслідків функціонування цензури друкованих видань в УСРР — УРСР сприятиме якісно новому рівню знань з історії України, політології та допоміжних історичних дисциплін. Результати роботи також можуть бути застосовані в ході проведення комплексних міждисциплінарних досліджень з історії культури, журналістики; бібліотечної, видавничої, музейної, архівної справи тощо.

*Галина Ковальчук,
доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу стародруків та
рідкісних видань НБУВ*

Ярослав Дашкевич : біобібліогр. покажч. / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника ; уклад. М. Кривенко ; авт. вступ. ст. А. Содомора ; наук. ред. Л. Ільницька. — Львів : ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, 2006. — 263 с. : іл.

До 80-річного ювілею відомого українського історика Ярослава Дашкевича Львівською національною науковою бібліотекою України ім. В. Стефаника виданий біобібліографічний покажчик ученого, складений науковим співробітником відділу історичних колекцій цієї бібліотеки Маргаритою Кривенко. Він містить інформацію про надзвичайно вагому наукову, редакторську, публіцистичну спадщину служителя музи Клію за більш ніж 60 років його невтомної праці (1944—2006).

Слід нагадати, що це не перша бібліографія наукового доробку вченого. До 65-річчя від дня його народження побачив світ подібний авторизований довідник (Ярослав Романович Дашкевич : біобібліогр. довід. / АН України, Археогр. коміс., Ін-т укр. археографії ; [уклад. Я. Дашкевич] ; ред. О. Лігостова ; техн. ред. П. Кошуков. — К., 1993. — 86 с. — (Науково-довідкові видання з історії України; Вип. 20).

Згодом доповнення бібліографії історика, бібліографа, філолога, культуролога за 1992—1996 роки було опубліковано у збірнику на пошану Я. Дашкевича з нагоди його 70-річчя "Marra mundi" (Львів; Київ; Нью-Йорк, 1996), а також у розділі "Бібліографія дальших праць, рецензій, виступів Я. Дашкевича, присвячених стосункам Вірменії і України", який увійшов до збірника його статей та рецензій "Вірменія і Україна" (Львів; Нью-Йорк, 2001).

Відразу зауважимо, що порівняно з попереднім окремим виданням бібліографії вченого, новий покажчик має дві передмови. Перша, досить традиційна для такого типу довідників, передмова М. Кривенко "Від укладача" детально знайомить користувача зі структурою пропонованої праці.

Другу передмову "Доріг далеких відголос близький. До 80-річчя Ярослава Дашкевича" написав відомий львівський перекладач з античних мов, письменник, а також і приятель ювіляра Андрій Содомора. Приємно вражає зовсім нетипова для видань такого формату нестандартність — це справжній літературно-психологічний портрет ювіляра, який однак становить дуже вдалий синтез з бібліографічною частиною покажчика і суттєво збагачує його біографічну цінність.

Якщо в попередньому довіднику було подано лише "Основні біографічні відомості" вченого, то в новому — "Дати життя і діяльності Ярослава Дашкевича" — вже становлять окремий цілісний розділ. Його старанно опрацьовано укладачем: на основі особистого архіву ювіляра зроблено уточнення та розширення його біографії, зокрема детально висвітлено період ув'язнення й заслання; роки як вимушеного безробіття, так і праці у різних установах; наукову, громадську й політичну активність. Крім того, у цьому розділі знаходимо відомості про нагороди ювіляра й дані про основні теми його наукових зацікавлень. Саме завдяки своїй повноті розділ цей може служити окремим біографічним довідником життя та діяльності Ярослава Романовича.

Через великий обсяг документів, передусім тих, які містять посилання на праці вченого, а також те, що відстежити й зібрати їх повністю практично неможливо, характерний для таких видань розділ "Література про вченого", за бажанням Я. Дашкевича, у покажчик не включено. Сподіває-

мося, що другий том бібліографічної персоналії професора Я. Дашкевича заповнить цю прогалину і побачить світ до наступного ювілею вченого. А поки що рецензоване видання містить лише "Вибрану бібліографію публікацій про Ярослава Дашкевича", що складається з 45 позицій.

Здійснення систематизації доробку вченого в хронологічному порядку є досить вдалим. Позитивне й те, що в колонтитули винесено роки, за якими згруповано публікації, що значно полегшує користування покажчиком. У межах кожного року матеріал розташовано за алфавітом назв праць і прізвищ авторів українською та іноземними мовами, тому тут легко орієнтуватися в багатогранній і різноманірній спадщині Ярослава Романовича. Виділення жирним шрифтом першого смислового поняття бібліографічного запису пришвидшує пошук потрібної позиції.

До розділу увійшли записи про: а) окремі видання (книги та брошури, автором чи упорядником яких виступає історик, з подачою змісту монографій); б) статті у наукових збірниках, журналах, гасла в енциклопедіях і словниках, доповіді та виступи в матеріалах і тезах наукових форумів тощо, рецензії; в) газетні публікації; г) редагування.

Такий поділ бібліографічного матеріалу може видатися дещо громіздким, оскільки користувача часто не цікавить інформація, де з'явилася публікація — в газеті, журналі чи збірнику. З огляду на це відчувається потреба у відсутньому у виданні елементі довідково-допоміжного апарату "Алфавітний покажчик назв праць", який практикується у персональних бібліографіях. Однак, за задумом укладача, саме так структурований друкований доробок професора Я. Дашкевича "дає чітку картину діяльності вченого протягом року...". Хочемо лише нагадати, що концептуальні засади подачі матеріалу — це, все-таки, право укладачів. Хоча систематизацію матеріалу та бібліографічний опис публікацій, особливо авторських рецензій, зроблено з урахуванням побажань ювіляра, і тому вони не завжди відповідають діючим в Україні стандартам. Проте не будемо вважати це недоліком нового покажчика, адже стандарти теж з часом змінюються.

До позитивів нового видання біобібліографії вченого слід віднести також і те, що опрацьована на основі картотки ювіляра інформація, здебільшого перевірена укладачем "de visu" й уточнена.

Щодо окремих бібліографічних позицій, то, можливо, варто було б під колективними листами, заявами тощо повністю подавати прізвища їхніх авторів.

Допоміжний науковий апарат рецензованого видання містить "Покажчик географічних та етнічних назв" (укладач Галина Сварник), який дещо ширший від "Географічного покажчика" попереднього довідника, "Покажчик псевдонімів і криптонімів Ярослава Дашкевича", а також "Іменний покажчик", який є основним ключем для посібників такого типу.

Дуже шкода, що у виданні відсутній предметно-тематичний покажчик, який був підготовлений, але з різних причин не включений. Він, без сумніву, повніше розкрив би багатовекторність діяльності Я. Дашкевича. Бо як історик, бібліограф, орієнталіст, політолог, громадський і політичний діяч ювіляр у різні роки виступає неоднаковою мірою. Наприклад, такі предметні гнізда, як: бібліографія, біографістика, джерелознавство, історіографія, історія, сходознавство суттєво домінують над такими, як: дипломатика, етимологія, нумізматика, освіта. Тому перегляд 1727 позицій з метою пошуку публікацій за темою, яка нас цікавить, на 238 сторінках видання потребує чимало часу.

"Блок унікальних фотографій та документів з архіву історика, — як зазначено в передмові укладача М. Кривенко, — розширює біографічну частину видання і, без сумніву,

збільшує його інформаційну цінність". Тут і світлини предків ювіляра як по батьковій (зображення гербу "Корибут", яким володів рід Дашкевичів), так і материнській лінії; світлини з раннього дитячого віку, шкільних, гімназійних та юнацьких років; фото з табору в Спаську, де на початку 50-х років минулого століття був ув'язнений майбутній учений; світлини з друзями, родичами; взагалі фото багатьох цікавих людей, з якими на довгому життєвому шляху довелося зустрічатися ювіляру; вміщено також світлини титульних сторінок та обкладинок найважливіших його наукових праць.

Високій якості видання, очевидно, сприяла й наукова редакція відомого бібліографа, завідувача відділу наукової бібліографії Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника Луїзи Ільницької.

"Позитивною рисою" нового покажчика є й те, що в ньому практично відсутні технічні недогляди.

Хочеться відзначити, що рецензоване видання, порівняно з попереднім довідником, цілком відповідає високому

рівневі вимог сучасної поліграфії (хоча таке порівняння, можливо, не зовсім коректне, адже довідник 1993 року побачив світ, як ми пам'ятаємо, в час низького пострадянського рівня друкованої продукції, труднощів з папером тощо, тоді, коли про поліграфічну якість наукових видань взагалі не йшлося). Новий покажчик надруковано на суттєво якіснішому папері, має тверді ламіновані палітурки. Через ошатність видання книжку приємно тримати в руках (художнє оформлення Юрка Коха).

Недоліком, якого, напевно, можна було уникнути, можна назвати невеликий наклад видання. Як і довідник 1993 року, новий покажчик побачив світ у кількості всього 300 примірників, а, отже, скоро він стане бібліографічною рідкістю.

Роман Дзюбан,

молодший науковий співробітник Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника

БІБЛІОГРАФІЯ

УДК 025.34:908

Зведений краєзнавчий каталог обласних універсальних наукових бібліотек: проблемні питання методики ведення

У статті піднімаються проблемні питання методики організації матеріалу в зведених краєзнавчих каталогах обласних універсальних наукових бібліотек України. Автор аналізує схеми класифікації краєзнавчої літератури, висловлює свої пропозиції щодо структури каталогу, зокрема обґрунтовує необхідність збереження топографічної та персональної частини, а також запрошує теоретиків і практиків до обговорення цих питань.

The problems of methods of reference sources organization in combined regional geographical catalogues of regional universal scientific libraries of Ukraine are brought up in the article. The author analyzes the regional geographical literature classification schemes, expresses own propositions about the catalogue structure, namely proves the necessity of topographical and personal parts preservation, and also invites theorists and practitioners to these problems discussion.

Як відомо, зведений краєзнавчий каталог (ЗвКК) є головною частиною краєзнавчого довідково-бібліографічного апарату (ДБА) обласних універсальних наукових бібліотек (ОУНБ). Від його повноти та досконалості у значній мірі залежить якість краєзнавчого бібліографічного обслуговування читачів. Велику роботу з удосконалення ЗвКК ОУНБ у роки незалежності України виконав відділ історичного краєзнавства ДІБУ, зокрема В. Кисельова. Ще на початку 90-х років минулого століття відділ провів комплексне наукове дослідження "Краєзнавча робота бібліотек", одним із завдань якого був аналіз ЗвКК, їхньої повноти, структури та розроблення нової схеми систематизації матеріалу [6, 7, 13 та ін.].

Проаналізувавши основну наукову, методичну, навчальну літературу з бібліотечного краєзнавства, опубліковану з кінця 50-х років ХХ століття до 2008 року, зокрема такі фундаментальні джерела, як "Положення про краєзнавчу роботу обласних, крайових та республіканських бібліотек" (1959) [1], "Положення про краєзнавчу роботу бібліотек системи Міністерства культури і мистецтв України" (1996) [2], підручник О. Мамонтова, М. Щерби "Краєзнавча бібліографія" (1989) [3], підручник Н. Кушнарєнко "Бібліотечне краєзнавство" (2007) [4], методичний посібник ДБЛ "Краєзнавча робота обласних бібліотек" (1961) [5], методичні

рекомендації ДПБ "Краєзнавчий ДБА обласних (крайових, республіканських) бібліотек" (1986) [26], методичний посібник ДІБУ "Краєзнавча діяльність бібліотек" (2002) [6], вдалося з'ясувати, що на сьогодні немає єдиних чітких підходів до вирішення методики ведення ЗвКК, залишається багато нез'ясованих проблем та дискусійних питань. Ця невизначеність впливає і на якість практичної краєзнавчої діяльності ОУНБ України. У 2004—2005 роках ми провели дослідження краєзнавчих бібліографічних ресурсів обласних наукових бібліотек України і переконалися, що бібліографічно-краєзнавчі різні бібліотек проблеми методики ведення окремих частин краєзнавчого ДБА вирішують по-різному.

Тому *мета цієї статті* — акцентувати увагу бібліографознавців та бібліографів-практиків на проблемних питаннях методики ведення ЗвКК, вирішення яких дасть можливість удосконалити цю частину краєзнавчого ДБА, порушити дискусійні проблеми та запросити до їхнього обговорення широке коло читачів журналу.

Об'єктом дослідження є тільки картковий ЗвКК. Ведення електронного краєзнавчого каталогу (ЕКК) має свою специфіку і свої методичні проблеми, які потребують окремого розгляду. Крім того, враховуючи величезні переваги впровадження новітніх технологій в організацію краєзнавчого ДБА ОУНБ, не слід забувати, що ЕКК ще дуже довго не зможе замінити традиційний картковий ЗвКК з ряду причин. По-перше, ЕКК почали створювати в Україні тільки наприкінці минулого — на початку нинішнього століття (див.: результати дослідження ДБ [14, с. 44—46]). Отже вони включають тільки інформацію про літературу, видану в роки незалежності України. Нагадаємо, що глибина ретроспекції карткових ЗвКК надзвичайно велика (200 і більше років). Уведення усього масиву даних зі ЗвКК до ЕКК потребує величезних затрат часу і зможе бути реалізоване тільки через десятиліття. По-друге, нині ОУНБ ще не мають достатньої кількості коштів для придбання комп'ютерної техніки у такій кількості, щоб задовольнити доступ до краєзнавчої інформації всіх бажаючих. Як правило, більшість краєзнавчих відділів ОУНБ оснащено самотніми комп'ютерами, які використовують тільки працівники краєзнавчого відділу, а картковим ЗвКК одночасно може користуватись велика кількість читачів. Тому проб-

леми методики ведення карткових ЗвКК були і залишаються актуальними.

Насамперед необхідно з'ясувати *правильну назву каталогу*. В останньому методичному посібнику ДІБ України "Краєзнавча діяльність бібліотек" [6] та підручнику Н. Кушнарченко "Бібліотечне краєзнавство" [4] цей каталог названий "Зведеним систематичним краєзнавчим каталогом (ЗвСКК)". Хоча в деяких інших публікаціях цих авторів він називається ЗвКК (див.: наприклад, [7, 8]). У першому методичному посібнику "Краєзнавча робота обласних бібліотек" [5], виданому ДБЛ (тепер РДБ) у 1961 році, цей каталог називають просто "краєзнавчий каталог". Автори підручника з краєзнавчої бібліографії [3] О. Мамонтов і М. Щерба вживають назву "каталог краєзнавчої літератури", а в їхніх публікаціях (наприклад [9, 10]) часто вживається назва "зведений краєзнавчий каталог". То яка ж з цих назв є правильною?

На нашу думку, — "зведений краєзнавчий каталог". По-перше, він є зведеним, бо відображає всю краєзнавчу літературу незалежно від місця її знаходження, тобто інформує про фонди багатьох бібліотек, архівів, музеїв тощо. Тому назви "краєзнавчий каталог" та "каталог краєзнавчої літератури" не є повноцінними. По-друге, цей каталог, згідно з вимогами, складається з трьох частин: систематичної, топографічної, персональної. Таку його структуру не заперечують і автори терміна "зведений систематичний краєзнавчий каталог", хоча пропонують ліквідувати топографічну і персональну частини (детальніше цю позицію проаналізуємо далі). Ліквідувавши ці частини, дійсно, можна перейменувати ЗвКК у ЗвСКК. Але потрібно враховувати реалії практики: більшість ОУНБ України веде всі три частини ЗвКК. Тому перейменувати каталог, використовуючи назву тільки однієї його частини, абсолютно недоречно. Це спотворить його сутність.

Можливо, назва "зведений систематичний краєзнавчий каталог" уведена названими авторами ще й для того, щоб відокремити ЗвКК від зведеного алфавітного краєзнавчого каталогу (ЗвАКК). Зазначимо, що у науковій та навчальній літературі, опублікованій до кінця 80-х років минулого століття, цей каталог, практично, не згадується. Проте і в методичному посібнику ДІБУ [6], і в підручнику Н. Кушнарченко [4] він вважається необхідною складовою частиною краєзнавчого ДБА ОУНБ. Проте жодне із зазначених джерел не подає ні чіткого визначення ЗвАКК, ні методики його ведення. Наприклад, не зрозуміло, чи цей каталог відображає тільки книги, чи статті та інші твори друку (як ЗвКК); за який період відображений матеріал. Єдина у підручнику [4] фраза щодо бібліографічного відбору: "У ньому відбивається інформація про краєзнавчий фонд бібліотек регіону, фонди депозитарного та репозитарного зберігання краєзнавчих документів" [4, с. 276] дає уявлення тільки про склад бібліотек-учасниць ЗвАКК, який суттєво відрізняється від складу учасників створення ЗвКК. У російських джерелах, де описаний досвід створення АКК в ОУНБ Росії (див.: наприклад, [25]), зазначено, що до цих каталогів включається тільки інформація про книги, які є в фондах краєзнавчих відділів цих бібліотек [25, с. 33]. Таким чином, у ЗвКК і ЗвАКК різні параметри бібліографічного відбору. Отже обґрунтування необхідності створення ЗвАКК як частини краєзнавчого ДБА ОУНБ не є підставою для зміни назви ЗвКК на ЗвСКК.

Тому, на нашу думку, термін "зведений краєзнавчий каталог" — найпридатніший для визначення цього каталогу. Єдиний сумнів викликає останнє слово з його назви — "каталог". У "Короткому термінологічному словнику із бібліографознавства та соціальної інформатики" [11] зазначено, що каталог відображає окремо видані твори друку, а картотека, переважно, їхні частини. Як відомо, ЗвКК подає інформацію не тільки про книги, брошури, карти та інші

окремо видані твори друку, а й про статті з газет, журналів, збірників, інших продовжуваних видань. Тому, дотримуючись цих теоретичних канонів, зведений краєзнавчий каталог потрібно називати зведеною краєзнавчою картотекою. Але, враховуючи той факт, що вже півстоліття ця частина краєзнавчого ДБА називається каталогом і цей термін надійно увійшов не тільки до наукового обігу, а й у свідомість бібліографів-краєзнавців та читачів наукових бібліотек, потрібно задуматись, чи варто вносити цю корективу у назву ЗвКК.

З'ясувавши питання про назву ЗвКК, розглянемо *проблемні питання його структури*. Традиційно ЗвКК ОУНБ складається з трьох частин: систематичної, топографічної та персональної. Така структура каталогу дає можливість у різних аспектах розкрити краєзнавчу літературу, спростити та прискорити пошук необхідної інформації.

За результатами проведеного нами анкетування, усі ОУНБ України ведуть систематичну частину ЗвКК, 88 % — топографічну, а 92 % — персональну.

Головною частиною ЗвКК є *систематична*. Її основне призначення — допомогти швидко розшукати літературу, присвячену різним аспектам життя краю.

Основною методичною проблемою ведення цієї частини є *розроблення схеми класифікації краєзнавчої літератури*, тому детальніше зупинимось на цьому питанні.

Проблема класифікації матеріалу в систематичній частині краєзнавчих каталогів ОУНБ виникла ще в кінці 50-х — на початку 60-х років XX століття, коли почали створювати перші краєзнавчі каталоги у цих бібліотеках. І для теоретиків, і для практиків було очевидним, що традиційні схеми класифікації УДК та ББК, які застосовують у бібліотеках, не придатні для класифікації краєзнавчих видань. Це пояснюється такими причинами:

- з окремих галузей знань та тем немає і не може бути краєзнавчої літератури (наприклад, математика, хімія, астрономія тощо). І, водночас, ці галузі відповідають основним розділам та підрозділам схем УДК та ББК. Класифікація краєзнавчої літератури за цими схемами призведе до пропуску та непослідовності розділів;
- предметом дослідження багатьох краєзнавців є комплексні теми, які відповідають важливим аспектам життя краю (наприклад, природа і природні ресурси), а література з цих тем розпорошена у різних розділах таблиць ББК та УДК (наприклад, географія, геологія, ботаніка тощо).

Тому-то для класифікації краєзнавчої літератури почали розробляти спеціальні схеми, основні розділи яких відповідають не галузям знань, а основним аспектам життя регіону.

У 1961 році була розроблена та запроваджена "Типова схема класифікації для каталогу краєзнавчої літератури обласних, крайових, республіканських бібліотек" [5, с. 148—160], яка складалась з дев'яти основних розділів:

- К 1. Область в цілому, міста, райони області;
- К 2. Місцеві партійні організації і органи Радянської влади та управління, їх діяльність. Суспільне життя;
- К 3. Природа і природні ресурси;
- К 4. Народне господарство;
- К 5. Охорона здоров'я, медичні установи. Фізкультура і спорт;
- К 6. Культурне будівництво. Комуністичне виховання трудящих. Наукове життя. Друк;
- К 7. Мистецтво. Область у творчості мистецтва;
- К 8. Літературне життя. Область в художній літературі. Фольклор;
- К 9. Історія.

Ця схема використовувалась усіма бібліотеками аж до кінця 80-х років XX ст. (в окремих бібліотеках ще довше).

Тривалий час її застосування продемонстрував як позитивні, так і негативні її риси. Основні недоліки цієї схеми можна згрупувати в такі блоки:

1. Вона була недостатньо деталізована. Бібліотекам було запропоновано дев'ять основних розділів, кожен з яких складався з декількох підрозділів, а таблиці класифікації на її основі створені не були. Працівникам бібліотек потрібно було самостійно домислювати підрозділи для класифікації наявної в краєзнавчих фондах літератури, а це знижувало якість краєзнавчих каталогів, призводило до великої кількості різних не уніфікованих варіантів, ускладнювало роботу бібліотекарів;

2. Спостерігались суттєві порушення у логіці розміщення основних розділів. Наприклад, логічно пов'язані розділи "Суспільне життя" та "Історія" розміщені в різних кінцях схеми;

3. У межах окремих розділів поєднувались абсолютно змістовно несумісні теми (наприклад, у шостому розділі — культурне будівництво, комуністичне виховання, наукове життя і друк).

4. Черговість розділів не збігалась з черговістю розділів схеми ББК, за якою класифікувалась література, що зберігалась у фонді бібліотеки. Це спричиняло певні незручності у пошуку літератури.

5. З часом схема застаріла, з'явилась краєзнавча література, яку не можна було зашифрувати за нею.

У зв'язку з цими обставинами у другій половині 80-х років ХХ століття Державною бібліотекою імені В. І. Леніна (нині Російська державна бібліотека) були розроблені таблиці класифікації краєзнавчої літератури "Бібліотечно-бібліографічна класифікація: Таблиці для краєзнавчих каталогів" [12], які усунули основні недоліки "Типової схеми...". Таблиці класифікації складались з таких основних розділів:

- К 1. Край в цілому;
- К 2. Природа і природні ресурси краю;
- К 3. Техніка краю;
- К 4. Сільське і лісове господарство краю;
- К 5. Охорона здоров'я. Медицина в краї;
- К 6. Соціально-економічне і суспільно-політичне життя краю;
- К 7. Культурне і наукове життя краю. Освіта в краї;

К 81/85. Мови народів краю. Фольклор краю. Літературне і художнє життя краю;

К 86. Атеїзм. Релігія в краї;

К 87. Моральне та естетичне виховання в краї;

К 91. Бібліографічні посібники про край.

Незважаючи на низку суттєвих переваг таблиць "ББК для краєзнавчих каталогів" порівняно з попередньою схемою класифікації, вони теж мають суттєві недоліки. Наприклад, величезний за інформаційним наповненням розділ "Соціально-економічне та суспільно-політичне життя краю" (К 6) включає літературу зі статистики, демографії, історії, археології, етнографії, економіки, суспільно-політичного життя, державної влади та управління. Таке наповнення розділу значно ускладнює пошук інформації як читачем, так і бібліографом. І, водночас, важко пояснити доцільність введення окремого розділу "Моральне та естетичне виховання в краї" (К 87), особливо зважаючи на те, що інші напрями виховання ніде не прослідковуються. Крім того, укладачі, намагаючись максимально наблизити структуру таблиць ББК для краєзнавчих каталогів до структури таблиць ББК для загальних систематичних каталогів бібліотек, не змогли уникнути включення окремих ділень, з яких немає матеріалів краєзнавчої тематики.

У 1992 році ДІБ України видала методичні поради "Удосконалення краєзнавчих каталогів бібліотек" [13], в яких була викладена розроблена бібліотекою "Примірна схема зведеного систематичного краєзнавчого каталогу" [13, с. 16—19], вона увійшла також у методичний посібник "Краєзнавча діяльність бібліотек" [6], виданий цією бібліотекою у 2002 році.

Наприкінці минулого року був опублікований 19 випуск інформаційного бюлетеня ДІБ України "Краєзнавча робота в бібліотеках України" [14], в якому вміщена нова "Примірна схема зведеного систематичного краєзнавчого каталогу", яка, по суті, є удосконаленим варіантом схеми 1992 року, хоча й не ідеальним. Проте у цих схемах не збігається кількість і черговість розділів, що може створити значні труднощі для бібліотек, які вже встигли перевести свої каталоги на схему 1992 року. Продемонструємо цю невідповідність у вигляді таблиці

"Примірна схема ЗвСКК" 1992 р.	"Примірна схема ЗвСКК" 2008 р.
1. Область (край) в цілому	1. Область (край) в цілому
2. Історія краю	2. Природа і природні ресурси краю
3. Природа і природні ресурси краю	3. Економіка і промисловий комплекс краю
4. Народне господарство краю	4. Сільське і лісове господарство краю
5. Охорона здоров'я, медичні установи	5. Охорона здоров'я. Фізкультура і спорт
6. Фізична культура і спорт	6. Суспільно-політичне та релігійне життя
7. Суспільно-політичне життя краю	7. Державна влада і управління в краї
8. Державна влада і управління в краї	8. Наука і освіта
9. Релігія і церква	9. Культурне і літературно-мистецьке життя
10. Наука і освіта	
11. Культурне і мистецьке життя	
12. Літературне життя. Край в художній літературі	
13. Мови. Фольклор	
14. Преса. Друк	

Крім цього, на нашу думку, схема 2008 року також має ряд суттєвих недоліків. Наприклад, зовсім не зрозуміло, чому такий важливий та інформаційно наповнений розділ як "Історія краю" є лише підрозділом розділу "Область в цілому". У деяких місцях порушене логічне підпорядкування підрозділів. Приміром, за підрозділом 1.4.4.7. "Край в ХХ столітті" слідує як рівноправні підрозділи: 1.4.4.8. "Край у 1900—1917 рр.", 1.4.4.9. "Край у 1917—1920 рр.", 1.4.4.10. "Край у 1921—1939 рр.". Тому виникає запитання: хіба 1900—1917 рр., 1917—1920 рр., 1921—1939 рр. тощо — це не ХХ століття ?

Не будемо заглиблюватись в інші класифікаційні проблеми останньої схеми. Обмежимося лише пропозицією: перед розробленням остаточного її варіанту та впровадженням його у практику роботи ОУНБ України, необхідно організувати широке обговорення цієї схеми у фахових виданнях, на наукових конференціях, засіданнях "круглих столів", залучивши і бібліографів-краєзнавців, і бібліографознавців, так як це було зроблено на початку 60-х років минулого століття при обговоренні "Типової схеми..." [15, 16, 17, 18 та ін.] і наприкінці 80-х років при обговоренні таблиць класифікації для краєзнавчих каталогів [19, 20, 21 та ін.]

Таким чином, нині є декілька схем класифікації краєзнавчої літератури. Об'єднує їх єдиний принцип розміщення матеріалу: література групується не за галузями знань, а за основними аспектами життя краю. Кожна з цих схем має свої позитивні і негативні риси. Співставивши та проаналізувавши їх, можна виявити ці риси. Вважаємо, що найдосконалішою є остання схема класифікації, розроблена ДІБ України, але, як зазначалось, і вона не позбавлена суттєвих недоліків. До того ж, це схема класифікації, а не таблиці класифікації. Тому бібліографи-краєзнавці змушені будуть самостійно вирішувати ряд складних класифікаційних проблем.

В Україні ОУНБ використовують різні схеми класифікації краєзнавчої літератури. Наприклад, Одеська, Запорізька, Донецька, Львівська застосовують таблиці "ББК для краєзнавчих каталогів"; Полтавська, Хмельницька, Рівненська, Харківська та ін. перейшли на "Примірну схему ЗвСКК", розроблену ДІБ України; Сумська, Черкаська, Чернігівська бібліотеки у першій половині 90-х років доповнили і переробили вживану в них "Типову схему класифікації для каталогів краєзнавчої літератури обласних, крайових, республіканських бібліотек" згідно із вказівками ДІБ. Окремі бібліотеки, зокрема Дніпропетровська ОУНБ, за основу взяли схему класифікації ДІБ і на її основі розробили власну, виходячи з практичної роботи і потреб читачів. Таким чином, на сьогодні більшість бібліотек (68,7 %) в основу класифікації краєзнавчої літератури у систематичній частині ЗвСКК поклали схему класифікації, розроблену ДІБ України у 1992 році. Деякі бібліотеки використовують її повністю, а деякі — в модернізованому вигляді. Частина бібліотек (32,3 %) продовжують використовувати таблиці "ББК для краєзнавчих каталогів".

Чому ОУНБ застосовують різні схеми класифікації краєзнавчої літератури? По-перше, всі схеми мають якісь недоліки і бібліотеки вибирають кращу на власний розсуд. По-друге, переведення каталогів на іншу схему класифікації — дуже тривалий і складний процес, який потребує багато часу (наприклад, у РДОБ через дефіцит фахівців у 90-х роках процес переходу від "Типової схеми..." до "Примірної схеми ЗвСКК" тривав майже 10 років). Найпередовіші бібліотеки, які в другій половині 80-х років минулого століття вже встигли перейти на рекомендовані ДІБ таблиці "ББК для краєзнавчих каталогів", у 90-х роках не стали витрачати час на перекласифікацію матеріалу згідно з вказівками ДІБ України.

Нині проблема створення досконалої та уніфікованої схеми класифікації краєзнавчої літератури залишається відкритою, тому більшість бібліографів-краєзнавців проанкетованих нами бібліотек на запитання: "Які проблеми у веденні КДБА виникають у працівників?" відповіли: "Основна проблема — відсутність єдиної схеми краєзнавчого каталогу з новими розділами і рубриками", "Необхідно створити нові "Таблиці для краєзнавчих каталогів бібліотек" із врахуванням регіональної специфіки", "Відсутність сучасної ББК для краєзнавчих каталогів" тощо. Аналогічні результати одержала і ДІБ України, провівши у 2008 році моніторинг краєзнавчої діяльності регіональних бібліотек [14, с. 75—80].

Ще більш невизначеним і дискусійним є питання щодо розміщення матеріалу в межах останнього підрозділу систематичної частини ЗвСКК. В останньому методичному посібнику ДІБ України [6] зазначається: "Враховуючи різноманітність відображуваних матеріалів, слід виділяти в усіх рубриках каталогу в логічній послідовності описи першоджерел (законів, постанов парламенту та уряду, указів Президента), книг, статей... Найдоцільнішою є зворотно-хронологічна розстановка" [6, с. 35—36] і "У ЗвСКК застосовується зворотно-хронологічний принцип розташування записів матеріалів, що дає змогу, перш за все, ознайомити користувачів з новими краєзнавчими документами" [6, с. 28—29]. У попередньому методичному посібнику, виданому ДІБ, рекомендувалось: "Всередині кожного ділення

каталогу поділяти матеріал на дві частини: 1) Книги; 2) Статті з журналів, газет і збірників. Описи книг і статей розміщувати у зворотно-хронологічній послідовності років публікації, у межах року — за алфавітом авторів і назв" [5, с. 161]. Цю думку підтримали О. Мамонтов, М. Щерба у підручнику "Краєзнавча бібліографія" [3, с. 166] та Н. Кушнарченко в підручнику "Бібліотечне краєзнавство" [4, с. 269]. У 19 випуску інформаційного бюлетеня ДІБ [14] пропонується в окремих розділах виділяти підрозділи "Офіційні документи", "Довідкові видання", "Статистичні матеріали", "Бібліографічні покажчики" тощо. Цілком логічна пропозиція, тільки не зовсім зрозуміло, де має відобразитись сама література і в якій послідовності у межах підрозділів вона має розміщуватись.

Таким чином, раціональне зерно є в усіх згаданих документах, так само як і недоліки. Проаналізуємо проблему разом. Чи доцільно реалізувати зворотно-хронологічний принцип розміщення матеріалу до всього масиву документів? Згадаємо, що каталог включає інформацію про літературу, видану різними мовами. Як буде виглядати структурний ряд, якщо застосувати цей єдиний принцип? Отже, насамперед необхідно розділити літературу за мовною ознакою і у межах останнього підрозділу систематичної частини ЗвСКК спочатку розмістити картки з описами літератури українською та російською мовами, потім — за зрізаним кольоровим роздільником — іншими мовами. У межах мовного розміщення доцільно наперед проставити картки з описом книг і брошур, потім — картки з описом статей, а в кінці — картки з описом інших видів творів друку (наприклад, картографічних матеріалів). У принципі, таке розміщення не заперечують автори згаданих посібників. У межах виду можна розміщувати матеріал двома способами: у зворотно-хронологічному порядку і в суцільному алфавіті авторів і назв. Обидва способи є доцільними. У першому випадку читач отримує інформацію про найновішу літературу з питання, яке його цікавить (це вигідно, якщо він регулярно користується ЗвСКК і обізнаний з уже виданою літературою). Алфавітне розміщення ще корисніше, бо дає можливість швидко відшукати твори того чи іншого автора при відсутності алфавітного краєзнавчого каталогу.

Отже, на нашу думку, найдоцільнішою є така організація матеріалу в межах останнього ділення систематичної частини ЗвСКК: спочатку — за мовою видання документів, у межах мови — за видовою ознакою (спочатку книги, потім статті, далі інші види творів друку: картографічні, образотворчі тощо), у межах виду — за алфавітом авторів і назв документів (або у зворотно-хронологічному порядку, що теж є доцільним). У підрозділі "книги" можна виділяти ділення: збірники керівних та директивних документів, довідкові видання, бібліографічні покажчики. Масиви представлених документів можна відділяти не тільки повноцінними, а й "глухими" або зрізаними кольоровими роздільниками.

Другою надзвичайно важливою частиною ЗвСКК є *топографічна частина*. Її основне призначення — допомогти читачеві швидко розшукати літературу про будь-який населений пункт області. Матеріал у топографічній частині розміщується за алфавітом її районів. На початку ставлять каталожні ящики з описом матеріалу про обласний центр та міста обласного підпорядкування.

Весь масив карток у межах кожного району області поділяється на два блоки: спочатку матеріал розміщується за аспектами життя району, потім — за його населеними пунктами. Це дає можливість швидко розшукати будь-яку інформацію, пов'язану з ними. Ця методика ведення топографічної частини була обґрунтована в методичних, наукових та навчальних джерелах з бібліотечного краєзнавства ще у 60-х — 80-х роках минулого століття. Особливих заперечень з боку практиків і теоретиків не було.

Таке розміщення матеріалу в топографічній частині застосовує більшість ОУНБ (53,8%), зокрема Одеська, Хмельницька, Івано-Франківська, Рівненська, Дніпропетровська та інші. 18,1 % бібліотек розміщують матеріал за алфавітом районів області, а в межах району — за алфавітом сільських рад (Черкаська, Запорізька, Чернігівська та ін.), 20,1 % — за алфавітом районів області, а в межах району — за схемою класифікації краєзнавчої літератури (Сумська, Донецька, Львівська, Харківська та ін.). І тільки поодинокі бібліотеки відмовились від топографічної частини і ввели топографічні ділення у систематичній частині (наприклад, Миколаївська). Середній обсяг топографічної частини в ОУНБ України — 30 каталожних ящиків.

Питання про необхідність топографічної частини є дискусійним. У 80-х роках ХХ століття окремі автори (зокрема, співробітник ДІБ у Санкт-Петербурзі О. Боброва) [22, 26] висловили припущення, що ця частина не потрібна, бо дублює матеріал систематичної частини. Крім того, кожна центральна районна бібліотека веде свій ЗвКК, в якому відображає літературу про район. Ці аргументи підтримує і Н. Кушнарченко у підручнику "Бібліотечне краєзнавство" [4]. Вона стверджує, що "Необхідність ведення топографічної частини не підтвердилась на практиці" [4, с. 269]. Але ж звідки такий висновок? О. Боброва, здійснивши у першій половині 80-х років масштабне дослідження краєзнавчих ДБА ОУНБ Російської Федерації, з'ясувала, що тільки третина бібліотек веде цю частину, крім того, в окремих бібліотеках вона "або майже не здійснює своїх функцій, або знаходиться у законсервованому вигляді" [22, с. 26—27]. Але ж стан російських бібліотек середини 80-х років минулого століття для нас, як кажуть, "не указ". До того ж, Н. Кушнарченко та В. Сєдих у статті "Зведені краєзнавчі каталоги обласних бібліотек" стверджують: "Як засвідчило проведене нами дослідження, у структурі обласних бібліотек України є три частини: систематична, топографічна і біобібліографічна" [8, с. 58]. Як уже зазначалось, це підтверджується і результатами нашого дослідження, проведеного на початку 2000-х років: 88 % ОУНБ України ведуть топографічну частину вже упродовж 30—50 років. Її обсяг у різних бібліотеках — від 7 до 55 каталожних ящиків. То для чого руйнувати те, що створювалось десятиліттями різними поколіннями бібліографів-краєзнавців? Чи дійсно потрібна топографічна частина? Прибічники її існування (до яких відношуть і я) відкидають згадані твердження і висувають такі аргументи на її користь:

- У великому масиві інформації, представленій в систематичній частині, важко і довго розшукувати матеріал про конкретний населений пункт. Наприклад, якщо нам потрібно розшукати літературу про с. Калинівка (про всі аспекти життя), то ми змушені переглянути всі розділи систематичної частини (історія, природа, освіта, культура тощо), втомитись і витратити багато часу. А в топографічній частині цю інформацію можна знайти за лічені секунди.
- У систематичній частині відображена лише третина існуючої літератури про конкретний населений пункт, бо є багато книг і брошур, які в цілому присвячені області. І хоча в них є матеріал про окремі населені пункти, але читачеві після ознайомлення з каталожною карткою систематичної частини цього не видно, бо подається загальний опис книги і загальна анотація на неї, з якої не зрозуміло, чи є в книзі інформація про певне село, чи немає. Проілюструємо прикладом:

Зразок картки для систематичної частини:

Войтович В. Дзвін віків: [Особливості церковної архітектури у селах навколо Рівного] // Волинські дзвони: краєзнав. альм. — Рівне, 1995. — Вип. 1. — С. 32—33.

У цій публікації дається характеристика церков 17 сіл, розміщених навколо Рівного. В анотації на каталожній картці для систематичної частини ми не можемо назвати 17 назв цих сіл, тому даємо загальну анотацію, яка розкриває суть публікації. А в анотації на каталожній картці для топографічної частини ми вказуємо конкретну інформацію про конкретний населений пункт.

Зразок картки для топографічної частини:

Войтович В. Дзвін віків // Волинські дзвони: краєзнав. альм. — Рівне, 1995. — Вип. 1. — С. 32—33.

Характеризуються архітектурні особливості Успенської церкви (1740) с. Караєвичі (с. 32).

Якщо відмовитись від топографічної частини, то ця інформація приховується від читача.

- ЗвКК районних бібліотек не можуть вирішити проблеми пошуку інформації про населені пункти області, бо вони є віддаленими від обласного центру. Наприклад, дослідник історії Великої Волині, приїхавши з Житомира чи Києва у Волинську ОУНБ, не буде мати можливості їздити по райцентрах Волинської області, якщо йому потрібна інформація про Володимир-Волинський, Любомль, чи історичні села Волині. І ОУНБ, як головний інформаційний центр з краєзнавства в області, зобов'язана видати йому таку інформацію. Крім того, є багато відмінностей у відборі матеріалу для ЗвКК ЦРБ і ЗвКК ОУНБ. Останні і як наукові бібліотеки, і як краєзнавчі центри області зобов'язані відображати у ЗвКК з максимальною повнотою всю абсолютно літературу про область і її територіальні об'єкти, незалежно від того, в яких архівах, музеях, бібліотеках вона знаходиться. А ЦБС — об'єднання масових бібліотек, тому вимоги до відбору матеріалу у їхній ЗвКК зовсім інші.

Є ще й така точка зору. Її автори пропонують розробити топографічні розділи в межах усіх основних ділень систематичної частини [22]. Такої думки притримуються і автори найновішого методичного посібника з бібліотечного краєзнавства, створеного ДІБ України у 2002 році [6], і автор першого українського підручника з "Бібліотечного краєзнавства" [4]. Крім того, Н. Кушнарченко пропонує ввести до систематичної частини ще й персональні рубрики, ліквідувавши персональну частину ЗвКК: "Найдоречніше виокремлювати персональні рубрики у ЗвСКК за схемою, як це робиться у кожному систематичному каталозі" [4, с. 269—270]. Проте в жодному із зазначених джерел немає чітких та конкретних методичних вказівок щодо відображення такого масиву матеріалу. А єдина у підручнику [4] та навчальному посібнику [6] фраза з цього приводу: "Додільніше розробити систему топографічних рубрик у розділах ЗвСКК і збирати в них описи на документи загального змісту" [4, с. 269], створює для практиків більше проблем, ніж роз'яснень. Аналогічна позиція і в укладачів методичного посібника "Краєзнавча діяльність бібліотек" [6, с. 33].

На наше переконання, запропонований варіант не є досконалим. Таке розміщення матеріалу перевантажить систематичну частину, зробить її немобільною і незручною для використання. Це навіть важко уявити, щоб у кожному розділі систематичної частини (при такій складній систематизації матеріалу) вводили ще топографічні та персональні ділення. Який вигляд буде цього розділу і його пошукові можливості? Крім того, основне призначення топографічної частини — відображати документи про конкретні населені пункти краю, а автори згаданих джерел пропонують "...збирати описи на документи загального змісту". То для чого, взагалі, потрібні ці топографічні ділення?

Єдиний аргумент, з яким можна погодитись, викладений у методичному посібнику ДІБ: "ОУНБ не може забезпечити достатньої повноти цієї частини через великий

обсяг роботи" [6, с. 33]. Звернемо увагу, що ця причина, як виняткова, названа ще в "Положенні..." 1959 року: "У тому випадку, якщо обласна бібліотека не має можливості виділяти в каталогах топографічну частину, відображення літератури про окремі міста, райони та населені пункти краю *може бути* здійснено за допомогою топографічних ділень всередині основних ділень систематичної частини зведеного каталогу" [1, с. 63]. Так, дійсно, бібліографи-краєзнавці обласних бібліотек виконують величезний обсяг роботи і значну частину їхнього робочого часу поглинає ведення ЗвКК. Але, зважаючи на унікальність цієї частини краєзнавчого ДБА, на відсутність аналогічної інформації у будь-яких інших джерелах та враховуючи те, що топографічні частини ЗвКК десятиліттями вже формувались в ОУНБ, не можна відмовлятися від її ведення. Тим більше, що створення тих самих топографічних ділень у систематичній частині теж потребує часу. В Російській Федерації, до речі, у бібліотеках, які вибрали таку форму ведення систематичної частини ЗвКК, застосовується ціла система допоміжних "ключів": "Для досягнення оперативності пошуку використовується довідковий апарат: іменний, географічний і предметний "ключ" до систематичного краєзнавчого каталогу" [25, с. 32]. Навряд чи на ведення топографічних і персональних ділень у систематичній частині, створення системи допоміжних "ключів", розформування старої топографічної частини бібліограф витратить менше часу, ніж на ведення традиційної топографічної частини. А якщо врахувати ще нерозробленість методичних прийомів новітньої методики, а також очевидну незручність використання систематичної частини ЗвКК у такому вигляді, то переваги існування топографічної частини стають очевидними.

Як відомо, третьою основною частиною ЗвКК ОУНБ є *персональна (біобібліографічна) частина*. При організації цієї частини дуже важливо вирішити такі три основних методичних питання:

- відбір прізвищ до персональної частини;
- відбір літератури про діяча;
- відбір творів діяча.

Розглянемо детальніше ці питання.

До персональної частини включаються прізвища осіб таких трьох основних категорій:

1. Видатні діячі (письменники, вчені, громадські і церковні діячі тощо), які перебували на території краю.

З цієї категорії включаються прізвища тільки тих осіб, які тривалий час знаходились на території краю, зробили внесок у його культурний чи економічний розвиток, провели дослідження краю чи описали його у своїх творах. Отже, основним критерієм для відбору прізвища видатного діяча до персональної частини є не його популярність у світі, а те, наскільки тісно той пов'язаний з краєм і що корисного для нього зробив. Це твердження ніколи не викликало заперечень з боку бібліографознавців.

Дуже важливим є також вирішення питання про відбір творів письменника і літератури про нього. Беззаперечною є теза, що з усієї багатой творчої та наукової спадщини письменника чи вченого до персональної частини включаються тільки твори, в яких описується чи згадується край.

У 70-х роках ХХ століття велась дискусія про те, що необхідно також включати твори, написані письменником під час перебування на території краю (аргумент — події, які відбувались тут, вплинули на створення того чи іншого твору) і надруковані на території краю. На нашу думку, твори цих двох категорій не потрібно включати до персональної частини. По-перше, події, які відбувались на території краю, могли обумовити створення того чи іншого художнього твору, але не обов'язково він мав бути написаний під час перебування на території краю. Наприклад, події періоду навчання В. Короленка у Рівненській гімназії обумовили в далекому майбутньому (коли він став письменни-

ком) написання повісті "Діти підземелля". Тобто, вона не була написана під час перебування письменника на території області, але юнацька душа настільки глибоко пережила ці події, що у майбутньому він створив твір, який має дуже багато цінної краєзнавчої інформації (хоча Рівне там жодного разу не згадується). По-друге, включення творів письменника, надрукованих на території краю, буде дуже обтяжувати персональну частину каталогів бібліотек тих областей, на території яких розвинута видавнича діяльність, насамперед, Київської, Львівської, Одеської, Дніпропетровської.

2. Видатні уродженці краю, тобто ті, які народились у краї, або провели тут свої дитячі роки і більше з краєм пов'язані не були.

Про цих діячів включають тільки літературу, в якій описується період їхнього перебування на території краю та про його сім'ю і подаються посилання до загального каталогу бібліотеки.

Не всі автори аналізованих праць погоджуються з необхідністю відображення цієї категорії діячів у ЗвКК. Зокрема, Н. Кушнарєнко вважає: "Виділяти рубрики для таких осіб у ЗвСКК не логічно. Оскільки у виховній роботі тема "Відомі уродженці ... краю" або ж "Видатні земляки ... краю" широко використовується, таким особам можна присвятити картотеку, або БД допоміжного характеру" [4, с. 270—271].

3. Визначні місцеві діячі (сучасні громадські діячі, краєзнавці, передовики виробництва тощо).

З цієї категорії осіб включають прізвища тільки тих людей, які зробили вагомий внесок у дослідження краю, брали активну участь у його політичному, культурному та економічному житті.

Відібрати прізвища діячів останньої категорії найважче, бо у спеціальній літературі немає чітких приписів і рекомендацій з цього питання. У радянські часи рекомендувалось включати прізвища осіб, які були Героями Радянського Союзу та Героями Соціалістичної Праці, передовиками виробництва, головами колгоспів тощо. У підручнику "Краєзнавча бібліографія" [3] зазначено: "Матеріал про місцевих діячів в біобібліографічній частині каталогу повинен відображатись з найбільшою повнотою. Такий підхід виправданий тим, що у зв'язку з "місцевим" значенням діяльності цих осіб, матеріали про них не виділяються в каталогах загальносоюзних та республіканських бібліотек і практично не потрапляють у біобібліографічні словники і персональні покажчики, випущені за межами краю" [3, с. 167]. У деякій мірі з цією думкою можна погодитися. Згодом час відсіє прізвища тих, чий внесок у життя області був менший, хоч популярність і рекламованість тоді здавалась великою.

Дискусійним є питання про включення творів місцевих письменників, в яких немає ніякого краєзнавчого змісту. У кожній області України є багато сучасних поетів, гумористів, дитячих письменників, які мають у своєму арсеналі не одну друковану книжку. Але всі вони не краєзнавчого характеру. Деякі бібліотеки включають прізвища цих письменників до персональної частини та описують всі їхні твори. Інші — у розділ "Літературне життя краю" з описом творів письменників і літератури про них. Окремі бібліотеки у розділі "Літературне життя краю" відображають тільки літературу про життя та творчість місцевих письменників (бо вона за змістом є краєзнавчою та характеризує розвиток літературного процесу в краї) і повністю ігнорують твори (бо вони не краєзнавчого змісту). Питання залишається відкритим.

У персональній частині матеріал може розміщуватись двома способами: у суцільному алфавіті персональних рубрик; за групами діячів, а в межах групи — за алфавітом персональних рубрик. Обидва способи мають як переваги, так і недоліки.

Коли ми розмістимо матеріал у суцільному алфавіті рубрик, то можна буде швидко віднайти потрібне нам пріз-

вище (якщо ми його знаємо). І, водночас, якщо нам потрібна інформація про групу діячів (наприклад, Герої України), а ми не знаємо прізвищ осіб, які відносяться до цієї групи, то нам доведеться витратити багато часу на пошуки.

Якщо ми розмістимо матеріал за групами діячів, то буде проблемно відобразити прізвища тих, які відносяться одночасно до декількох груп. Наприклад, один і той самий діяч може бути пов'язаний з краєм і як письменник, і як вчений, і як громадський діяч. Тому, як уже зазначалось, обидва способи розміщення мають як позитивні, так і негативні риси. Чи є вихід з цієї ситуації? Звичайно. Можна розмити матеріал за групами діячів і скласти до персональної частини алфавітний допоміжний ключ (з їхніми прізвищами). У такому разі легко і швидко можна буде розшукати матеріал і за групами діячів, і за прізвищами.

56 % ОУНБ України розміщують матеріал у персональній частині в суцільному алфавіті прізвищ діячів (Сумська, Запорізька, Івано-Франківська, Харківська, Миколаївська, Чернігівська, Дніпропетровська та ін.), а 44 % — за групами діячів (Волинська, Донецька, Львівська, Одеська, Полтавська, Черкаська та ін.).

Отже, ЗвКК є унікальною частиною ДБА ОУНБ. Ефективність його використання знаходиться у прямій залежності від організації матеріалу та вирішення основних методичних проблем. Нині однією з таких проблем є розроблення схеми класифікації літератури у систематичній частині ЗвКК. Процес її удосконалення розпочала ДІБ України, запропонувавши у 2008 році оновлений варіант "Примірної схеми для ЗвКК". Необхідно організувати широке обговорення цієї схеми, щоб розробити остаточний (якщо не ідеальний, то наближений до нього) варіант, на основі якого можна було б створити повноцінні таблиці класифікації краєзнавчої літератури. І тільки після цієї масштабної, вивірної, теоретично обгрунтованої роботи надати бібліотекам право вибору у використанні схем класифікації для ЗвКК. Робота з перекласифікації літератури вимагає від бібліографів величезних затрат часу і сили, тому запропонований їм варіант має бути остаточним і досконалим. Важливою методичною проблемою залишається також питання про розміщення матеріалу в межах останнього ділення систематичної частини ЗвКК.

Необхідно організувати широку дискусію щодо структури ЗвКК, зокрема доцільності збереження топографічної і персональної частини. Від ініціаторів уведення топографічних та персональних ділень у систематичній частині ЗвКК хотілося б почути конкретні пропозиції щодо методики створення таких ділень та відображення у них матеріалу: дублювання описів, конкретизація території, інформативність анотації, розміщення щодо структурних розділів систематичної частини, склад і кількість рубрик, розміщення матеріалу в межах останніх ділень, інформативність, ефективність, економія часу порівняно з традиційними топографічною та персональною частинами тощо.

Наукового обгрунтування потребують також питання про відбір матеріалу до персональної частини: які категорії діячів включати у цю частину, які твори письменників відбирати, як здійснювати відбір прізвищ місцевих діячів.

Запрошую і теоретиків, і практиків до обговорення названих проблем. Від спільної роботи у цьому напрямі буде залежати якість ЗвКК та ефективність їхнього використання.

Список використаної літератури

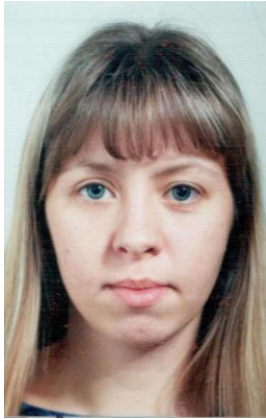
1. *Положение о краеведческой работе областных, краевых и республиканских библиотек* // Совет. библиогр. — 1959. — № 4. — С. 61—64.
2. *Положення про краєзнавчу роботу бібліотек системи Міністерства культури і мистецтв України* : наказ Міністерства культури і мистецтв України № 314 від 11 черв. 1996 р. // Законодавство — бібліотекам України : довідк. вид. / НПБУ. — К., 2000. — Вип. 1. — С. 168—176.

3. *Мамонтов А. В.* Краеведческая библиография : учебник / А. В. Мамонтов, Н. Н. Щерба. — М. : Кн. палата, 1989. — 216 с.
4. *Кушнарченко Н. М.* Библиотечно краєзнавство : підручник / Н. М. Кушнарченко. — К. : Знання, 2007. — 502 с.
5. *Краеведческая работа областных библиотек : метод. пособие* / ГБЛ. — М. : ГБЛ, 1961. — 176 с.
6. *Краєзнавча діяльність бібліотек : метод. посіб.* / ДІБ України ; підгот.: В. П. Кисельова, З. Х. Мусіна, С. І. Смілянець. — К. : ДІБ України, 2002. — 208 с.
7. *Кисельова В. П.* Назрілі проблеми зведених краєзнавчих каталогів / В. П. Кисельова // Бібліотечно-бібліографічні класифікації та інформаційно-пошукові системи : міжнар. наук. конф. / В. П. Кисельова. — К., 1995. — С. 69—70.
8. *Кушнарченко Н. Н.* Сводные краеведческие каталоги областных библиотек / Н. Н. Кушнарченко, В. В. Седых // Совет. библиотечноеведение. — 1991. — № 3. — С. 54—60.
9. *Мамонтов А. В.* Организация сводных краеведческих каталогов в областных библиотеках / А. В. Мамонтов // Совет. библиогр. — 1959. — № 3. — С. 76—82.
10. *Мамонтов О. В.* Сводный краеведческий каталог : задачи, проблемы, перспективы / О. В. Мамонтов // Краєзнавча робота бібліотек — фактор патріотичного і інтернаціонального виховання населення : матеріали респ. наук.-практ. конф. — К. : [б. в.], 1990. — С. 114—122.
11. *Короткий термінологічний словник із бібліотекознавства та соціальної інформатики* / Г. М. Швецова-Водка (кер.), Г. В. Сілкова, Л. О. Чернуха [та ін.] ; наук. ред. і авт. вступ. ст. Г. М. Швецова-Водка. — К. : Кн. палата України, 1998. — 116 с.
12. *Библиотечно-библиографическая классификация : таблицы для краевед. кат. б-к.* — М. : Книга, 1989. — 322 с.
13. *Удосконалення краєзнавчих каталогів бібліотек : метод. поради* / ДІБ України ; уклад. В. П. Кисельова. — К. : ДІБ України, 1992. — 19 с.
14. *Краєзнавча робота в бібліотеках України : інформ. бюл.* / ДІБ України ; підгот. Кисельова В. П., Михайлова О. В., Смілянець С. І. — К. : Арістей, 2008. — Вип. 19. — 84 с.
15. *Амбарцумян З. Н.* О схеме классификации краеведческой литературы : (в порядке обсуждения) / З. Н. Амбарцумян // Совет. библиогр. — 1960. — № 3. — С. 96—107.
16. *Амбарцумян З. Н.* К итогам обсуждения схемы классификации для краеведческих каталогов / З. Н. Амбарцумян // Совет. библиогр. — 1960. — № 6. — С. 4—12.
17. *Мамонтов А. В.* О схеме классификации для краеведческого каталога : (в порядке обсуждения) / А. В. Мамонтов // Совет. библиогр. — 1960. — № 2. — С. 63—69.
18. *Чудова Г. Ф.* Какой должна быть схема краеведческого каталога областной библиотеки / Г. Ф. Чудова // Совет. библиогр. — 1960. — № 3. — С. 108—120.
19. *ББК и краеведческие каталоги* // Совет. библиогр. — 1986. — № 2. — С. 22—30.
20. *ББК: кто за, кто против* // Совет. библиогр. — 1991. — № 1. — С. 3—17.
21. *Боброва А. А.* Право выбора: ББК и краеведческие каталоги / А. А. Боброва, Г. М. Вольберг, Л. М. Федюшина // Совет. библиогр. — 1990. — № 4. — С. 16—20.
22. *Боброва А. А.* Краеведческий СБА республиканских (АССР), краевых и областных библиотек РСФСР : (предварит. итоги исслед.) / А. А. Боброва // Актуальные вопросы краеведческой библиографии и подготовки библиографических пособий в РСФСР : сб. науч. тр. / А. А. Боброва. — Л., 1985. — С. 19—42.
23. *Коган Е. И.* Персоналия — составная часть краеведческих каталогов областных библиотек / Е. И. Коган // Совет. библиогр. — 1968. — № 3. — С. 23—36.
24. *Коган Е. И.* Отбор имён для отражения в краеведческой библиографии / Е. И. Коган // Совет. библиогр. — 1970. — № 6. — С. 24—27.
25. *Шатохина Н. З.* Краеведческие библиографические ресурсы областных библиотек / Н. З. Шатохина // Библиография. — 2008. — № 2. — С. 31—38.
26. *Краеведческий СБА областных (краевых, республиканских) библиотек : метод. рек. / ГПБ ; сост. А. А. Боброва.* — Л. : [б. и.], 1986. — 36 с.

Ірина Мілясевиц,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
бібліотекознавства та бібліографії
Рівненського державного гуманітарного університету

Сучасні форми інформаційно-комунікаційної взаємодії в регіональних бібліотечних системах

*Олена Мар'їна,
аспірантка ХДАК*

У статті подано огляд форм та напрямів інформаційно-комунікаційної взаємодії бібліотек у регіональних бібліотечних системах.

Інформатизація бібліотечно-інформаційної діяльності, яка реалізується через комп'ютеризацію, автоматизацію, створення корпоративних бібліотечно-інформаційних мереж, зумовлює кардинальні зміни в діяльності бібліотек. Нагальними стали питання корпоративної взаємодії, співпраці бібліотек та їхня інтеграція в єдину систему. З'явилась потреба в узгодженні інформаційних процесів та комунікацій між бібліотеками. Пріоритетним напрямом у вирішенні цього питання є забезпечення інформаційно-комунікаційної взаємодії бібліотечних систем.

Головним фактором їхнього розвитку на регіональному рівні є інформаційно-комунікаційна взаємодія, яка універсально опосередковує будь-які дії й практику співпраці бібліотечних установ та створює головний зміст професійної, регулятивної й управлінської комунікативної діяльності бібліотек у мінливому інформаційному середовищі. У процесі взаємодії виникають відповідні комунікативні стратегії в різних сферах професійної бібліотечної діяльності. Вони забезпечують успішне функціонування бібліотечних установ в умовах інтеграції та втілюються у різноманітних формах і напрямках міжбібліотечного співробітництва. Ці процеси широко обговорюються у вітчизняній і зарубіжній бібліотекознавчій, інформаційній, економічній, соціологічній, філософській і культурологічній літературі. Питання організації взаємодії в бібліотечно-інформаційній галузі, регіональні стратегії, методи організації співробітництва бібліотек розглядалися Т. Вилегжаніною, О. Барковою, В. Ільганаєвою, Є. Корніловою, М. Карташовим, Н. Самохіною, В. Скворцовим, Г. Шемаєвою. Але недослідженим аспектом є визначення форм міжбібліотечної комунікації, не завжди простежується їхня взаємообумовленість та взаємозв'язок.

Мета статті — визначення форм та напрямів інформаційно-комунікаційної взаємодії в регіональних бібліотечних системах.

Міжвідомча взаємодія бібліотек та бібліотечна інтеграція, що відбувається на її основі, являють собою процес подолання відомчої відособленості, посилення взаємозалежності бібліотечних установ різних типів і видів, виникнення й наростання елементів спільності в діяльності відомчих і галузевих бібліотечних систем.

Оскільки кінцевою метою міжбібліотечної взаємодії є раціональне формування й ефективне використання єдиних інформаційних ресурсів бібліотек для найповнішого задоволення інформаційних потреб користувачів і суспільства в цілому, держава заохочувала і намагалась скерувати цей процес. Донедавна всі розроблені стратегії міжвідомчої взаємодії бібліотек ґрунтувалися на твердих управлінських схемах і зводилися або до злиття самостійних систем під єдине керівництво (міжвідомча централізація бібліотек), або до створення додаткових органів надвідомчого характеру (міжвідомчі бібліотечні комісії) [7, с. 233]. Єдине керівництво у значній мірі нівелювало специфіку окремих бібліотек, призводило до зміни їхнього статусу, втрати юридичної й фінансової самостійності і зрештою до домінування функцій одного із відомств, що входило до об'єднання. Міжвідомчі бібліотечні комісії не мали достатніх повноважень з цілої низки питань, створювані ними координаційні плани були недосконалі й сумою планів окремих бібліотек, а не їхньою цілісною єдністю. З реорганізацією системи управління в країні комісії припинили своє існування. Розроблені раніше в іншій соціально-економічній ситуації моделі усунення міжвідомчих бар'єрів між бібліотеками, по-перше, так і не були реалізовані повною мірою на практиці, а по-друге, стали неприйнятними в нових соціокомунікативних умовах, але значно збагатили уявлення про можливості взаємодії бібліотечних установ, особливо з іншими соціально-комунікаційними структурами. Цілісної концепції міжвідомчої взаємодії бібліотек на регіональному рівні так і не було вироблено.

Сучасне бачення стратегії міжвідомчої взаємодії бібліотек пов'язується з проблемою створення єдиного інформаційного середовища регіону як об'єктивної необхідної умови подолання дискретності взаємовпливу різних соціокомунікативних структур. Досягнення інформаційної єдності усіх складових частин регіону можливе лише за умов інтенсифікації та упорядкування інформаційно-комунікаційних зв'язків і розвитку їхньої варіативності.

Концепція інформаційно-комунікаційної взаємодії бібліотек регіону зумовлена соціокультурними змінами суспільства, полягає в організації співпраці інформаційних інституцій з метою побудови мережових інформаційних інфраструктур на основі використання новітніх засобів зв'язку і впровадження інноваційних технологій.

Інформаційно-комунікаційна взаємодія інтегрує зусилля усіх учасників соціально-інформаційних процесів регіону. Чільне місце серед них займають бібліотечні установи різної галузевої та відомчої належності — вони сприяють формуванню інформаційного середовища територіальних утворень, що дає змогу розглядати їх як ціннісне ядро в соціокультурному просторі регіону. Іншими суб'єктами інформаційно-комунікаційної взаємодії є такі соціальні інститути, як видавничі організації, органи науково-технічної інформації, інформаційно-аналітичні агенції, дослідницькі центри, бібліотечні об'єднання та асоціації, системи архівів, музеїв, органи місцевого самоврядування, система освітніх закладів, наукові школи, засоби масової інформації, які формують соціокомунікаційні відносини в регіоні, впливають на умови життєдіяльності суспільства, формують організаційні і комунікаційні їхні особливості, породжують нові соціальні явища.

Динамізм сучасного науково-технічного розвитку, поява нових дослідницьких і технологічних методів, нова соціокультурна ситуація допускають зміщення акцентів з розуміння взаємодії як закінченої й назавжди вибудованої конструкції на виявлення й моделювання системи гнучких взаємозв'язків між учасниками соціокомунікаційного середовища регіону.

Одним з варіантів конструктивної, гнучкої взаємодії різних суб'єктів діяльності в регіоні є розроблення цільових програм і проєктів, яка уможливує активізацію найефективніших варіантів розвитку території з найменшими витратами. Проєктна діяльність дає можливість бібліотекам взаємодіяти з різними культурними співтовариствами, освітніми й інформаційними установами в єдиному процесі формування соціально-культурного середовища на засадах поєднання матеріальних, фінансових, інформаційних та інтелектуальних ресурсів. Регіональна реалізація бібліотечних проєктів спрямовується як на удосконалення соціально-значущої діяльності — бібліотеки стають ініціаторами розроблення та реалізації програм соціальної спрямованості, так і на вирішення багатьох професійних проблем — удосконалення бібліотечного обслуговування на основі нових інформаційних технологій, упровадження в практику роботи використання сучасних носіїв інформації, можливостей віддаленого доступу до інформації. Тож регіональна проєктна бібліотечна діяльність виступає як форма міжбібліотечної взаємодії та найважливіший фактор залучення бібліотеки до інтеграційних суспільних процесів. Прикладом здійснення проєктної діяльності є досвід Чернігівської ОДБ ім. М. Островського в упровадженні проєктів "Світ України" (Україна, її історія, культура, мова, література), "Мандруємо екологічною стежиною", "Сходинки у прекрасне" тощо [9].

Взаємозв'язок між суб'єктами взаємодії в регіоні регулюється за двома напрямками: вертикальним (субординаційним) і горизонтальним (координаційним). У реальній взаємодії бібліотек на рівні регіону переважають відомчі відносини. Стійкі зв'язки існують тільки на традиційному вертикальному рівні. У нових соціально-комунікативних умовах відбувається зміна принципів і методів управління бібліотечною взаємодією: у рамках єдиного регіонального інформаційного середовища здійснюється комбінація традиційних вертикальних зв'язків зі стійкими горизонтальними координаційними зв'язками, які мають договірну основу на рівні як окремих установ, так і регіональних структур управління. У зміцненні координаційних зв'язків велику роль відіграють методичні об'єднання бібліотекарів, бібліотечні асоціації.

Координація передбачає узгодження діяльності без зміни юридичного, фінансового й іншого статусу її учасників. Механізмом її реалізації служить єдиний план, угода або договір, у якому конкретно вказуються напрями розмежування й узгодження різних аспектів діяльності, взаємні зобов'язання й відповідальність сторін. Якщо координація пов'язана переважно зі змістовною стороною діяльності бібліотек, то наступна форма взаємодії — кооперація стосується її організаційної сторони.

Кооперація діяльності, здійснювана на регіональному рівні бібліотечного співтовариства, є складнішою формою координаційних взаємозв'язків. Її підґрунтя — це узгоджене використання ресурсів та можливостей групи бібліотек на території регіону з метою досягнення оптимального обслуговування всіх можливих користувачів кожної з бібліотек-учасниць. Кооперативна діяльність може здійснюватися на паритетних засадах, взаємовигідних послугах, зацікавленості. Вона базується в основному на договірних зв'язках з виконання спільних робіт та передбачає пайове фінансування кооперативної діяльності.

Розвиток координації й кооперації закладає основи для інтеграції діяльності бібліотек на вищому рівні — кор-

поративному, який передбачає створення умов для бібліотек щодо представлення якісного інформаційного продукту, з використанням новітніх інформаційних технологій, модернізацією управління бібліотечними ресурсами, формуванням нового інформаційного середовища, розкриттям інформаційно-когнітивного потенціалу інформаційних ресурсів бібліотек як складової інтелектуальної інфраструктури суспільства, що розвивається [4, с. 15].

Нині корпоративність як тенденція розвитку бібліотечно-інформаційної діяльності стає основною формою міжбібліотечної взаємодії. Корпоративні структури поєднують бібліотеки різного відомчого підпорядкування, установи різні за рівнем технічної бази, наявності телекомунікаційної інфраструктури, технологій, обсягами фінансування тощо. На корпоративних засадах створюються бібліотечні об'єднання, асоціації, бібліотечні системи. Тож, корпоративний рівень взаємодії бібліотек уможливує досягнення інноваційного рівня організації їхньої діяльності та засвідчує свою ефективність при вирішенні завдань забезпечення суспільних потреб в інформації і знаннях. Однак бібліотечне співтовариство все ще дуже гостро потребує найактивнішої корпоративної інформаційної взаємодії щодо спільного формування ресурсів, їхньої інтеграції та взаємовикористання, обміні накопиченим досвідом. Подальший розвиток діяльності за цими напрямками стримується відсутністю належного механізму управління процесами взаємодії бібліотек. Створення відкритих, гнучких, незалежних від відомчої системи механізмів управління є дуже складною, але ключовою проблемою. Саме її вирішення сприятиме досягненню спільних інтересів бібліотек, їхній ефективній участі у виконанні спільних завдань, зміцненню інформаційних, технологічних, науково-методичних зв'язків, виникненню нових форм, засобів та напрямів бібліотечної інтеграції.

На кооперативних засадах у рамках регіону здійснюється внутрішньовідомча, міжвідомча та міжгалузева взаємодія бібліотечних установ, спрямована на вирішення проблем координації і кооперації роботи бібліотек усіх форм власності та підпорядкування; захист інтересів їхніх користувачів; забезпечення взаємодії з іншими закладами культури, науковими установами, органами науково-технічної інформації, освіти, ЗМІ, бібліотечними асоціаціями та громадськими організаціями тощо.

Основними застосовуваними формами кооперації бібліотек на регіональному рівні є узгодження профілю комплектування фондів бібліотек, комплектування, використання й збереження документних фондів, каталогізація, інформаційно-бібліографічне обслуговування, організація системи підвищення кваліфікації кадрів.

Упровадження кооперативних технологій у бібліотечне середовище дає підстави говорити про зміну формування фондів бібліотек. Взаємодія значно розширює можливості пошуку й швидкого одержання інформації з різних інформаційних установ. Це дає бібліотекам можливість відмовлятися від повноти збирання власних фондів та розподіляти між собою обов'язки "володіння" і "придбання прав доступу" на засадах взаємовигідного партнерства й повноти задоволення запитів користувачів. Тож кооперація у комплектуванні фондів полягає у розподілі між бібліотеками відповідальності за повноту комплектування документів за видовими, мовними і географічними ознаками. Одним з найважливіших аспектів проблеми кооперативного формування фондів бібліотек на рівні регіону є відбір видань для придбання — узгодження профілю комплектування фондів бібліотек. Це проблема не просто кооперації, а делегування одними бібліотеками своїх повноважень іншим, переструктурування фондів, інтеграції книгозбірень, видавництва та інших учасників інформаційного простору регіону, проблема подолання дублювання технологічних процесів формування фондів [5].

Кооперація у збереженні документних ресурсів уможливає вирішення завдання, вивільнення площ, що займають малозапитувані документи, і використання їх для активної частини фонду й нових надходжень; проблему накопичення великої кількості документних ресурсів, розміщення яких вимагає чимало місця; питання збереження бібліотечних, архівних фондів та унікальних колекцій, які знаходяться під загрозою фізичної втрати і потребують створення спеціальних умов й великих фінансових витрат. Отже кооперація у збереженні документних ресурсів пов'язана з розробленням і впровадженням нових методів консервації, реставрації і збереження фондів, зокрема шляхом широкого використання репрографії. Завдяки кооперації на регіональному рівні стає можливим створення репозитаріїв — стратегія розвитку депозитарного і репозитарного зберігання фондів допускає модернізацію технології взаємодії бібліотек у процесах передачі, зберігання і використання пасивних фондів. Основний напрям модернізації — заміна багатоступінчатої передачі даних про маловикористовувані документи на систему інформування репозитаріїв і депозитаріїв в онлайн-режимі [3]. В Україні кооперація визначена Програмою збереження бібліотечних і архівних фондів на 2000—2005 роки, в рамках якої провідні бібліотеки розпочали роботу зі створення Державного реєстру національного культурного надбання в частині книжкових пам'яток (старовинні рукописи, рідкісні друковані видання тощо), яка триває й дотепер [6].

Бібліотеки змінюють форми комплектування, зберігання і надання документної інформації паралельно з розвитком засобів комунікації. Кооперація у наданні доступу до інформаційних ресурсів на регіональному рівні здійснюється шляхом створення вільного доступу до інформації, завдяки домовленості бібліотек з видавцями, провайдерами та іншими суб'єктами інформаційної взаємодії. Досягнення якісного рівня у цьому питанні забезпечується шляхом поєднання віртуального і фізичного видів доступу до інформації, тому кожна окрема бібліотека приймає рішення щодо кооперації з іншими установами регіону, виходячи з інформаційних потреб користувачів, власних технічних і фінансових можливостей. Так, наприклад, з 2000 року українські бібліотеки мають доступ до баз даних EBSCO за проектом "Електронна інформація для бібліотек", розробленим за ініціативою Інституту Відкритого Суспільства (Будапешт) і найбільшого у світі видавництва періодики EBSCO Publishing. Координатором цього проекту в Україні є Асоціація "Інформатіо-Консорціум". За проектом INTAS "Доступ до електронних журналів для вчених Нових Незалежних Держав" (2002—2006) є можливість отримати інформацію, розміщену в електронних журналах відомих європейських видавництв Springer, Blackwell Science та ін. Координаторами проекту, що об'єднує 235 бібліотек України, є Технічна інформаційна бібліотека в м. Ганновері (Німеччина) та Наукова бібліотека Національного університету "Києво-Могилянська академія" [11].

У рамках кооперації щодо надання доступу до документних ресурсів вкрай необхідною стає робота з оцифрування документів. В Україні вже багато бібліотек почали працювати у цьому напрямі. Національна парламентська бібліотека України створює електронні копії документів з фонду рідкісних і цінних видань. Вже оцифровано 64 твори друку, доступ до яких користувачі бібліотеки можуть отримати в мережі Інтернет. Інформацію про ці документи розміщено на сайті цієї бібліотеки — <http://www.nplu.org> [1].

Розвиток електронних технологій і засобів телекомунікацій дає можливість принципово по-новому організувати в бібліотеках регіону процес каталогізації видань і створення електронних каталогів, виключаючи дублювання процесів опрацювання документів, скорочуючи трудові витрати і нерациональне витрачання фінансових коштів за рахунок

ефективного розподілу праці каталогізаторів і сумісного використання отриманих результатів. На регіональному рівні корпоративна каталогізація створюється на основі добровільного об'єднання бібліотек з метою спільного одноразового наукового оброблення документів та подальшого їхнього відображення в електронному каталозі і наданні до нього доступу віддаленим користувачам. Корпоративна каталогізація передбачає розроблення критеріїв відбору документів, вирішення питань щодо єдиного формату та уніфікації лінгвістичного забезпечення, створення локальних інформаційних мереж, які б підтримували одна одну в процесі обміну бібліографічними записами документів, визначення прав та обов'язків його учасників, джерел фінансування тощо [2]. Прикладом реалізації кооперативної каталогізації на регіональному рівні є Центрально-Український кооперативний каталог (ЦУКК <http://library.kr.ua/cucc/rules.html>), започаткований з ініціативи Чернівецької та Кіровоградської ОУНБ, який об'єднав зусилля з аналітичного опису періодики [10, с. 15].

Завдяки розвитку корпоративних бібліотечних систем з'явилася можливість забезпечити користувачів новими видами інформаційних продуктів і послуг, створених за допомогою об'єднання інформаційних ресурсів бібліотек. До таких продуктів можна віднести, насамперед, бази даних. Так, найуспішнішим прикладом є загальнодержавна реферативна база даних "Україніка наукова", створена Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського за участі Інституту проблем реєстрації інформації НАН України (призначена як для інформаційного обслуговування вчених України, так і для представлення української науки у світовому інформаційному просторі) [8].

Кооперація обслуговування користувачів здійснюється переважно на основі застосування технологій МБА і ЕДД та спрямована на вирішення проблем обміну бібліотечними фондами, скорочення часу на копіювання і відправлення копій видань, поступового створення архівів електронних публікацій і доступу до них за допомогою телекомунікаційної мережі. Використання систем МБА і ЕДД підвищує повноту, оперативність і номенклатуру послуг бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів за рахунок надання їм об'єднаних інформаційних ресурсів бібліотек-учасниць.

Прикладом взаємодії бібліотек різних типів та видів у мережевому середовищі можуть бути віртуальна довідкова служба та регіональні інформаційні портали, завданням яких є забезпечення користувачів інформацією через співпрацю основних учасників інформаційного поля регіону на засадах партнерства. Особливістю віртуальної довідки є її розміщення на сайті бібліотеки з використанням веб-форми — користувач може надіслати запитання з будь-якого місця, де є доступ до Інтернету, та отримати відповідь у зазначений період часу. Віртуальна довідково-інформаційна служба надає можливість ознайомитися з ресурсами як конкретної бібліотеки, так і інших інформаційних установ. Ресурси, що використовуються при наданні довідок, можуть бути мережевими — бази даних, електронні каталоги та паперовими — каталоги, картотеки, видання довідково-бібліографічного фонду. Інформаційний регіональний портал представляє собою віртуальний регіональний інформаційний ресурс у мережі Інтернет, інформаційне наповнення якого містить нормативно-законодавчі документи обласних державних адміністрацій; блоки інформації про економічний стан, події в регіоні; з краєзнавства; про діяльність громадських установ; інформаційні довідково-аналітичні бази даних; відомості про бібліотеки, включаючи електронні онлайн-каталоги; посилання на веб-ресурси організацій.

Ще одним напрямом кооперації бібліотек є здійснення спільних заходів з підвищення кваліфікації бібліотечних фа-

хівців. У результаті включення сучасних бібліотечних установ в нові комунікаційні умови виникає об'єктивна потреба у створенні такої системи підвищення кваліфікації працівників бібліотек, яка могла б адекватно змінювати і розвивати їхнє освітнє середовище. Традиційно підвищення фахового рівня бібліотечних працівників здійснюється за допомогою таких форм, як семінари, практикуми, конференції тощо. У сучасних умовах здійснення комунікаційних зв'язків бібліотечних установ з іншими учасниками соціокультурного середовища регіону закладається система фахового бібліотечного розвитку, яка буде сприяти підготовці ініціативних спеціалістів, готових до змін і спроможних адаптуватися до мінливої ситуації, зацікавлених у навчанні та орієнтованих не тільки на зміцнення фахових контактів, а й на міжпрофесійну взаємодію з іншими учасниками соціокомунікаційного середовища.

Підсумовуючи, можна констатувати, що взаємодія учасників соціокультурного середовища регіону увірвала такі елементи, як єдність території, зовнішнього середовища та цільової аудиторії; рівнів, форм та напрямів взаємодії. Магістральною ланкою формування інформаційного середовища регіону є інформаційно-комунікаційна взаємодія бібліотечних установ усіх систем і відомств. Її комунікативний потенціал полягає в активній корпоративній діяльності бібліотек, яка відкриває нові обрії їхнього розвитку та можливості якіснішого й оперативнішого обслуговування користувачів на основі використання новітніх інформаційних і мережевих технологій.

Подальші дослідження спрямовуватимуться на детальніше та поглибленіше вивчення рівнів інформаційно-комунікаційної взаємодії в регіональних бібліотечних системах.

Список використаної літератури

1. Вилегжаніна Т. Кооперація бібліотек : проблеми і переваги / Т. Вилегжаніна // Бібл. планета. — 2006. — № 1. — С. 4—6.

2. Вилегжаніна Т. До питання створення центру корпоративної каталогізації: підходи і перспективи / Т. Вилегжаніна, Є. Одинець // Бібл. планета. — 2005. — № 1. — С. 15—18.
3. Гриханов Ю. А. Метаморфизм библиотеки и структурная реорганизация библиотечных фондов [Электронный ресурс] / Ю. А. Гриханов. — Режим доступа : // <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2001/tom/sec8/Doc5.HTML>. — Загл. с экрана.
4. Ільганаєва В. О. Корпоративний рух в Україні : стан та перспективи розвитку / В. Ільганаєва // Бібл. форум України. — 2006. — № 2. — С. 13—15.
5. Маркова А. А. Современные библиотечные задачи, решаемые на базе корпоративных технологий [Электронный ресурс] : [стендовый докл.] // Электронные ресурсы региона: проблемы создания и взаимопользования : регион. науч.-практ. конф. (Новосибирск, 25—28 окт. 2004 г.) / ГПНТБ СО РАН. — Новосибирск, 2004. — URL: <http://www.prometeus.nsc.ru/archives/docs/elres/markova.ssi>. — Загл. с экрана.
6. Положення про Державний реєстр національного культурного надбання : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 12 серп. 1992 р. № 466 // Законодавство — бібліотекам України / Нац. парлам. б-ка України. — К., 2000. — Вип. 1. Загальні засади діяльності бібліотек. — С. 143—144.
7. Свобода А. А. Взаємодія бібліотек як фактор прогресу бібліотечної галузі : історія, сучасний стан, проблеми / А. А. Свобода // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація : наук. пр. НБУВ. — 1998. — Вип. 1. — С. 229—234.
8. Сорока М. Інформаційні продукти бібліотек: проблеми кооперативного формування та суспільного використання / М. Сорока // Бібл. вісн. — 2002. — № 1. — С. 27—30.
9. Турбаніст Т. Основні аспекти управління проектами в бібліотечній діяльності / Турбаніст Т. // Світ дитячих бібліотек. — 2006. — № 4 — С. 8—11.
10. Шилюк О. Використання нових технологій в спільній діяльності бібліотек : кооперативний каталог / О. Шилюк // Бібл. форум України. — 2003. — № 1. — С. 14—16.
11. Ярошенко Т. Управління колекціями електронних журналів : нова роль бібліотек у створенні інформаційного освітньо-наукового простору України / Т. Ярошенко // Бібл. планета. — 2005. — № 4. — С. 14—18.

УДК 025.22(73)

Поняття "комплектування" в американській бібліотечній термінології

Надія Стрішенець,
кандидат історичних наук,
керівник Центру формування
бібліотечно-інформаційних
ресурсів НБУВ

Сучасний бібліотекар, який цікавиться фаховою англomовною літературою, не може не помітити появи в ній значної кількості нових термінів, не зауважити відмінності між нинішньою термінологією і тією, що вивчалася на бібліотечних факультетах ще кілька десятиліть тому. Маю на увазі, зокрема, терміни, пов'язані з комплектуванням, що з'явилися разом із впровадженням нових технологій. Серед них і нові терміни на позначення видів видань, що підлягають комплектуванню: електронна книга, електронний журнал, компакт-диск тощо. І цілком нові поняття: електронні бази даних (повнотекстові, реферативні, бібліографічні), онлайнвий доступ, який відображає нову тенденцію ліцензованого доступу до електронних ресурсів замість во-

лодіння друкованими матеріалами. Все частіше вживається не звичний термін *acquisitions* — "комплектування", "придбання", а *collection development* — дослівно "розвиток фонду" чи *collection management* — "управління фондом".

Розглянемо докладніше термін *acquisition(s)*, його місце в термінологічній підсистемі "комплектування" та зв'язок з відповідним поняттям. А оскільки поняття "комплектування" нас цікавить як фрагмент знання, а не як, приміром, мовне явище, то систематизуємо певні відомості про нього за сучасними американськими бібліотекознавчими публікаціями.

У другому виданні "Енциклопедії з бібліотекознавства та інформацієзнавства" (вийшла друком у відомому видавництві "Marcel Dekker" у 2003 р.) вказується, що *acquisitions* — це "загальний термін, який вживається на позначення функції одержання для бібліотеки матеріалів, які складають бібліотечний фонд" [1, с. 76].

Тлумачний словник Американської бібліотечної асоціації (АБА) поняття *acquisition services* — дослівно "служба з комплектування" визначає як "Діяльність, пов'язану з одержанням бібліотечних матеріалів шляхом купівлі, обміну чи дарування, що включає бібліографічний пошук перед замовленням, замовлення та отримання матеріалів, опрацювання накладних та ведення необхідних, пов'язаних з цим документів" ("*Acquisition services. Activities related to obtaining library materials by purchase, exchange or gift, including preorder bibliographic searching, ordering and receiving materials, processing invoices, and the maintenance of the necessary records related to acquisitions*") [2, с. 3].

Якщо у цьому визначенні у центрі уваги — технологічний аспект, то у словнику "Dictionary for library and information science", укладеному Джоан Рейтц (J. Reitz), бібліотекарем одного з американських університетів, — переважною організаційний. За Д. Рейтц, *acquisitions* — це: "Процес відбору, замовлення та одержання матеріалів для бібліотечних чи архівних фондів шляхом придбання, обміну чи дарування, який може включати фінансові питання та переговори з зовнішніми агенціями, такими, як видавці, книготорговці та постачальники, з метою одержання ресурсів для задоволення потреб користувачів у найбільш економічний та швидкий спосіб" [3, с. 9].

У тезаурусі Американського товариства інформацієзнавства та інформаційної технології пропонується вживати складний термін *materials acquisitions* — "комплектування матеріалів" [4, с. 86]. Водночас не рекомендуються до використання терміни: *library acquisitions* — "комплектування бібліотеки" та *acquisitions (of materials)* — "комплектування (матеріалів)", у якому слово "матеріали" подається не як повноправна частина складного терміна "комплектування матеріалів", а лише як можливий додаток, що пропонується у дужках ("*materials acquisitions use for acquisitions (of materials), library acquisitions*") [4, с. 86].

Тезаурус відзначає, що вищим в ієрархії терміном щодо *materials acquisitions* ("комплектування матеріалів") є термін *collection development*, про який уже йшлося, тоді як підпорядкованими: *accessions* — "нові надходження", *approval plans* — "угоди про порядок розгляду (видань)", *gifts and exchanges* — "дарування та обміни", *materials claims* — "рекламації матеріалів", *materials orders* — "замовлення матеріалів", *subscriptions* — "передплата" [4, с. 86].

"Міжнародна енциклопедія з інформацієзнавства та бібліотекознавства" трактує термін *acquisitions* як "Операції з відбору, замовлення та отримання матеріалів для бібліотек. Включають фінансові питання та відносини з такими зовнішніми агенціями, як постачальники бібліотеки та видавці" (The operations involved in selecting, ordering and receiving materials for libraries. It includes budgeting and dealing with outside agencies such as library suppliers and publishers)" [5, с. 6].

Отже, керуючись довідковими джерелами, можна стверджувати, що *acquisitions* є достатньо складним поняттям, яке увібрало купівлю, обмін та дарування, а також підпорядковані їм процеси: бібліографічний пошук перед замовленням, замовлення, отримання матеріалів, опрацювання накладних, ведення необхідних документів, фінансові питання, відносини з постачальниками та видавцями, у тому числі надсилання реклаमाцій, як результат відстеження надходжень до бібліотеки, укладання угод, передплату. Саме тому склалася практика передавання його значення через термін "комплектування", у тому числі й в "Англо-українському словнику-довіднику бібліотечно-інформаційної термінології" [6], хоча значення слова *acquisition* англійською мовою "надбання, придбання, здобуття". Розглянемо фаховий термін *acquisitions* докладніше.

Історично функція *acquisitions* (комплектування) у Сполучених Штатах Америки виконувалася в офісі керівника бібліотеки, а рутинні операції здійснювалися співробітниками її канцелярії [1, с. 76]. Відколи зросли обсяги фондів та бюджет на придбання, були впроваджені спеціалізовані відділи. Спочатку вони називалися *order departments* — "відділи замовлень" й здебільшого займалися лише купівлею, придбанням. Почасті такі відділи залишалися в окремих бібліотеках і пізніше. Нова назва, що прийшла на зміну — *acquisitions departments* — "відділи комплектування", означала додаткове навантаження, відповідальність за пошук та опрацювання дарувань, а також обмін виданнями з іншими установами [1, с. 76]. Тобто співробітники такого відділу відповідали вже за різні джерела комплектування на відміну від відділу замовлень.

До речі, у згаданій енциклопедії з бібліо- та інформацієзнавства, процес закупівлі (після того як відбувся *відбір* видання) ділиться на кілька етапів: 1) пошук на можливу наявність видання у фондах; 2) перевірка правильності бібліографічного опису; 3) замовлення видання та відстеження виконання; 4) одержання його, внесення змін до списку замовлень та подання накладних на оплату; 5) направлення видання у відділ каталогізації; 6) після його каталогізації видалення назви з файлу замовлень [1, с. 76].

У 80-ті рр. XX ст. М. Пенкейк (M. Pankake) спостеріг: "комплектування (*acquisitions*) відділилося від відбору у більшості бібліотек...; нині це технічна спеціальність" [7, с. 193]. Тоді ж на початку восьмидесятих років Ч. Осберн (C. Osburn) вказував на виділення *acquisitions*, як окремої спеціальності у низці спеціальностей з формування фондів. Відзначаючи недостатню увагу до такої дисципліни, як *collection development* — "розвиток (формування) фондів" у навчальних планах бібліотечних факультетів, Ч. Осберн зазначає, що мають бути усунені кілька важливих перешкод на шляху до усвідомлення важливості цієї дисципліни, серед яких і нездатність зрозуміти, що *розвиток фондів* включає прийняття рішень і планування, але не комплектування (*acquisitions*), що є окремою спеціальністю [8]. На зв'язок понять *acquisitions* та *collection development* вказував також Г. Кеннеді (G. Kennedy) [9].

Едвард Еванс (E. Evans) у відомій роботі, що витримала вже три видання, відокремлює *відбір* (*selection*) від *acquisitions**. Він вважає, що *acquisition work* — робота з одержання (здобуття, діставання) матеріалів для бібліотечного фонду шляхом купівлі, дарування чи через програми обміну починається тоді, коли видання вже відібране [10, с. 15]. Науковець називає цю роботу бізнесовою операцією, маючи на увазі, очевидно, процес купівлі. Після прийняття рішення про придбання видання, відповідний підрозділ розпочинає підготовку замовлення, вибір постачальника, оформлення одержання видань і їхню оплату [10, р. 16]. Водночас Е. Еванс нагадує, що *acquisitions* означає також одержання видань шляхом книгообміну чи дарування.

Процесом впровадження рішень, прийнятих при відборі, називає *acquisitions* також Х. Едельман (H. Edelman) [11, с. 34]. Визначаючи відмінність між поняттями й відповідно термінами *acquisitions* та *collection development*, Д. Каргілл та К. Каргілл (D. Cargille, K. Cargille) відносять до *collection development* (розвиток фондів) *відбір* того, що буде замовлено, тоді як прерогатива *acquisitions* визначити, в кого замовити матеріал [12, с. 44].

"Я буду вживати термін *acquisitions*, маючи на увазі функції бібліотеки щодо замовлення й одержання бібліотечних матеріалів у всіх форматах, включаючи періодичні й продовжувані видання", — у такому значенні вживає цей термін відомий фондознавець Росс Аткінсон (R. Atkinson) у одній зі своїх недавніх статей "Бібліотекар-комплектатор як діюча сила при переході до електронної бібліотеки" [13, с. 226]. Уточнення про періодичні видання, очевидно, знадобилося Р. Аткінсону тому, що їхній відбір і передплата може здійснюватися й безпосередньо відділами періодики [6, с. 76].

Acquisitions — це процес і система замовлення та одержання бібліотечних матеріалів після того, як вони були відібрані, — відзначає Пеггі Джонсон (P. Johnson) — бібліотекар з університету Міннесоти, автор та редактор кількох книг з управління, розвитку та опрацювання фондів, а також підготовки кадрів для роботи з фондами [14, с. 111]. У більшості середніх і великих бібліотек *відбір* (*selection*) і *acquisition* виконуються різними співробітниками, які можуть працювати в різних відділах чи підрозділах, — додає вона [14, с. 111]. Мається на увазі, що відбір може здійснюватися бібліотекарями структурних підрозділів, які

* У нашому розпорядженні є її друге видання [10].

формують свій фонд, а не співробітниками відділу комплектування або навіть викладачами, якщо це університетська бібліотека. До поняття *acquisitions* П. Джонсон відносить: розміщення замовлень, рекламу за недопоставлені видання, скасування передплати чи замовлення, одержання, опрацювання накладних, можливе включення також процесу оплати [14, с. 111].

Отже, наведених прикладів, вважаємо, достатньо, щоб констатувати, що терміну *acquisitions* у підсистемі "комплекткування" відводиться своє особливе місце. Він вживається на позначення технологічних та організаційних аспектів комплектування. Більшість авторів навіть *відбір* видань відокремлюють від нього.

Корисно окреслити коло термінів, підпорядкованих їм пов'язаних з терміном *acquisitions*, тобто тих, які складають його підсистему. Серед них основні: *purchasing* (купівля), *exchange* (обмін), *gift* (дарування), а також підпорядковані їм: *preorder bibliographic searching* (бібліографічний пошук перед замовленням), *ordering* (замовлення), *subscription* (передплата), *receiving materials* (отримання матеріалів), *accessions* (нові надходження), *processing invoices* (опрацювання накладних), *maintenance of the necessary records related to acquisitions* (ведення необхідних документів, пов'язаних з комплектуванням), *dealing with library suppliers and publishers* (відносини з постачальниками та видавцями), *materials claims* (рекламації матеріалів), *approval plan* (угода про порядок розгляду (видань), *budgeting* (фінансові питання), *acquisition policy* (політика комплектування), *acquisitions budget* (бюджет на комплектування).

Усі перелічені терміни також, як правило, є багатоаспектними. Так, останній з них — "бюджет на комплектування" включає і контроль за коштами на придбання бібліотечних матеріалів з метою відстеження й недопущення їхньої перевитрати чи недовитрачання. З'являються нові варіанти складних термінів, приміром, *acquisitions management* (управління комплектуванням) [15]. Водночас майже вийшли зі вжитку терміни: картка замовлення, картотека замовлень, відділ замовлень та ін.

Характерною рисою сучасного комплектування є необхідність формування одночасно з друкованими виданнями електронних ресурсів. Якщо раніше важливим було співвідношення монографічних видань та періодики і в кількісному, і в фінансовому плані, то нині все більше рівень комплектування бібліотеки вимірюється співвідношенням друкованих та електронних матеріалів [16]. Вже йшлося про те, що виникло цілком нове поняття — онлайн-новий *доступ* й відповідно простежується тенденція від комплектування й володіння друкованими матеріалами до ліцензованого доступу до електронних ресурсів.

Безперечно, стосовно електронних ресурсів і купівля, і обмін та дарування, які становлять основу поняття *acquisitions*, а також розглянуті нами інші його складові — замовлення, отримання матеріалів, опрацювання накладних тощо зазнали суттєвих змін. Особливе сум'яття у бібліотекарів викликає те, що передплачується чи купується лише доступ до ресурсів, а самі вони не стають власністю бібліотеки.

Доступ чи власність (*access vs. ownership*) — статті на цю тему в американській фаховій періодиці почали з'являтися ще починаючи з 1975 р. Дискусія набрала сили наприкінці 80-х і особливо на початку 90-х рр. минулого століття. Так, вибрана бібліографія М. Пестайна (М. Pastine) 1997 р. налічує вже понад 360 публікацій з питань доступу чи володіння електронною інформацією [17]. Тоді багато авторів, серед них Дж. Оуенс (G. Owens), відзначали, що питання стоїть не: "доступ замість володіння", не заміна власності на ресурси доступом до них. Питання в тому, як об'єднати, сполучити доступ і зусилля зі збільшення купівельної спроможності та кращого обслуговування читачів [18].

Сучасні ж автори дилему *доступ* чи *володіння* нерідко вирішують на користь першого. "В електронну епоху обсяг [бібліотеки] — неважливий, що є вирішальним, так це доступ" [19, с. 254]. Комплектування "... не є більше створенням лише фізичного фонду. Значно важливіше є поняття забезпечення *доступу* до інформації. <...> Кінцевим результатом процесу розвитку фондів є забезпечення доступу до інформації незалежно від її формату чи місцезнаходження. Це поняття [доступу] поряд з побудовою фізичного фонду стає вирішальним у розвитку фондів", — пишуть у рекомендаціях для молодих бібліотекарів "Розвиток фонду для нових бібліотекарів: Поради з окупів" їхні автори, що представляють університети Невади та Південної Флориди [20, с. 402].

Характеризуючи наповнення поняття комплектування (*acquisitions*), слід також відзначити зміну процесу купівлі та формування ціни в останні роки. Одна з визначальних характеристик нинішньої ситуації є консолідація постачальників та видавців у кілька великих гравців. Фахон ввійшов до Ebsco; Academic Book Center, Blackwell Північно-американський та Blackwell у Великобританії перетворилися в одну компанію; Taylor and Francis та Elsevier поглинули багато менших видавництв, скуповуючи ринок друкованих видань та журнальний [16, р. 364]. Все це впливає на комплектування, адже на його ринку великі видавничі корпорації диктують ціну й нерідко коштів не вистачає на придбання видань від менших, незалежних видавництв.

Зміни до наповнення поняття *acquisitions* несподівано почали надходити також з організації технологічного процесу опрацювання книги та періодики. Вже наприкінці 80-х рр. XX ст. зміни стали настільки очевидними, що спричинили виникнення нових організаційних структур комплектування, зокрема у бібліотеках вищих навчальних закладів США [21]. Проте це був лише початок. У 2001 р. в університетській бібліотеці штату Міссісіпі, що обслуговує майже 15 тисяч студентів (з бюджетом на комплектування у 2,5 млн доларів на рік) було об'єднано відділи комплектування (*acquisitions*) та каталогізації в один — *bibliographic services* і створено групу *Cataloging-at-Point-of-Order* (каталогізація на етапі замовлення) зі співробітників обох колишніх відділів [22].

Справа в тому, що нова комп'ютерна технологія диктує свої вимоги й зумовлює те, що левова частка бібліографічного опису книги здійснюється на етапі її комплектування, а на етапі каталогізації залишається лише здійснити доповнення до опису, авторитетний контроль (там, де він існує) і додати предметні рубрики та індекс класифікації за Класифікацією Бібліотеки Конгресу та Десятьковою класифікацією Дьюї. Та й це стосується лише небагатьох найбільших бібліотек, які забезпечують оригінальну каталогізацію. Всі інші тільки копіюють готові електронні записи та прилаштовують їх до своїх умов чи вимог.

Бібліотекою Конгресу США також створене єдине управління (директорат) з комплектування та бібліографічного доступу ("*acquisition and bibliographic access directorate*"), який включає комплектування (підрозділи: фінансовий, афрозійський та заокеанський, англо-американський, європейський та латиноамериканський, періодики та продовжуваних видань) і каталогізацію (підрозділи: каталогізації з мистецтва та точних і природничих наук, поширення каталожних послуг, каталогізації перед публікацією (версток), каталогізаційної політики, Десятькової класифікації, каталогізації з історії та літератури, регіональної та кооперативної каталогізації та ін.) [23].

Ця ініціатива Бібліотеки Конгресу США була викликана прагненням підвищити ефективність праці шляхом удосконалення організації роботи з відбору, комплектування (*acquisitions*) та каталогізації. Мета — подати якомога повніший каталожний опис на етапі процесу відбору та комплектування (*acquisitions*), збільшити до мінімуму кількість

звернень до опису. Адже первинний опис видання до електронного каталогу здійснюється на етапі комплектування, потім до цього самого опису повертаються каталогізатори. А так менш кваліфіковані працівники відповідатимуть за описову каталогізацію, звільнивши професійних каталогізаторів для авторитетного контролю, присвоєнню предметних рубрик, індексів класифікації та опису електронних ресурсів.

Отже, традиційне наповнення поняття *acquisitions* знає змін. Частина традиційних обов'язків *acquisitions* змістилася до іншої функціональної зони — розвитку фондів і навіть, як бачимо, каталогізації. Втім незмінним поки що залишається забезпечення технологічних та організаційних аспектів процесу комплектування.

Список використаної літератури

1. Welch H. M. Acquisitions / Helen M. Welch // Encyclopedia of Library and Information Science. — New York ; Basel : Marcel Dekker, Inc., 2003. — Vol. 1. — P. 76—81.
2. The ALA Glossary of Library and Information Science / H. Young, ed., with the assistance of T. Belanger [et al.]. — Chicago : American Library Association, 1983. — XVI, 245 p.
3. Reitz J. M. Dictionary for library and information science / Joan M. Reitz. — Westport : CT ; London : Libraries Unlimited, 2004. — 788 p.
4. ASIS&T thesaurus of information science, technology, and librarianship / A. Redmont-Neal, M. M. K. Hlava, editors / American Society for Information Science and Technology. — 3rd ed. — Medford, N. J. : Information Today, Inc., 2005. — 255 p.
5. International Encyclopedia of Information and Library Science / ed. by J. Feather, P. Sturges. — 2nd ed. — London ; New York : Routledge, 2003. — 688 p.
6. Стрішенець. Н. В. Англо-український словник-довідник бібліотечно-інформаційної термінології / Надія Стрішенець ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К. : [б. в.], 2004. — 329 с.
7. Pankake M. From book selection to collection management: Continuity and advance in the unending work / Pankake M. // Advances in librarianship. — 1984. — № 13. — P. 185—210.
8. Osburn C. B. Toward a reconceptualization of collection development / Osburn C. // Advances in Library Administration and Organization. — 1983. — № 2. — P. 175—198.
9. Kennedy G. A. The relationship between acquisitions and collection development / Kennedy G. A. // Library Acquisitions: Practice and Theory. — 1983. — Vol. 7, № 3. — P. 225—232.
10. Evans G. E. Developing library and information center collections / G. Edward Evans. — Littleton : Libraries Unlimited, 1987. — 443 p.
11. Edelman H. Selection methodology in academic libraries / Edelman H. // Library resources and Technical Services. — 1979. — Vol. 23, № 1. — P. 33—38.
12. Cargille D. Sleeping with the enemy: the love/hate relationship between acquisitions and collection development / Cargille D., Cargille K. // Library Acquisitions: Practice and Theory. — 1996. — Vol. 20, № 1. — P. 41—47.
13. Atkinson R. The acquisitions librarian as change agent in the transition to the electronic library. (Learning from the Past) / Atkinson R. // Library Resources and Technical Services. — 2004. — Vol. 48, № 3. — P. 216—227.
14. Johnson P. Fundamentals of collection development and management / Peggy Johnson. — Chicago : ALA, 2004. — 342 p.
15. Wilkinson F. C. The complete guide to acquisitions management / Wilkinson F. C., Lewis L. K. — Westport : Libraries Unlimited, 2003. — 312 p.
16. Schmidt K. Past perfect, future tense: A survey of issues in collection development / Schmidt K. // Library Collections, Acquisitions and Technical Services. — 2004. — Vol. 28, № 4. — P. 360—372.
17. Pastine M. Ownership or access to electronic information: A selective bibliography / Pastine M. // Collection Management. — 1997. — Vol. 22, № 1/2. — P. 187—214.
18. Owens G. S. Making small beautiful: Access, ownership, and resources sharing outside the ARL / Owens G. S. // Journal of Library Administration. — 1994. — Vol. 20, № 1. — P. 59—75.
19. Clayton P. Updating conspectus for a digital age / Clayton P., Gorman G. E. // Library Collections, Acquisitions and Technical Services. — 2002. — Vol. 26, № 3. — P. 253—258.
20. Tucker J. C. Collection development for new librarians: Advice from the trenches / Tucker J. C., Torrence M. // Library Collections, Acquisitions, and Technical Services. — 2004. — Vol. 28, № 4. — P. 397—409.
21. Bryant B. The Organizational Structure of Collection Development / Bryant B. // Library Resources & Technical Services. — 1987. — Vol. 31, № 2. — P. 111—122.
22. Branton A. Mandate for change: merging acquisitions and cataloging functions into a single workflow / Branton A., Englert T. // Library Collections, Acquisitions and Technical Services. — 2002. — Vol. 26. — P. 345—354.
23. Organization chart. As of September 30, 2007 // Annual Report of the Library of Congress for the fiscal year ending September 30, 2007. — Washington : DC, 2008.

УДК 027.021(477.85-21)

Дарунки Науковій бібліотеці Чернівецького національного університету

З нагоди 600-річчя Чернівців представники офіційних делегацій подарували місту чимало оригінальних подарунків, що стануть експонатами майбутнього музею Чернівців. Без подарунків не залишилася й Наукова бібліотека Чернівецького національного університету. Зокрема, видавництво "Шкільна Рада" Українського консульства освіти в Нью-Йорку напередодні святкування 600-річчя міста прислало безцінний подарунок для кожної бібліотеки — книги.

Викладачам, студентам вищої школи, всім, хто зацікавиться питаннями "Шкільної Ради" при Українському конгресовому комітеті Америки адресована книга "Шкільна Рада 1953—2003", видана у Нью-Йорку в 2003 році. В ній подана історія Українського шкільництва в Америці, історія "Шкільної Ради", подано перелік учительських конференцій, розкрита їхня актуальність для української громади в США, можна ознайомитися зі Статутом "Шкільної Ради", з роботою Шкільнознавства в Нью-Йорку, Вашингтоні, Сакраменто, Каліфорнії, Огайо, Чикаго та ін. З цього видання ми дізнаємося, як упродовж п'ятдесяти років Школи Українознавства безупинно допомагають нашій громаді закріпити знання рідної мови, історії і куль-

тури новими поколіннями української молоді, яка живе далеко за межами Вітчизни.

"Ілюстративна історія України з додатком Нового періоду Історії України за роки від 1914 до 1919" Михайла Грушевського цікавить насамперед істориків. "Шкільна Рада" при УККА рекомендує цей підручник школам і курсам українознавства в Америці. Перевиданий він у видавництві "Шкільної Ради" в Нью-Йорку.

Для літературознавців, викладачів, студентів і всіх, хто захоплюється творчістю славетного М. Гоголя, 200-річний ювілей якого ми незабаром відзначатимемо, представлено працю Остапа Стромецького "Як творив Гоголь. Дослідження стилю, філософії, методів та розвитку персонажів", яка вперше вийшла друком у 1975 році у видавництві Алабамського університету, вдруке її випустило видавництво "Світ" Львівського національного університету в 1994 році, а в 2007 — Корпорація, Кліфтон видала з допомогою Комп'ютопринту третє видання.

Монографія є багатоаспектним дослідженням творчого шляху М. Гоголя, починаючи від "Вечорів на хуторі біля Диканьки" і закінчуючи "Мертвими душами". Аналізуються художні особливості оригінального стилю письменника, українська тематика його творів, джерела творчості, вплив

І. Котляревського та ін. Матеріали подані двома мовами: українською та англійською.

Письменниця, котру Іван Франко назвав єдиним "мужчиною" серед поетів України, залишилася загадкою для не одного покоління. Саме у праці Павлини Андрийчук-Данчук "Національне питання в драматичній поемі "Боярина" Лесі Українки" розкриваємо для себе один з найважливіших аспектів у драматичній поемі "Боярина" — це національне питання. Ще до сьогодні українські критики й дослідники не дали наукового визначення факту появи драматичної поеми "Боярина" та не дослідили повною мірою усього значення висвітлення національного питання у цій драмі, яка стала відома широкому загалу читачів після здобуття Україною незалежності.

"Famine in Ukraine 1932—1933: Genocide be Other Means" ("Жінки в Україні 1932—1933: іншими словами геноцид") — це наступна подарована книга бібліотеці. Редактори цього збірника Тарас Гунчак і Роман Сербин, а виданий він у Нью-Йорку в 2007 році в Науковому Товаристві імені Тараса Шевченка, США.

Видавництво "Шкільна Рада" при УККА підручник "Хрестоматія української літератури двадцятого століття" рекомендує як навчальний посібник для студентів-філологів університетів. Упорядкували підручник Євген Федоренко та Павло Маляр. У хрестоматії репрезентована поезія, прозові й драматичні твори, есе й статті у порядку їхнього значення як у літературному процесі, так і в творчості автора. У книзі представлений доробок письменників періоду революції та національного визволення України початку ХХ сторіччя, ліквідації наслідків державно-національного визволення та національного відродження України, передвоєнних та воєнних років, відродження 60-х років і реакції 70-х, творчість учасників збройної боротьби, поезія безіменна — вояків УПА, українська література Західної України між двома війнами, українська література в еміграції, Нью-Йоркська група письменників.

У дні святкування 600-річчя Наукову бібліотеку університету відвідали брати з Кьольну Всеволод Стефан Мардак — політолог Паризького університету, колишній бібліотечний радник німецького федерального міністерства внутрішніх справ та Любомир Ніколаус Мардак — інженер гірництва і гірничого мірництва, які в 1940 році вимушені були покинути рідну домівку у Вашківцях.

Всеволод Мардак подарував бібліотеці 67 книжок. На кожній з них поставлений еклібрис "Vsewolod Stefan Mardak". Книгозбірня збагатилася такими скарбницями, як святкове видання до 100-ліття з дня відкриття у 1875 році німецькомовного університету в Чернівцях "Alma mater Francisco Josephina" ("Альма матер Франціско Йозефіна"; видавець — Рудольф Вагнер), перевидано у Мюнхені в 1979 році. Передмову написав Отто Габзбург, пролог — Георг Дроздовський, вступ — Рудольф Вагнер. Історія університету у книзі охоплює період з 1875 по 1940 рік і включає такі розділи: "Заснування і перші роки існування Чернівецького університету", "Навчання і дослідницька робота в Чернівецькому університеті", "Біографії видатних ректорів і вчених університету", "Студентське життя і зв'язки студентів з іншими вузами", "Спогади про Альма матер Франціско Йозефіна", "Святкові промови до ювілейних дат".

Наступні книги, які мають неабияку цінність для наших істориків, подаровані паном Мардаком. Це — "Буковина, її минуле і сучасне" під редакцією Д. Квітковського, Р. Бриндзана та А. Жуковського, надруковано у видавництві "Зелена Буковина", Париж — Філадельфія — Детройт, 1956 р.; Боплан "Опис України", Париж, 1861, видавництво "Технер" — французькою мовою; Франц Цах "Галичина і Буковина. Подорожі по полях битви і зображення країни і людей", Клягенфурт, 1917, випущене у видавництві любителів

книги книжного товариства Святого Йозефа — німецькою мовою; "Україна (огляд) територія, народ, етнографія, політика та економіка", Берн, 1919, видавець Сутер — румунською мовою; Вінтер Едвард "Візантія і Рим у боротьбі за Україну 955—1939", Лейпціг, 1942, видавець Отто Тарасович — німецькою мовою; "Придворна державна книга королівства "Австрії на 1859 рік". Частина III. "Відень: Королівська придворна державна друкарня", 1860.

Серед подарованих книг — роман В. Підмогильного "Невеличка драма", виданий у Парижі Першою Українською Друкарнею у Франції (1956) — рецензійний примірник, передмова і примітки Ю. Бойка; Микола Куліш "Твори". Спогади про М. Куліша — Антонію Куліш. Видано Українською Вільною Академією Наук у США і Науковим товариством імені Тараса Шевченка в Америці за матеріальною допомогою Східно-Європейського Фонду, Нью-Йорк (1955); Улас Самчук "П'ять по дванадцятій. Записки на бігу", видавництво Миколи Денисюка, Буенос-Айрес (1954), Наталія Полянська-Василенко "Видатні жінки України", Вінніпег—Мюнхен (1969) з автографом авторки, "Дружини українських націоналістів в 1941—1942 роках", видавництво "Наша книгозбірня" (1953) та багато інших цікавих і захоплюючих видань.

І після святкування ювілею міста бібліотека продовжує отримувати безцінні подарунки. Зовсім недавно завітав до неї Михайло Софійчук — громадський діяч, співав у хорі "Просвіта" імені Тараса Шевченка, брав участь у Вижицькому народному театрі режисера Михайла Ковалюка, учасник гуцульських фестивалів та різних заходів.

Михайло Софійчук займається пошуково-дослідницькою працею з патріотичної тематики, відзняв фільм "Дорогами життя", учасник Кутської хорової народної капели "Черемош" під керівництвом Маркіяна Ковалюка. Народився 25 листопада 1944 року в селі Розтока Путильського району, що на Буковині. Закінчив середню школу. В 1963—1966 роках служив у Радянській армії. Після звільнення в запас працював на Челябінському металургійному заводі, пізніше — в РЕМі м. Вижиця та смт Путиля. Закінчив Хотинський та Кам'янець-Подільський сільськогосподарські технікуми. З метою вирішення питання житла виїхав до Сибіру на заробітки. Працював на БАМі в Красноярському краї, в Іркутській області Росії. З політичних мотивів, тобто за націоналізм, був там ув'язнений на п'ять років, з яких половину терміну з 1980 по 1982 рік відбув у концтаборах Іркутської області. Після смерті Л. Брежнєва за касацією був звільнений і надалі працював на сезонних роботах на різних теренах колишнього Союзу. Після приїзду із Сибіру на свою Батьківщину — на Путильському та Вижицькому лісокомбінатах. Першу свою книжку "Родовід" написав на Байкалі. Потім зібрав багато матеріалів про політичні репресії 40—50 років минулого століття, які вмістив у книгах: "Книга пам'яті живим і мертвим", "Жовтий князь", "За Україну, за її волю", "Нескорені", "Вашилюк", "Пережите" та "Провісники волі", які подарував Науковій бібліотеці ЧНУ.

Працівники бібліотеки широко вдячні тим, хто піклується про поповнення її фондів і сподіваються, що даруватимуть хоча б по одному примірнику своїх творів. Адже книга потрібна людині і сьогодні, і в майбутньому. Без неї неможливі повноцінна освіта та самоосвіта, відродження духовності, формування світогляду.

*Тетяна Мурашевич,
завідувач науково-методичного відділу
Наукової бібліотеки Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича*

*Григорій Заславець,
кореспондент Обласної газети
"Буковинське віче"*

Концепція електронного сховища даних

Георгій Ассєв,
доктор технічних наук,
професор, завідувач кафедри
інформаційних
технологій ХДАК

У зв'язку з виникненням величезної кількості оперативної і довідкової інформації погіршується якість управління електронними документами. Виходячи з цих умов, для своєчасного прийняття непередбачених та нестандартних рішень і прискорення доступу до даних, подається концепція оптимально організованого сховища даних, що забезпечує максимально швидкий і комфортний доступ до необхідної інформації

Сьогодні спостерігається небувале піднесення комплексної комп'ютеризації корпоративних організацій і цілих галузей, причому першорядна роль відводиться побудові автоматизованих систем документообігу і діловодства. Однак з часом виявилось, що, впровадивши могутні системи управління електронними документами, багато корпорацій не отримали очікуваного ефекту. У чому причина? Величезна кількість, до 80%, оперативної та довідкової інформації, як і раніше, залишається на паперових носіях і зберігається в бібліотеках або архівах. Ручне опрацювання, що застосовується у таких паперових сховищах, стає вузькою ланкою функціонування багатьох великих корпорацій (<http://www.bizcom.ru/rus/bt/1995/nr8/08.htm>):

- американські ділові й урядові агентства щодня створюють 900 млн сторінок інформації, в тому числі 76 млн аркушів і 21 млн інших документів;
- у США зберігається близько 1,3 трильйона документів на паперових носіях, але, як відзначають деякі компанії, їхня можливість одержати доступ до інформації, що зберігається на папері, обмежується лише 10%;
- на створення і переміщення інформації на паперових носіях витрачається значна частина валового доходу компаній, у деяких випадках — до 10%.

Вихід із такого становища вбачається у застосуванні технології побудови корпоративного електронного архіву (сховища даних), яка поки ще досить нова, а її реалізація вимагає певної сміливості від замовника і ставить непрості завдання перед системними інтеграторами [1—8].

Прийняті рішення. Одним з основних факторів успіху в управлінні, бізнесі та й у повсякденному житті є швидкість прийняття рішень та їхня якість. Не дивно, що спроби формалізувати або автоматизувати процес прийняття рішень почалися практично відразу з появою обчислювальних машин і продовжуються дотепер. Історія обчислювальної науки повна прикладів блискучих ідей і нездійснених надій. Багатьом спочатку здавалося, що ключ до створення універсального вирішувача проблем лежить у побудові системи

логічного висновку на підставі формальної логіки. Згадаємо численні експертні системи, логічні й інші ігрові програми, що демонстрували "майже" задовольняючі результати. Ще б трохи-трохи швидше, трохи-трохи ближче до реальних умов, і, здавалося, проблема буде вирішена раз і назавжди. На жаль, перебороти це "майже" так і не вдалося.

Розвиток комп'ютерних технологій, тим часом, йшов своєю чергою. Маленькі настільні комп'ютери розповсюдились по усьому світі, витиснувши старі незграбні мейнфрейми. Обчислювальні мережі обплели всю планету. Швидкість передачі інформації досягла одного мегабіта на секунду, а можливість її одержання — практично необмежена. Теза про взаємозв'язок і взаємозалежність усіх видів людської діяльності стала відчутною реальністю. Кількість інформації, що звалюється на користувача комп'ютера, перевищила швидкість її опрацювання. Наслідки прийнятих рішень виявляються не через роки опісля, а буквально наступного дня, а часу на роздуми залишається усе менше і менше.

Як же діяв донедавна державний службовець, підприємець, банкір, одним словом, той, хто повинний приймати відповідальні рішення за службовим обов'язком? Звичайно, до його послуг є база даних (БД), поповнювана в міру надходження нової інформації. Безсумнівно, є кваліфіковані фахівці, які вміють цю інформацію витягати і представляти в зручному для сприйняття вигляді. І, зрозуміло, є експерти, здатні цю інформацію інтерпретувати. Досить було спочатку пояснити програмістам, яка саме інформація потрібна, трохи почекати, поки вона буде готова, потім проконсультуватися з експертами, і рішення готове! Правда, програмісти не відразу зрозуміли, чого від них вимагають, і надали інформацію лише з третьої спроби, та й сам керівник тільки після цього побачив, що зажадав не зовсім йому потрібне, до того ж експерти запросили додаткові відомості, довелося знову звертатися до програмістів і так далі.

Що таке сховище даних? Спробуємо розібратися, що ж відбулося в наведеному випадку. Треба сказати, що з подібними ситуаціями люди зіткнулися давно і почасти навчилися уникати подібних колізій. По-перше, стандартизована значна частина інформації, що надається керівникові. Для цього розроблена ціла низка стандартних форм звітності. По-друге, керівникам різних рівнів надається інформація необхідного ступеня деталізації: від запитуваних відомостей, допустимо, про денну реалізацію друкованої продукції для менеджера по продажах до зведених кварталних звітів для вищого керівництва. По-третє, усе це відбувається не постійно, а за фіксованими термінами: наприкінці дня, місяця, кварталу, року.

На жаль, регламентованість схеми обертається втраченою гнучкістю, коли яке-небудь непередбачене звертання за інформацією перетворюється на проблему. Але ж складність прогнозування сучасного ринку, величезні швидкості розповсюдження інформації роблять особливо актуальним своєчасне прийняття оперативних і нестандартних рішень [9].

Вихід з цієї ситуації викреслився відносно недавно — наприкінці 80-х — початку 90-х років минулого століття. Хід міркувань при цьому був приблизно таким. Безсумнівно, база даних як джерело інформації необхідна. Однак звичайна база даних обслуговує не тільки керівників, які приймають рішення, а й інших користувачів, які вводять та модифікують інформацію, вилучають дані, що втрачали актуальності тощо. Неминуче виникає уповільнення доступу до даних через те, що різні транзакції доводиться опрацьовувати послідовно. До того ж, було помічено, що частота

запитів до БД залежить від ступеня деталізації потрібних даних, а саме, чим дані більш агреговані, тим частіше по них звертаються. Звідси напрашується висновок: для прискорення доступу до даних потрібна окрема БД, що працює тільки в режимі читання і зберігає агреговані дані [9].

Далі, оскільки інформація, необхідна при прийнятті рішень, як правило, носить загальний характер (зведення про всі продажі за певний період часу, інформація про всіх споживачів певного регіону тощо), засоби вибірки, використовувані в традиційних системах управління базами даних (СУБД) й орієнтовані на вибірку індивідуальних записів, виявляються неадекватними. Крім цього, зрозуміло, що наша БД зберігає надлишкову інформацію. У випадку з продажами, наприклад, сума продажів деякого товару за квартал представляє суму сум продажів цього товару за окремі місяці. Отже, нормалізація стосовно нашої бази не має сенсу. А це приводить до висновку, що й організована наша база повинна бути інакше, ніж традиційні СУБД, або, точніше, вона не реляційна.

Щоб сформулювати останню вимогу до нашої БД, нам доведеться докладніше розглянути ситуацію з продажами, про яку вже йшлося. Що цікавить керівника або менеджера торговельної компанії? Ймовірно, не тільки обсяг продажів за квартал (місяць, рік тощо), а й розподіл продажів по окремих товарах і/або групах товарів. Це означає, що в базі потрібно зберігати агрегати даних, підсумовані не тільки за часом, а й за окремими товарами/групами товарів. Аналогічне судження можна привести і для регіонів, фірм-постачальників та багатьох інших аспектів або вимірів продажів. Прийнято представляти таку базу у вигляді багатомірного куба, або гіперкуба. Фактично, це узагальнення звичайної таблиці, у формі якої подаються звіти.

Підсумуємо сказане. Електронний архів (ЕА), або Сховище даних (СД), або Data Warehouse (DW) — це база даних, що зберігає дані, агреговані по багатьох вимірах. Поповнення СД відбувається на періодичній основі. При цьому на базі попередніх агрегатних даних автоматично формуються нові. Доступ до СД організований особливим чином на основі моделі багатомірного куба.

Трохи історії. Концепція DW була запропонована в останнє десятиріччя минулого століття Б. Інмоном і стала однією з домінуючих у розробленні інформаційних технологій опрацювання даних останнього десятиріччя минулого століття. На наш погляд, поява цієї концепції була наслідком неявного усвідомлення того факту, що існує два основних, функціонально різних, класи систем опрацювання інформації.

Перший клас систем базується на розробленні поточного потоку транзакцій і представляє знімок інформації, що охоплює поточний або невеликий часовий період; другий — на збиранні та підготовці великого за обсягом і часовим періодом (від п'яти років) масиву значимої інформації, потрібної для проведення аналізу даних. Розвиток концепції DW дав змогу провести межі між цими двома типами систем. Українською мовою термін Data Warehouse перекладається подвійно: як сховище даних і як інформаційне сховище. Однак термін "Information warehouse" був уведений корпорацією IBM на початку 80-х років XX ст. і, за твердженням її фахівців, означає щось більше, ніж DW за Б. Інмоном. Тому було б доцільно користуватися вже звичним терміном "сховище даних", хоча він трохи гірше передає суть концепції. Термінологія, використовувана нині у рамках концепції DW, наведена в глосарії [10].

Отже, сховище даних — це не автоматизована система прийняття рішень, не експертна система, не система логічного висновку, а "усього лише" оптимально організована база даних, що забезпечує максимально швидкий і комфортний доступ до інформації, необхідної для прийняття рішень.

Відповідно до класичного визначення Б. Інмона, DW є предметно орієнтований, інтегрований, незмінний, підтримуючий хронологію набір даних, призначений для підтримки прийняття рішень. Слід зазначити, що в цьому визначенні поєднані дві різні функції: а) збирання, органі-

зація і підготовка даних для аналізу у вигляді постійно нарощуваної бази даних; б) власне аналіз як елемент прийняття рішень. Прийняття рішень як сферу застосування DW істотно звужує визначення. Якщо у ньому залишити лише аналіз (як елемент наукових, технологічних і екологічних систем), коло використання цієї концепції може бути значно розширене.

Дуже важливий основний принцип дії DW: раз занесені в DW дані потім багаторазово витягаються з неї і використовуються для аналізу. Звідси випливає одна з основних переваг використання DW у роботі підприємства — контроль за критично важливою інформацією, отриманою з різних джерел, як за виробничим ресурсом.

Відзначимо, що найуразливішим місцем використання DW на підприємстві, з погляду бізнес-процесів, є коректність його даних, отриманих з різних джерел. Дані перед завантаженням у DW мають бути або "очищені від шуму", або оброблені методами нечіткої логіки, що допускає наявність суперечливих фактів. Наприклад, дані про підприємство-партнера можна отримати від різних експертів, чий оцінки інколи бувають діаметрально протилежними.

Насамперед, треба звернути увагу на те, що йдеться не про традиційну автоматизацію каталогів паперових бібліотек, а про побудову інтегрованої системи масштабу галузі або корпорації, чим забезпечується ефективний доступ і збереження величезних обсягів документів в електронному вигляді. Потреба в такій системі з'явилася досить давно і час від часу "підхльостувалася" зростим інтересом до відомчих і державних архівів, що містять унікальні запаси історичної та довідкової інформації. Справа в тому, що архіви, де працюють "дідівськими" методами з паперовими бібліотечними каталогами, уже перестали забезпечувати потрібну оперативність, повноту і вірогідність виконання запитів до фондів документів, які мають тенденцію до непомірного розростання. Більше того, паперові цінності, як відомо, з часом стають непридатними і безповоротно зникають. Величезний потік документів та інформаційних матеріалів, наявних в обігу всередині великих корпоративних структур, додає новий імпульс побудові архівів електронних документів. І тут справа стосується вже не тільки компактного, безпечного збереження і швидкого пошуку документів, а й питань оперативного аналізу, мета якого — прогнозування ринкових колізій і виявлення закономірностей.

Усе це зумовило актуальність створення нової інформаційної технології побудови корпоративного електронного архіву, здатного ефективно опрацьовувати масиви даних обсягом у десятки терабайтів. Причому, технологія має включати як засоби створення/наповнення супербанку даних, так і засоби забезпечення його належного функціонування і розвитку. Однак, якщо потреба в такій технології назріла вже багато років тому, то технічна можливість її реалізації з'явилася відносно недавно, як наслідок комбінації таких факторів:

- з'явилися дешеві носії — бібліотеки компакт- і магнітооптичних дисків;
- різко знизився показник вартість/продуктивність для високошвидкісних обчислювальних систем, мереж і пристроїв;
- одержали розвиток апаратно-програмні системи, що реалізують рівнобіжне опрацювання запитів;
- підвищився рівень інтерфейсу роботи із СУБД;
- з'явилися нові інформаційні технології індексування надвеликих масивів даних;
- розроблені й розвиваються вітчизняні технології і програмні продукти розпізнавання й аналізу російськомовних (україномовних) текстів;
- намітився напрям упровадження засобів штучного інтелекту, що уможливають моделювання й аналізування великих масивів інформації.

Концепція сховища даних. Кожен, хто стикався з проектуванням бази даних, знає, наскільки це складний і дорогий процес, до того ж він може призвести до багатьох помилок. Дійсно, побудувати нормалізовану БД реального підприємства, що містить сотні або тисячі таблиць, — надзвичайно складне завдання навіть при наявності гарних CASE-засобів. Здавалося б, у випадку СД, коли йдеться про п'ять-десять вимірів, особливих труднощів виникати не повинно. На жаль, ускладнення, хоча й іншого характеру, зберігаються. Повернемося знову до нашого прикладу торговельної компанії.

Згадаємо, що основна мета СД — підтримка процесу прийняття рішень. Насамперед, про які рішення мовиться? Допустимо, потрібно з'ясувати, чи має сенс знизити ціну на якоесь друковане видання при торгівлі вроздріб у цьому регіоні. Щоб відповісти на це запитання, необхідно провести повноцінне маркетингове дослідження. Можливо, потрібно вивчити динаміку реалізації за часом, з'ясувати її динаміку в компанії-конкурентів, врахувати витрати на рекламу й оцінити її дієвість щодо саме цього видання у цьому регіоні. Необхідно оцінити його запаси на складах і вартість збереження, час доставляння товару від постачальника і так далі. Досвідчений маркетолог легко розширить цей перелік. Але за кожним з перерахованих пунктів стоїть цілком певний запит до СД. Невже, перш ніж приступити до проектування СД, потрібно передбачити всі можливі запити до бази даних? Як це не сумно звучить, правильною відповіддю буде "так". Більше того, нездатність СД ефективно підтримати якоесь відповідальне рішення може переключити всі його переваги.

Ясно, що неможливо скласти заздалегідь перелік усіх мислимих рішень, які доведеться приймати в кожній конкретній компанії. Саме тому закінченої структури електронного архіву не існує, та й не може існувати. Кожне СД — результат об'єднаних зусиль консультантів, майбутніх користувачів і розроблювачів. Обов'язки всіх учасників у проекті заздалегідь відомі. Відповідно до методології розроблення електронних архівів фірми Price Waterhouse, проект загалом організується в такий спосіб [3—8].

Консультанти, тісно взаємодіючи з користувачами, з'ясовують коло бізнес-понять, прийнятих на фірмі, вивчають бізнес-процеси і потоки даних. Саме їм належить вирішальне слово в тому, що стосується набору рішень, прийнятих за допомогою СД. Робота консультантів, як стверджують американські експерти з СД, на 10 % визначається технологією і на 90 % — досвідом, причому важливий досвід саме в конкретній галузі діяльності, оскільки консультанти повинні говорити тією ж мовою, що і користувачі.

Майбутні користувачі надають усю необхідну консультантам інформацію. Це зовсім не таке просте завдання, як може здатися. Справа в тому, що поки СД немає, і рішення приймаються "вручну", ніхто не може точно визначити потребу в тих або інших рішеннях. Навіть керівництво фірми досить часто не в змозі точно сказати, які рішення доведеться приймати в майбутньому, оскільки, через обставини, змушене безупинно вирішувати поточні питання.

Розроблювачі одержують від консультантів технічний опис СД і приступають до його реалізації (відзначимо, що консультанти мають уміти сформулювати вимоги до СД мовою, зрозумілою для розроблювачів). У ході реалізації ті неминуче зіштовхуються з проблемою вибору програмних і апаратних засобів (кількість яких безупинно зростає) і знову звертаються по допомогу до консультантів. Останні або самі вирішують питання, або знову звертаються до користувача, і процес повторюється.

Таким чином, процес створення СД по своїй природі циклічний. Ясно також, що варто викинути з ланцюга консультант → користувач → розроблювач хоча б одну ланку, і процес неминуче зайде в безвихідь, тому СД може бути

реалізоване тільки у взаємодії різних невзаємозамінних фахівців, об'єднаних загальною метою.

До проектування сховищ даних звичайно ставляться такі вимоги [11, 12]:

- структура даних сховища має бути зрозуміла користувачам;
- повнота і ймовірність збережених даних;
- потрібно виділити статичні дані, що регулярно модифікуються: щодня, щотижня, щокварталу;
- підтримка внутрішньої несуперечності даних;
- слід спростити вимоги до запитів з метою вилучення тих, що могли б потребувати множинних тверджень SQL у традиційних реляційних СУБД;
- підтримка високої швидкості одержання даних зі сховища;
- потрібно забезпечити підтримку складних запитів SQL, що вимагають послідовного опрацювання тисяч або мільйонів записів;
- можливість одержання і порівняння так званих зрізів даних (slice and dice);
- наявність зручних утиліт перегляду даних у сховищі;
- підтримка якісного процесу поповнення даних.

Ці вимоги істотно відрізняють структуру реляційних СУБД і сховищ даних. Нормалізація даних у реляційних СУБД спричиняє створення безлічі пов'язаних між собою таблиць. У результаті, виконання складних запитів неминуче приводить до об'єднання багатьох таблиць, що істотно збільшує час чекання відгуку. Проектування сховища даних має на увазі створення денормалізованої структури даних (допускається надмірність даних і можливість виникнення аномалій при маніпулюванні даними), орієнтованої насамперед на високу продуктивність при виконанні аналітичних запитів. Нормалізація робить модель сховища занадто громіздкою, ускладняє її розуміння і знижує ефективність виконання запиту.

У наступній публікації обговоримо стандарти моделей для розмірного моделювання електронних сховищ даних.

Список використаної літератури

1. *Фатеев Ф.* Архив технической документации предприятия / Ф. Фатеев, Н. Ширяев // Электрон. офис. — 1998. — № 2.
2. *Марков А.* Концепция построения электронного архива / А. Марков // Открытые системы. — 1997. — № 1. — С. 54—58.
3. *Hagen P.* Smart Personalization, The Forrester Report, Forrester Research / P. Hagen // Cambridge, Mass. — 1999. — July.
4. *Comm. ACM, Special Issue on Recommender Systems.* — 1997. — Vol. 40, 3.
5. *Pazzani M.* A Framework for Collaborative, Content-Based and Demographic Filtering [text] / M. Pazzani // Artificial Intelligence Review. — 1999. — Dec. — P. 393—408.
6. *Adomavicius G.* Expert-Driven Validation of Rule-Based User Models in Personalization Applications / G. Adomavicius, A. Tuzhilin // J. Data Mining and Knowledge Discovery. — 2001. — Jan. — P. 33—58.
7. *Fast Discovery of Association Rules / R. Agrawal etc.* // Advances in Knowledge Discovery and Data Mining. — Menlo Park, Calif : AAAI Press, 1996. — Chap. 12.
8. *Srikant R.* Mining Association Rules with Item Constraints / R. Srikant, Q. Vu, R. Agrawal // Proc. Third Int'l Conf. Knowledge Discovery and Data Mining. — Menlo Park, Calif.: AAAI Press, 1997.
9. *Каменнова М.* Управление электронными документами: технологии и решения / М. Каменнова // Открытые системы. — 1995. — № 4.
10. *Асеев Г. Г.* Электронный документооборот: учебник / Г. Г. Асеев. — К.: Кондор, 2007.
11. *Kimball R.* The Data Warehouse Toolkit: Practical Techniques for Building Dimensional Data / Ralph Kimball. — Warehouses: John Wiley & Sons, 1996.
12. *Kimball R.* The Data Webhouse Toolkit: Building the Web-Enabled Data / Ralph Kimbal. — Warehouse: John Wiley & Sons, 2000.

Реферування документів як затребувана сфера інформаційної діяльності

Ірина Коханова,
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри книгознавства
та фондознавства ХДАК

У статті йдеться про особливості викладання навчальної дисципліни "Реферування документів" на факультеті бібліотекознавства та інформатики у Харківській державній академії культури. Розповідається про знання, уміння та навички студентів, необхідні для семантичного опрацювання наукових текстів та складання наукових рефератів із застосуванням різних методів згорання інформації, що надає бібліотечним працівникам широкий спектр можливостей для пошуку роботи в інформаційній сфері.

Нині досить важливим є усвідомлення широкого значення бібліотечної діяльності як однієї зі сфер інформаційної діяльності. Знання теоретичних засад аналітико-синтетичного опрацювання документів, умінь та навичок мікро- та макроаналітичного згорання інформації, а саме, анотування та реферування документів дає змогу випускникам вищого навчального закладу гуманітарного спрямування розширити межі своєї затребуваності. Крім бібліотечних посад, вони можуть обіймати посади помічників керівника, референтів, службовими обов'язками яких передбачено складання аналітичних оглядів, рефератів-екстрактів, рефератів-резюме тощо.

У Харківській державній академії культури з 2002 року студенти факультету бібліотекознавства та інформатики на одній зі спеціалізацій упродовж сьомого семестру вивчають навчальну дисципліну "Реферування документів". Саме знання з цього предмета дають їм можливість стати кваліфікованим фахівцем з опрацювання інформації та, у подальшому, знайти відповідну роботу.

Для того, щоб навчитись самостійно та якісно здійснювати мікроаналітичне згорання інформації, студенти опановують загальну та спеціальну методик реферування, навчаються складати інформативні та індикативні реферати на наукові статті, навчальні посібники, монографії, тези доповідей, авторські свідчення на винаходи з використанням методів екстрагування, перефразування, інтерпретації, анкетного та вибіркового реферування тощо. У процесі реферування вони намагаються оперативно відшукувати у тексті першоджерел маркеровані речення, індикатори та конектори, вчать скорочувати оригінальний текст, не змінюючи його семантики та не наводячи власних думок у тексті вторинного документу. При цьому також необхідно розуміти інформаційну цінність термінів у науковому тексті.

Вивчення будь-якого наукового тексту потребує уміння визначати інформаційну цінність його окремих елементів, а саме, термінів як основних структуроутворюючих та змістовних компонентів. Здійснюючи семантичну компресію (змістовне стиснення) тексту першоджерела, слід адекватно визначити інформаційну цінність тієї чи іншої його частини.

Інформаційну цінність терміна слід розуміти як його здатність підвищувати інформаційний потенціал (тезаурус) користувача [3, с.13]. Інформаційна цінність будь-якого терміна залежить від потреб користувача, його знань, кваліфікації, попереднього досвіду тощо. Взагалі, немає сенсу говорити про інформаційну цінність терміна безвідносно до конкретної ситуації [2]. Розрізняють системну та дискурсивну цінність терміна.

Системна цінність — це цінність терміна як елемента термінологічної системи певної галузі знань. Дискурсивна — цінність терміна як елемента наукового тексту [3, с. 13]. Як системна, так і дискурсивна цінності мають ієрархічний характер (цінність у межах системи, підсистеми тощо, у межах тексту, підтексту). Крім того, в обох випадках додатково виокремлюється низка аспектів, які відображають галузь (підгалузь) знання щодо якої визначається цінність терміна та конкретне питання, яке цікавить користувача.

У зв'язку з цим можна виокремити: предметно-орієнтовану та проблемно-орієнтовану цінність терміна. Серед семантичних характеристик слова як елемента лексичної системи важливе значення мають дві — семантична складність та семантична продуктивність. Семантична складність визначається кількістю семантичних компонентів слова, тобто кількістю лексичних одиниць, значення яких входять до значення слова в якості його безпосередніх або опосередкованих семантичних складових. Семантична продуктивність розуміється як роль слова у формуванні певної термінології [3; 4].

Терміни з великою когнітивною (пізнавальною) значимістю співвідносяться з базовими поняттями відповідної галузі знань. Більшість з них має широку сферу функціонування, ці терміни відомі не лише фахівцям з певної галузі знань, а й широкому загалу.

Терміни з низькою когнітивною значимістю відображають вузькоспеціальні поняття високого ступеня диференціації (більшість з них не мають усталених російських або українських еквівалентів). Терміни з великою інформативною ємністю у більшості випадків відповідають складним спеціальним поняттям. У спеціальних довідниках зафіксована лише частина таких лексичних одиниць. Серед відсутніх — багато нових термінів: мовних та авторських неологізмів, що відбивають поняття, які нещодавно виникли. Терміни з малою інформаційною ємністю найчастіше передають поняття досить широкої сфери функціонування. Оскільки в мові терміни з великою когнітивною значимістю відображають певні категоріальні поняття відповідної галузі знань, вони відіграють важливе значення у формуванні терміносистеми [5].

Значення термінів у науковому тексті відрізняється від їхнього значення у терміносистемі. У тексті терміни з великою когнітивною значимістю несуть досить мале змістовне навантаження. Вони не стільки передають нову інформацію, скільки відносять її до певних базових категорій відповідної галузі знань, тобто виконують роль своєрідних категоріальних або індикативних маркерів.

У зв'язному тексті їхня головна функція — індикативна: вони є показниками тих понять, до яких відноситься текст. Саме в цьому їхня цінність для розуміння наукового тексту, а отже й для різних видів його інтелектуального опрацювання, пов'язаних зі стисненням інформації та отриманням знань.

Терміни з великою інформаційною ємністю означають складні спеціальні поняття малої уживаності. У науковому тексті саме вони набувають особливого статусу, оскільки передають нову інформацію — саме ту, заради якої і створюється текст. Вони виконують роль інформативних маркерів.

У процесі реферування усвідомлення потребує той факт, що зміст реферату є похідним від змісту документа, який реферується. Отже, основне завдання виявляється в тому, щоб встановити змістовну відповідність або семантичну тотожність реферату та першоджерела. Для вирішення цього завдання застосовують критерії семантичної адекватності та семантичної еквівалентності; перший — для оцінювання точності (адекватності) реферування, другий — для оцінювання ступеня повноти відбиття змісту первинного документа в рефераті. Семантично адекватним вважається такий реферат, у якому в скороченій формі, але без змін та інтерпретації відбивається основний зміст первинного документа. Додаткова інформація довідкового або оцінювального характеру, що в окремих випадках може залучатись до тексту реферату, не повинна впливати на змістовну відповідність документа, який реферують. Семантично еквівалентним можна вважати реферат, який містить усю інформацію, яка відбита у тексті першоджерела. Але цей критерій носить певну гіпотетичність, бо такого реферату бути не може, адже реферування завжди передбачає певну втрату інформації.

Ступінь семантичної еквівалентності слід розглядати як здатність реферату задовольняти інформаційні потреби користувача (в якій мірі він може замінити читання первинного документа) [1].

Лінійно-композиційна структура наукового тексту визначається міцністю семантичних зв'язків між лінійними фрагментами тексту. Вона знаходить своє відображення у членуванні тексту на відносно самостійні у змістовному значенні лінійні відрізки — вступ, основну частину тексту (з можливим подальшим поділом на підрозділи, в яких описуються завдання, методи дослідження, проведені експерименти, обговорюються їхні результати тощо) та заключну частину.

Когнітивна (пізнавальна) структура наукового тексту визначається розподіленням у тексті елементів, що несуть нові знання, відбивають та пояснюють нові поняття. У центральних розділах тексту (в основній частині) найчастіше зустрічаються терміни з великою, відносно вступу та заключної частини, інформаційною значимістю. Це свідчить

про те, що у вступі та заключній частині перевага надається термінам з більш загальним значенням, а саме, індикативним маркерам, а у центральних розділах — інформаційно насиченим термінам, тобто інформаційним маркерам [4; 5].

Стосовно текстів наукових статей, то, як правило, їхні тексти складаються з фрагментів, які умовно можна поділити на: описові та конструктивні. До перших належить: опис пристроїв та конструкцій; викладення сутності експеримента; його обговорення тощо. До другої — відноситься безпосередньо концептуальна частина наукового тексту — викладення гіпотези, наукових методів, винаходів, запропонованих пристроїв та систем, що фактично і є комунікативним завданням автора [3, с.20].

"Нові" терміни, як правило, концентруються в центральних фрагментах відповідних структур тексту: в центральних розділах статті їх більше, ніж у вступі чи заключній частині; в центральних абзацах розділу їх більше, ніж у перших та останніх; у центральних реченнях абзацу вони зустрічаються частіше, ніж у першому чи останньому.

Отже, знання складних понять, пов'язаних зі згорганням інформації, надає дипломованим бібліотечним працівникам широкий спектр можливостей для пошуку роботи в інформаційній сфері.

Список використаної літератури

1. *Леонов В. П.* Об оценке понятности рефератов / В. П. Леонов, Н. Э. Сергеева // НТИ. Серия 1. — 1980. — № 8. — С. 1—6.
2. *Подпольный Д. Ф.* Об определении значимости слова / Д. Ф. Подпольный // НТИ. Серия 2. — 1989. — № 2. — С. 9—15.
3. *Скоруходько Э. Ф.* Информационная ценность термина в научном тексте (индикативные и информативные маркеры) / Э. Ф. Скоруходько // НТИ. Серия 2. — 1998. — № 9. — С. 13—22.
4. *Скоруходько Э. Ф.* Роль системо- и текстообусловленных характеристик термина в частотном индексировании научных текстов / Э. Ф. Скоруходько // НТИ. Серия 2. — 2002. — № 8. — С. 1—6.
5. *Скоруходько Э. Ф.* Термины, выражающие новые знания / Э. Ф. Скоруходько // НТИ. Серия 2. — 1999. — № 4. — С. 13—22.

УДК 025.7/9(477.83/.86)

Бібліотечно-інформаційні ресурси Галичини: питання формування та забезпечення доступу

*Ірина Головацька,
здобувач ХДАК*

У статті висвітлюються сучасні проблеми формування бібліотечно-інформаційних ресурсів Галичини та пропонуються заходи для підвищення ефективності доступу до них.

В статье освещаются современные проблемы формирования библиотечно-информационных ресурсов Галичины и предлагаются мероприятия по повышению эффективности доступа к ним.

In the article the modern problems of formation of librarian-informative resources of Galichiny are lighted and measures on the rise of efficiency of access to them are offered.

Важливим сегментом національного інформаційного та соціокультурного простору України є регіональні інформаційні ресурси, які утворюють підґрунтя інформаційного потенціалу регіону. Від якості формування інформаційного потенціалу регіону як стратегічного арсеналу держави залежать ефективність реалізації регіональної інформаційної політики, національної політики і, врешті-решт, — національна безпека та інформаційний суверенітет нашої держави. Завдяки чітко структурованим документно-інформаційним ресурсам (ДІР) окремих регіонів України забезпечується право на вільний доступ до інформації, регламентований чинними національними та міжнародними нормативно-правовими актами.

Аксіологічна проблема зберігання та використання документно-інформаційних ресурсів (локальних, регіональних та національних) стає надзвичайно актуальною в період переходу від постіндустріального до інформаційного суспільства. Вона тісно пов'язана з найважливішими завданнями інформатизації, що постають перед Україною. Стаття має на меті висвітлити сучасні проблеми формування

бібліотечно-інформаційних ресурсів Галичини та запропонувати заходи для підвищення ефективності доступу до них.

Проблеми формування й використання бібліотечно-інформаційних ресурсів розглядаються в публікаціях Й. Масляниці, О. Сосніна, Л. Шиманського, Г. Обвінцєвої, І. Давидової, І. Кураса, З. Савіної, Л. Любаренко, Н. Самохіної. Однак питання сучасного стану системи інформаційних ресурсів окремих регіонів України недостатньо досліджені.

Краєзнавчі документно-інформаційні ресурси західного регіону, до якого відноситься Галичина, — це зовсім невичений масив інформації, який є потужним арсеналом засобів розвитку його економічної інфраструктури, зокрема туристичної (рекреаційної) галузі. Галичина — край туризму, що розвивається, тому для неї особливо актуальною є тема повноцінного формування та збереження краєзнавчих рекреаційних ресурсів, що дають змогу залучити вагомі вітчизняні та зарубіжні інвестиції в її економічну інфраструктуру.

Основною проблемою для західного регіону, пов'язаною з інформаційними ресурсами, є збереженість та ефективне функціонування документно-інформаційної системи (бібліотек, музеїв, архівів, органів НТІ) в умовах відсутності координації між цими структурами. Ця ситуація спричиняє невідповідне дублювання інформації та економічні витрати на її опрацювання.

Вирішення питання функціонування соціальних інституцій генерації, акумуляції, зберігання і трансляції інформації в умовах відсутності єдиного координаційного центру і методів опрацювання інформаційних ресурсів є першочерговим завданням, що стоїть перед працівниками документально-інформаційної сфери Галичини.

Сьогодні в області нараховується 738 закладів культури, в тому числі — 70 громадських і 17 державних музеїв. Бібліотечна мережа об'єднує 757 бібліотек різних рівнів та відомчого підпорядкування, послугами яких користується 561 тисяча жителів краю [4].

Практика впровадження новітніх інформаційно-бібліотечних технологій у Галичині перебуває ще на рівні окремих апробацій та перших кроків. Читачам обласної універсальної наукової бібліотеки (ОУНБ) ім. І. Я. Франка надано безплатний доступ до вітчизняних та світових джерел інформації через мережу Інтернет. Завдяки спільному проекту бібліотеки та Посольства США в Україні разом з Міжнародним фондом "Відродження" та за підтримки облдержадміністрації реалізується проект створення інформаційного порталу, зведеного електронного каталогу. Завершується робота з переведення інформації в електронну версію. На базі ОУНБ діє Центр європейської інформації, який безплатно надає вичерпні дані про перспективи інтеграції України до НАТО [4]. Такі центри заплановано відкрити і в інших бібліотеках області.

На базі обласної дитячої бібліотеки за сприяння Всеукраїнського консорціуму інформації (філії якого, до речі, є у ряді областей України, що створює передумови для кооперації та інтеграції ресурсів) відкрито Центр інформаційних технологій, який надає користувачам різнопланову інформацію. Процеси інформатизації відбуваються і в міській бібліотечній централізованій мережі, вони розгортаються у напрямі впровадження автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи в міській ЦБС. Книгозбірням середніх спеціальних навчальних закладів запропоновано програми для створення електронних каталогів та ведення обслуговування в автоматизованому режимі. Бібліотеки провідних вищих навчальних закладів краю активно впроваджують автоматизовані бібліотечно-інформаційні системи у практику своєї роботи. Дещо гірша ситуація склалася у практиці функціонування бібліотек окремих підприємств, що пояснюється, насамперед, економічними чинниками: скорочен-

ням кількості самих підприємств та недостатнім фінансуванням існуючих.

Проте слід зазначити, що процеси інформатизації бібліотечних установ Галичини відбуваються безсистемно і нескоординовано між інституціями різних галузей, відомств та рівнів. А об'єктивна реальність висуває нагальну необхідність співпраці та кооперації інформаційних ресурсів на вищих рівнях, — об'єднання різних соціальних інститутів інформації в єдину регіональну інформаційну мережу. Виникає необхідність створення інтегрованої системи національних ресурсів, умов для інтерактивного спілкування фахівців з проблем формування електронних бібліотечних ресурсів, депозитаріїв електронних документів, бібліографічних посібників електронних ресурсів.

Систему органів НТІ Галичини представляє Івано-Франківський Центр наукової, технічної, економічної інформації (ЦНТЕІ), в минулому — потужний генератор та акумулятор різнопланової інформації з великим обсягом документопотоку. Сьогодні він перебуває далеко не в кращому стані. Останнє обумовлене переходом (ЦНТЕІ) на часткове самофінансування, що не дає йому змоги ефективно функціонувати і призводить до втрати провідних позицій на ринку інформації.

Для вирішення стратегічних і тактичних завдань щодо подальшого розвитку інфраструктури інформаційного ринку, прийняття оптимальних наукових рішень ЦНТЕІ накопичує та опрацьовує інформацію про основні соціально-економічні показники розвитку регіону, враховуючи його демографічний, природно-ресурсний та економічний потенціал. Було проведено науково-дослідну роботу "Організація збирання даних в Івано-Франківській області та розроблення технології оброблення й аналізу великих масивів інформації в автоматизованому режимі" [5]. Налагоджено систему збирання даних і розроблено технологію опрацювання та аналізу різнопланової інформації в автоматизованому режимі для інформаційного забезпечення регіональної політики в Івано-Франківській області.

Івано-Франківський ЦНТЕІ пропонує комплекс інформаційного обслуговування у сфері науки, техніки, інтелектуальної власності та економіки. Працівники центру забезпечують користувачів інформацією на будь-яких видах носіїв (електронних, паперових, магнітних, оптичних).

База даних ЦНТЕІ — всесвітній інформаційний ресурс, який містить міжнародну базу даних із 150 країн світу. Інформаційно-пошукові послуги центру надають можливість:

- здійснювати пошук та інформувати щодо особливостей зарубіжного законодавства та нормативної бази відповідно до замовленої тематики;
- готувати огляд сучасних і перспективних технологій у визначеній галузі та з конкретної проблеми;
- надавати відомості про розробників, виробників, постачальників технічного обладнання та комплектуючих, дані щодо технічних та цінових характеристик тощо;
- проводити інформаційний пошук та здійснювати моніторинг ринку товарів і послуг у режимі постійно діючого запиту;
- проводити маркетингові дослідження ринку, здійснювати пошук партнерів в Україні та за кордоном;
- готувати паспорт (досьє) фірми, надавати відомості про її реєстрацію, економічні показники;
- рекламувати діяльність та продукцію замовника через мережу Інтернет;
- аналізувати пропозиції зарубіжних партнерів стосовно трансферу технологій, спільних венчурних проектів, інвестицій тощо;
- розміщувати (з метою продажу на світовому ринку) і здійснювати пошук пропозицій з інтелек-

туальної власності (ідей, розроблень, технологій, "ноу-хау") в Міжнародному банку технологій та ділових можливостей;

- здійснювати патентні дослідження;
- розробляти та оформляти заявочні документи на знаки для товарів і послуг, промислові візрі, інтелектуальну власність.

У фонді ЦНТЕІ зосереджено понад 2,7 млн нормативних документів, підручників, періодичних інформаційних видань, патентних і охоронних документів на промислову та інтелектуальну власність, державних та міждержавних стандартів, державних будівельних норм, промислових каталогів тощо.

У зв'язку з постійним підвищенням витрат на обслуговування, утримання та експлуатацію службових приміщень, відсутність бюджетного фінансування проекту "Розроблення методичних, технологічних та організаційних засад функціонування регіональної ланки і корпоративної мережі науково-технічної інформації в Івано-Франківській області", ЦНТЕІ змушений здавати в оренду 2550, 0 кв. м загальної площі (з 6823, 72 кв. м) [5].

Для виконання покладених статутних зобов'язань у ЦНТЕІ знаходиться 32 одиниці комп'ютерного, 5 — поліграфічного, 5 — іншого обладнання для здійснення видавничих і рекламних послуг. Технологічне обладнання Івано-Франківського ЦНТЕІ використовують у формуванні електронних інформаційних ресурсів у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності, поширенні й використанні усіх видів науково-технічної та економічної інформації, комплектуванні баз і банків даних. Сучасні інформаційні технології ЦНТЕІ представлені: локальною мережею ПЕОМ, веб-сервером та виділенням для нього каналом, інформаційно-пошуковими системами. Окремі інформаційні центри приватного сектору не займаються впорядкуванням інформаційних ресурсів, а найчастіше лише надають незначний перелік послуг, пов'язаних з доступом до глобальної мережі Інтернет.

Нині слід констатувати відсутність налагодженої, чітко скоординованої роботи між окремими органами НТІ Галичини, про що уже йшлося. Одним із шляхів вирішення цих питань є уніфікація підходів до створення спільних баз даних бібліотечних та інформаційних ресурсів. Розв'язання проблеми відсутності координації між окремими закладами документно-інформаційної системи Галичини вбачається також у кооперації закладів документно-інформаційних комунікацій і за такими напрямками, як розвиток фондів, збереження документних ресурсів, надання доступу до них та корпоративної каталогізації, створення спільних депозитаріїв. "Від ізольованості — до кооперації, від кооперації — до консорціумів" — таке гасло виникло в результаті використання світового досвіду функціонування документно-інформаційної системи та визначення тенденцій її подальшого розвитку.

Суть кооперації фондів полягає у розподілі між різними закладами відповідальності за комплектування і збереження різних видів документів. Складовою цієї концепції є формування розподіленого національного фонду офіційних документів, у тому числі неопублікованих. Саме ця тема розробляється у рамках Програми загальної доступності публікацій (УАР) ІФЛА. Співпраця з інформаційно-бібліографічного обслуговування та надання доступу до документних ресурсів шляхом створення вільного отримання інформації через співпрацю з видавцями та провайдерми інформації — інші, не менш ефективні форми кооперації.

Ідея про неї в сфері інформаційно-бібліографічного обслуговування існує давно, і ця діяльність стрімко розвивається у світі. Але в Україні вона — лише започатковується. На регіональному рівні активно розвивається кооперація обласних бібліотек Тернопільської, Чернівецької, Хмельницької областей. Доцільним буде доповнити цей

список Івано-Франківською обласною бібліотекою. Регіональний рівень є тільки частиною, початковим етапом на шляху до міжрегіонального, національного та глобального рівнів кооперації.

Наступний етап співпраці місцевих закладів документно-інформаційної комунікації — так звана "корпоративна каталогізація". Вона полягає в добровільному об'єднанні різних закладів документно-інформаційної системи з метою спільного одноразового наукового опрацювання документованої інформації та її подальшого відображення в електронному каталозі і наданні до нього доступу віддаленим користувачам. Над формуванням традиційних і нових інформаційних продуктів — електронних каталогів, різноманітних баз даних, порталів, електронних бібліотек нині працює чимало інформаційних працівників області, при цьому — часто дублюючи один одного. Цього можна уникнути, використовуючи одночасно різні види кооперації.

З часом актуальність вирішення питання співпраці різних соціальних інституцій краю не лише не зменшиться, а й значно зросте. Це пов'язано із збільшенням документопотоків та необхідністю їхнього оперативного опрацювання з використанням існуючого арсеналу технічних засобів та новітніх технологій. Місцеві інформаційні заклади вже зараз накопичують велику кількість документних ресурсів, для зберігання яких потрібно значні площі. Ефективно вирішити цю проблему можна шляхом створення мікрокопій документів.

Одним із виходів з ситуації, коли між різними закладами документно-інформаційної системи відсутня координація, може стати також використання світового досвіду створення спільних депозитаріїв, у яких зберігатимуться малозапитувані документи місцевих інформаційних закладів, звільняючи таким чином значні за обсягом площі для активної частини інформаційно-документальних ресурсів та нових надходжень [8]. Це дає, до речі, значну економію коштів. У Галичині немає досвіду використання депозитаріїв, хоча їхня необхідність значно зростатиме в міру накопичення загального документопотоку.

Упровадження кооперації та інтеграції, а також інформаційних технологій у діяльність бібліотек, органів НТІ Галичини дасть можливість їхнім працівникам брати активну участь у формуванні інформаційної культури місцевих споживачів інформації, рівень якої в більшості мешканців Галичини залишається низьким, тобто існує яскраво виражений, так званий "цифровий розрив", особливо характерний для жителів із сільської місцевості та гірських районів області. Подолання "цифрового розриву" та підвищення рівня інформаційної культури населення має стати одним з головних напрямів діяльності інформаційних працівників. Адже саме вони зобов'язані здійснювати повноцінне обслуговування, виступати інформаційними посередниками у системі "інформація — споживач". На практиці, на жаль, домінує інертність, відверте небажання ламати кригу стереотипів мислення та пристосовуватися до вже існуючих явищ об'єктивної реальності.

Кооперація, підвищення рівня інформаційної культури населення — важливі складники у налагодженні координації між закладами документно-інформаційних комунікацій, але, насамперед, необхідно зосередити увагу на організаційно-структурних особливостях документно-інформаційних ресурсів Галичини. У цьому питанні раніше превалював відомчо-галузевий принцип: найважливішим критерієм диференціації місцевих інформаційних ресурсів вважався їхній поділ відповідно до приналежності закладу, в якому вони накопичувалися, до певного відомства чи галузі. Наступним принципом класифікації виступав територіальний як найдоцільніший, першочерговий. Це пояснюється його впливом у межах макросистеми єдиного інформаційного простору та соціуму, а галузевий принцип варто використовувати вже як вторинний, підпорядкований територіальному.

Чітка організаційна структура документно-інформаційних ресурсів та її знання інформаційними працівниками значно полегшує орієнтацію в інформаційному просторі, знімає інформаційні бар'єри між різними органами документно-інформаційної системи та користувачами і забезпечує доступ до віддалених документальних джерел.

Ефективне розв'язання цього завдання вбачається у напрацюванні результатів у таких напрямках:

- створення єдиної інтегруючої місцевої державної програми розвитку для усіх соціальних інституцій документно-інформаційної системи;
- формування сукупного документно-інформаційного ресурсу Галичини у відповідності зі структурою інформаційних потреб споживачів інформації;
- розширення спектра інформаційних послуг та вдосконалення нормативно-правової бази їхнього надання;
- уніфікації та стандартизації аналітико-синтетичного опрацювання документів;
- розроблення та впровадження єдиної схеми класифікації (диференціації) ресурсів;
- розвитку системи кадрового забезпечення документно-інформаційної сфери;
- подоланні "цифрового розриву", суб'єктивних бар'єрів на шляху "інформація — споживач";
- кооперації та інтеграції між різними закладами документальних комунікацій, причому об'єднання ресурсів має відбуватися не за відомчо-галузевим, а за територіальним принципом.

Виконання названих вимог сприятиме створенню надійної бази функціонування та налагодження чітко скоординованої роботи місцевих документно-інформаційних закладів, а отже, подоланню проблеми відсутності координації між ними, забезпеченню оперативного доступу як до локальних, так і до віддалених інформаційних ресурсів, подоланню "цифрового розриву" та суб'єктивних бар'єрів на шляху "інформація — споживач" і, зрештою — призведе до ефективної побудови регіонального інформаційного ресурсу, необхідного для формування єдиного національного інформаційного простору України.

Список використаної літератури

1. *Бібліотека та інформаційні ресурси в сучасному світі науки, культури, освіти та бізнесу: підсумки 12-ї Міжнародної конференції "Крим — 2006"* // Бібл. вісн. — 2005. — № 4. — С. 59.
2. *Вилегжаніна Т.* Кооперація бібліотек: проблеми і переваги / Тамара Вилегжаніна // Вісн. Кн. палати. — 2006. — № 1. — С. 4—6.
3. *Давидова І. О.* Національні інформаційні ресурси України: соціокультурні аспекти розвитку / І. О. Давидова // Вісн. Харків. держ. акад. культури. — Х., 2004. — Вип. 12/13. — С. 178—189.
4. *Збірник наукових описових статей бібліотек, архівів та музеїв для 2-го тому довідника "Архівів установи України"*. — Івано-Франківськ : [б. в.], 2007. — 45с.
5. *Організація збору даних в Івано-Франківській області та розроблення технології оброблення і аналізу великих масивів інформації в автоматизованому режимі* : звіт про НДР / Івано-Франків. ЦНТЕІ. — Івано-Франківськ : [б. в.], 2007. — 50 с.
6. *Курас І.* Інформаційні ресурси України: стратегія розвитку / І. Курас // Бібл. вісн. — 2001. — № 1. — С. 2—6.
7. *Марчук Ю.* Один з підходів до розвитку інформаційного простору регіону / Юрій Марчук // Вісн. Кн. палати. — 1998. — № 5. — С. 20—23.
8. *Масляниця Й. У.* Інформаційні ресурси України: проблеми державного управління : монографія / Й. У. Масляниця, О. В. Соєнін, Л. Є. Шиманський — К. : НІСД, 2002. — 141 с.
9. *Нестеренко О. В.* Реалізація шляхів доступу до системи електронних інформаційних ресурсів органів державної влади / О. В. Нестеренко // Наук.-техн. інформація. — 2004. — № 3. — С. 3—10.
10. *Обвінцева Г. І.* Використання електронних інформаційних ресурсів УкрІНТЕІ в інформаційному забезпеченні наукових досліджень і розробок / Г. І. Обвінцева // Наук.-техн. інформація. — 2004. — № 3. — С. 14—16.
11. *Пояснювальна записка до паспорту державного архіву Івано-Франківської області станом на 1 січня 2007 року.* — Івано-Франківськ, 2007. — 25 с.
12. *Савіна З.* Електронні інформаційні ресурси бібліотек України : за результатами дослідження / З. Савіна, Л. Любаренко // Бібл. планета. — 2002. — № 2. — С. 3—6.
13. *Самохіна Н.* Організація інформаційних ресурсів для оптимізації їх використання / Наталія Самохіна // Бібл. вісн. — 2004. — № 5. — С. 17—20.
14. *Шарков С. В.* Региональная информатизация : методика и практика / С. В. Шарков // НТИ. Серия 1. — 1997. — № 8. — С. 21—25.

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

УДК 030(091)

Енциклопедія "Британіка": складний шлях до світового лідерства

Наталія Черниш,
кандидат філологічних наук,
професор кафедри видавничої
справи і редагування
Української академії друкарства

Упродовж багатьох десятиліть фундаментальні довідкові видання компанії "Encyclopaedia Britannica" були фактично недоступними найширшим колам зацікавлених українських читачів. Ті лічені примірники "королеви енциклопедій" (а саме так у світі називають "Британіку", яку занесе-

но до "Книги рекордів Гіннеса" як найбільш вичерпний довідник усіх часів та народів), що зберігалися у кількох академічних книгозбірнях країни, були переважно застарілими і аж ніяк не могли задовольнити величезні читацькі потреби у багатоаспектних фактичних відомостях, уміщених там. Та й комплекти енциклопедичного видання були зазвичай неповними, окремі томи найавторитетнішого у світі довідника з тих чи інших причин (як розуміємо нині — ідеологічних) припадали пилом на полицях спецвідділів академічних бібліотек, де їх ховали від читацького загалу. Власне, до початку 90-х років ХХ століття, коли незалежна Українська держава увійшла у світовий інформаційний простір як повноправний член, репутація книговидавничого осередку "Encyclopaedia Britannica" — визнаного лідера у виданні енциклопедичної літератури — була у нашій країні швидше легендарною, ніж базувалась на реальному практичному досвіді використання підготовлених її працівниками до друку довідкових праць, серед яких чільне місце, без сумнівів, посідає "Британіка" — універсальна енциклопедія, що понад два століття тому започаткувала еру сучасних видань

та поступово сформувала й усталила науково-методичні засади їхнього редакційно-видавничого опрацювання.

Історія цього унікального видання розпочалася ще в 1768 році у шотландському місті Единбург, де друкар К. Макфаркуер, гравер Е. Белл і редактор В. Смеллі заснували "Товариство шотландських джентльменів" і поставили собі за мету розробити та видрукувати власну оригінальну енциклопедію. Безперечно, на цей видавничий проект їх надихав грандіозний успіх французів Д. Дідро та Ж. Д'Аламбера, чия "Енциклопедія, або Глумачний словник наук, мистецтв і ремесел", започаткована ще у 1751 році, завдяки своєму змісту та передовим політичним поглядам авторів статей стала непересічною подією європейського громадського, наукового і культурного життя. Однак завдання новоствореної енциклопедії, на думку її укладачів, мали бути принципово іншими: орієнтуючись на повсякденні інформаційні потреби освічених кіл англійської аристократії (а, можливо, і всього англомовного світу), дати читачам зручне у користуванні, насичене цінними практичними відомостями, авторитетне наукове видання. Головними особливостями такої праці мали стати, по-перше, увага насамперед до практичних питань (це, зокрема, відомості з техніки, природознавства, географії та ін.); по-друге, значний обсяг перевіреної науково бездоганної довідкової інформації (статті енциклопедії на початках навіть називали трактатами, ніби наголошуючи на їхній всеохопності та вичерпності), по-третє, зручна для читачів алфавітна побудова, яка уможливила швидке віднайдення потрібної довідки.

У грудні 1768 року англомовна громадськість отримала "Словник мистецтв та наук". Праця увібрала сто випусків, розповсюджувалась за передплатою, кожні два тижні читачі мали змогу ознайомитись з новим випуском цінного та корисного для них довідкового видання. На його основі вже до 1771 року було створено три томи новітньої універсальної енциклопедії, що мала назву "Британіка". Саме вона стала першою у світовій історії завершеною універсальною енциклопедією (як відомо, останній том довідника Д. Дідро та Ж. Д'Аламбера побачив світ дещо пізніше, лише у 1780 році). Нова енциклопедія налічувала понад 2,5 тисячі сторінок, уміщувала 160 гравюр, виконаних Е. Беллом. Крім статей авторитетних тогочасних науковців (так, Б. Франклін уклав матеріал про електрику, а В. Локк висвітлив складні питання людського мислення), чимало текстів написав сам В. Смеллі, особливо ж тоді, коли редакція не мала змоги віднайти та залучити до співпраці знавців тих чи інших спеціальних наукових проблем. Загалом оригінальний на той час задум видавців та талант авторів статей "Британіки" забезпечили неперевершений результат: новостворена тритомна енциклопедія, що коштувала 12 фунтів стерлінгів (чималу суму!), розійшлася серед читачів значним, як на кінець XVIII століття накладом — три тисячі примірників.

Неабиякий успіх та широка популярність енциклопедії серед публіки надихнули К. Макфаркуера й Е. Белла на швидке створення другого видання довідника. Усвідомивши доцільність ширшого висвітлення культурологічних, мистецьких та історичних проблем, а також необхідність залучення біографічних статей про видатних особистостей (як з'ясувалось, саме ці питання найбільше цікавили тогочасних читачів), вони прагнули удосконалити енциклопедію передусім у цьому аспекті. На жаль, В. Смеллі не підтримав їхніх намірів і через розходження поглядів щодо особливостей змісту довідника припинив свою працю над матеріалами "Британіки". Все ж друге видання енциклопедії було підготовлене порівняно швидко: його десять томів побачили світ упродовж 1777—1784 років за редакцією Дж. Тіглера. Праця суттєво відрізнялася від попереднього, першого випуску, передусім наявністю великих за обсягом, справді монографічних статей — трактатів, очікуваною читачами посиленою увагою до історичних, мистецьких та культуро-

логічних проблем, низкою оригінальних біографічних матеріалів, а також великим масивом карт (фактично усі матеріали видання, дотичні до географії, супроводжувались картами, що вдало уточнювали наведені довідкові відомості).

Поступово, однак невпинно, обсяг "Британіки" зростає: перші скромні три томи вже у 20-х роках XIX століття трансформувалися у двадцять томів фундаментального довідника, а в перші роки XX століття склали навіть 35 томів. За цей час видавці енциклопедії подолали чимало труднощів та перешкод як фінансового, так і науково-методичного плану. Прибуткове на початках, популярне в усі часи серед читацького загалу видання (як відомо, підготовлений наприкінці XVIII століття третій випуск довідника розійшовся накладом майже у десять тисяч примірників та приніс видавцям чималій, як на той час, зиск — 42 тисячі фунтів стерлінгів) поступово втрачало фінансову підтримку. Водночас, належна науково-видавнича підготовка статей, залучення кваліфікованих, авторитетних авторів постійно вимагали від видавничого колективу неабияких витрат. Доводилось шукати нових ентузіастів, здатних надати фінансову допомогу видавцям "Британіки": так, станом на середину XIX століття майже 350 осіб вважались вкладниками енциклопедії; серед них — чимало відомих англомовних письменників, науковців з європейською славою, зокрема В. Скотт, В. Мальтус, Д. Брюстер та ін. Власне, саме фінансові негаразди спонукали видавничий колектив до наполегливих пошуків нових, більш оцідних шляхів науково-методичної підготовки довідкових матеріалів до друку та їхнього використання.

Одним із таких шляхів стало залучення до нового видання статей з попереднього випуску енциклопедії, особливо ж тоді, коли їхні відомості з тих чи інших причин не потребували неодмінного оновлення (йдеться передусім про окремі матеріали історичної тематики, статті, пов'язані з видатними особистостями минулого тощо). Так, уже у восьмому виданні "Британіки" (21 том, 1853 — 1860 роки) чимало матеріалів були лише передруками з попереднього випуску енциклопедії (21 том, 1830 — 1842 роки), а десяте видання (35 томів, 1902 — 1903 роки), що ознаменувало початок XX століття та відкрило нову сторінку в історії "Британіки", запропонувало читачам лише 11 томів нових відомостей, 24 томи довідок були фактично без змін запозичені з попереднього, дев'ятого випуску (24 томи, 1875 — 1889 роки).

Однак, економічні труднощі, які так і не вдалося сповна подолати, спонукали енциклопедичний колектив залучити фінансову підтримку американських бізнесменів: у травні 1901 року Г. Хупер, авторитетний нью-йоркський видавець, власник мережі книгарень, відомий прихильник розповсюдження видань за передплатою, викупив права на випуск "Британіки". Завдяки його капіталам, а також чималій спонсорській допомозі лондонської газети "Таймс" упродовж 1910 — 1911 років було підготовлено до друку цілком сучасне за змістом оригінальне одинадцятье видання енциклопедії. Воно відоме серед читацького загалу як "кембриджське", оскільки побачило світ у видавництві Кембриджського університету. 29 томів нової енциклопедії містили понад 40 тисяч статей (для порівняння: у 24 томах дев'ятого видання їх суттєво — на 23 тисячі — менше); самі ж довідкові відомості були викладені значно компактніше, ніж зазвичай, та вирізнялись практичним спрямуванням; чимало матеріалів стосувались нещодавніх подій; енциклопедія вміщувала також значний обсяг ілюстрацій, карт тощо. Чи не вперше за всю історію "Британіки" до довідника увійшли численні ґрунтовні, детально опрацьовані біографічні статті про видатних особистостей минулого та сучасності.

Однак, попри незаперечний науково-методичний успіх одинадцятого видання, фінансові проблеми "Британіки" і надалі продовжували загострюватись. У 1920 році Г. Хупер змушений був продати права на випуск енциклопедії

Дж. Розенвальду, одному із власників відомої на той час чиказької видавничої фірми. Наступне, дванадцяте (1921—1922 роки) та тринадцяте (1926 рік) видання "Британіки" варто розглядати швидше як передрук (з численними, вкрай необхідними оновленнями фактичних відомостей та деякими методичними удосконаленнями системи посилань між статтями) уславленого кембриджського випуску, ніж як оригінальні довідкові праці. Невдалим з фінансового боку був також і чотирнадцятий випуск "Британіки", здійснений у 1929—1933 роках, адже тогочасна економічна криза, що охопила США та європейські країни, негативно позначилася і на енциклопедичній справі та книговиданні загалом.

Проте, починаючи з 1933 року, читачі починають щорічно отримувати нові томи "Британіки", означені на титульних сторінках як "удосконалене чотирнадцяте видання". Справді, досвідчений видавничий колектив, усвідомивши нагальні потреби громадськості у постійному оновленні довідкових матеріалів та зваживши на стрімкий розвиток окремих галузей знань і наукових напрямів, ухвалив важливе рішення, відповідно до якого кожному енциклопедичну статтю, незалежно від її тематики, мали переглядати авторитетні науковці хоча б двічі за десятиліття та при потребі актуалізувати.

У подальшому невпинний творчий пошук видавців "Британіки", чітке розуміння та усвідомлене прагнення врахувати інформаційні потреби сучасних читачів довідника принципово змінили, здавалось б, усталену на століття структуру енциклопедії: традиційна алфавітна побудова, запроваджена К. Макфарквером, Е. Беллом і В. Смеллі ще в першому виданні, відійшла в минуле.

Останнє із завершених, а саме п'ятнадцяте, видання "Британіки" (30 томів, 1974—1984 роки) вирізняється, без перебільшення, унікальною побудовою, якої не має жодна інша універсальна енциклопедія світу. Розпочинає довідник "Індекс" (два томи), що вміщує алфавітно-тематичний покажчик до усього подальшого тексту та має на меті сприяти швидкому і зручному для читачів пошуку необхідних довідкових відомостей. Різномасштабний фактичний матеріал (тобто основний зміст) поділено на дві частини: "Мікропедію" (12 томів) та "Макропедію" (17 томів). "Мікропедія" — це понад 70 тисяч відносно невеликих за обсягом, однак конкретних за змістом, компактних за формою подання відомостей статей-довідок, а "Макропедія" — майже 700 обширних, ґрунтовних оглядів справді монографічного характеру (принагідно зауважимо, що вони дещо нагадують трактати із перших видань "Британіки" кінця XVIII століття). Кожна з частин довідника має "свого" читача, адже одним користувачам потрібно отримати лише коротку, конкретну довідку, іншим — поглиблені, деталізовані знання з тих чи інших наукових проблем. Останній том має назву "Пропедія" та вміщує навчальні плани з різних галузей знань, важливих тем і тих наукових питань, які читач може опанувати самостійно, орієнтуючись лише на матеріали "Британіки". Щорічний додаток "Книга року" актуалізує наведену довідкову інформацію та забезпечує користувачів новітніми фактами.

Як бачимо, постійне удосконалення структури та змісту "Британіки", прагнення видавців забезпечити широкий читачий загал достовірною, актуальною науковою інформацією, вдале подолання численних ускладнень методичного та особливого (у певні періоди своєї історії) фінансового плану — все це яскраво засвідчує невпинний поступ видавничого колективу енциклопедії, яка нині цілком заслужено здобула всесвітню славу та репутацію незаперечного міжнародного інформаційного стандарту. Жодне інше довідкове видання не може зрівнятись з "Британікою" ні за глибиною висвітлення проблем, широтою охоплення фактичного матеріалу, ні за науковим рівнем його викладу. Оригінальна структура енциклопедії дає читачам унікальну

можливість віднаходити необхідну інформацію майже з такою швидкістю, як при роботі з комп'ютерними банками даних. Довідник з маркою корпорації "Британіка" — це найбільший і найпотужніший сучасний міжнародний видавничий проект, який об'єднав талант і знання понад шести тисяч науковців зі ста країн світу, що є чи не найважливішим чинником неупередженості оцінок, об'єктивності думок, авторитетності суджень. Ця енциклопедія ні за обсягом відомостей, ні за структурою, ні за науковим рівнем не має аналогів в інших країнах і є незаперечним лідером сучасного світового енциклопедичного книговидання початку XXI століття.

Визнаючи "Британіку" міжнародним інформаційним стандартом, науковці наголошують передусім на вражаючому різноманітті її матеріалів. Справді, всі статті довідника укладачі умовно поділили на десять основних тематичних груп, у межах яких виокремили ще й підгрупи. Для зручнішого використання читачами інформацію в тематичних групах та підгрупах уніфіковано за певною системою.

Перша група статей має назву "*Мистецтво і література*" ("Arts and literature"), та, в свою чергу, поділяється на чотири підгрупи: *головні галузі* (архітектура, танці, декоративне мистецтво, малювання, література, музика, фотографія, театр та ін.); *регіональні та культурні традиції* (мистецтво Африки, мистецтво Заходу, океанічне мистецтво та ін.); *стилі та течії* (класицизм, бароко, футуризм, мінімалізм, неокласицизм, реалізм та ін.); *науки про мистецтво* (критицизм, естетика та ін.).

Друга група — "*Земля та географія*" ("The Earth and geography") увірнула дев'ять підгруп: *фізична географія: земельні особливості* (коралові рифи, пляж, ліс, пустеля, гора, долина, ущелина та ін.); *фізична географія: водні особливості, прісноводні, річкові* (болото, лагуна, ріка, водоспад та ін.); *фізична географія: водні, підводні особливості* (кораловий риф, море, гавань, океан та ін.); *земна кора* (кратер, вулкан, гейзер та ін.); *процеси* (клімат, біосфера, екосистема, ерозія, погода та ін.); *основні пласти Землі* (атмосфера, біосфера, гідросфера, літосфера); *людська географія* (місто, міграція, нації, популяція, поселення та ін.); *суміжні дисципліни* (картографія, екологія, топографія, геологія, метеорологія, океанографія та ін.); *природні катастрофи* (штурм, землетрус, цунамі, потоп, смерч та ін.).

Третя група — "*Здоров'я та медицина*" ("Health and medicine") поділяється на чотири підгрупи: *життя людини* (генетика, розвиток, сон, харчування, будова тіла та ін.); *здоров'я та хвороби* (рак, генетичні хвороби та ін.); *медицина та огляд за здоров'ям* (діагностика, хірургія, вакцинація та ін.); *психологія людини* (людська поведінка, менталітет, поведінка в суспільстві та ін.).

Четверта група має назву "*Філософія і релігія*" та об'єднує *філософію: галузі та поділи* (логіка, метафізика, філософія думок, філософія релігії та ін.); *галузі культури* (китайська філософія, грецька філософія, японська філософія та ін.); *школи та течії* (платонізм, плюралізм, радикалізм, стоїцизм, скептицизм та ін.); *важливі концепції* (діалектика, дуалізм, елемент, вчення, форма, природа, небуття та ін.) і *релігію: релігії світу* (язичництво, іслам, християнство, даосизм та ін.); *персона* (ангел, демон, диявол, Бог, дух); *релігійні концепції* (рай, пекло, міф, окультизм та ін.); *мистецтво в релігії* (релігійна архітектура, релігійний живопис, релігійна література, божественна музика); *події* (чудо, пророцтва та ін.); *риси* (релігійна практика, релігійна система, релігійні закони та ін.); *об'єкти* (церемоніальний об'єкт, яresa, Біблія); *люди та групи* (духівництво, шамани, релігійні общини та ін.); *основні сфери наук* (теологія, філософія релігії, вчення релігії та ін.).

П'ята група — "*Спорт та відпочинок*" ("Sport and recreation") включає підгрупи: *хобі та ігри* (колекціонування, азартні ігри, головоломки та ін.); *відпочинок на повітрі* (полювання, садівництво та ін.).

Шоста група — *"Наука та математика"* ("Science and mathematics") — має такі підгрупи: *біологічні науки, науки про землю, фізичні науки, соціальні науки та математика*. Оскільки ці підгрупи трапляються у наведених групах, конкретизувати їх недоцільно.

Сьома група — *"Життя"* ("Life") поділяється на декілька підгруп: *біологія, корисні копалини, палеонтологія, природа життя* (життєвий цикл, біосфера, екосфера та ін.); *розвиток життя* (еволюція, спадковість та ін.).

Восьма група — *"Суспільство"* ("Society") об'єднує такі підгрупи: *цивілізація, культура, соціальний контроль, соціальні конфлікти* (революції, злочини, тероризм та ін.); *система вірувань* (релігія, право, ідеологія).

Дев'ята група має назву *"Технології"* ("Technology") та, у свою чергу, поділяється на підгрупи: *сільське господарство та харчова промисловість* (рибальство, їжа, полювання та ін.); *біологія та медицина* (наркотики, біотехнологія та ін.); *система зв'язку* (інформація, комп'ютери, Інтернет та ін.); *будівництво* (будівля, освітлення та ін.); *промисловість* (стандартизація, зброя, транспортування та ін.); *інструменти та системи загального вживання* (винаходи, тестування та ін.); *продукти* (желатин, шкіра, хутро, папір та ін.).

Нарешті, остання група — *"Історія"* ("History") включає *археологію; історіографію; нації; головні ери; цивілізації та історичні регіони* (Єгипет, Греція, Месопотамія та ін.); *історичні науки* (хронологію, археологію, етимологію та ін.).

Як можемо переконатися з наведених відомостей, тематика енциклопедичних матеріалів "Британіки" настільки різноманітна, що читач будь-якого освітнього рівня віднайде у виданні незаперечно цінну, корисну для нього інформацію та отримає авторитетну довідку фактично з усіх питань — як дотичних до складних наукових проблем, так і до тих, що стосуються суто практичних зацікавлень та, й зрештою, популярні відомості. Якщо ж до цього масиву фактів додати численні біографічні матеріали про видатних діячів науки, культури, громадського і політичного життя усього світу (особливо ґрунтовні в "Мікропедії"), отримуємо унікальну універсальну енциклопедію, що є неперевершеним інформаційним комплексом за широтою охоплення матеріалів, глибиною та науковістю висвітлення проблем.

Безперечно, для того, щоб увесь цей величезний масив відомостей читачу було не лише можливо, а й зручно віднайти, укладачам свого часу (а саме у середині ХХ століття, коли суспільство зіштовхнулося з неабиякими проблемами, пов'язаними з безпрецедентним зростанням щорічних обсягів нової наукової інформації), потрібно було принципово змінити традиційну алфавітну структуру видання. Як ми попередньо зазначали, нині 32 томи п'ятнадцятого видання "Британіки" включають "Індекс" (два томи), коротку енциклопедію "Мікропедія" (12 томів), детальний довідник "Макропедія" (17 томів), навчальний том "Пропедія" та щорічний додаток "Книга року" (один том).

На особливу увагу заслуговують передусім два томи "Індексу" — покажчика усіх статей енциклопедії, своєрідного "путівника" по цьому, на перший погляд, доволі непростому для широкого читачького загалу виданню. Загалом "Індекс" вміщує майже 170 тисяч ключових слів та понад 500 тисяч перехресних посилань (тобто відсилань до інших матеріалів довідника). У сумі вони охоплюють усю сукупність наукових проблем і практичних питань, що висвітлені у "Британіці". Кожне поняття (після зазначення назви відповідної статті) ідентифікують, іншими словами, коротко витлумачують (пояснюють), далі наводять деталізовані пошукові відомості: зазначають, де саме, в якій частині енциклопедії ("Мікропедії" чи "Макропедії"), якому томі читач має шукати відповідні довідкові матеріали, включно з посиланнями на карти та статистичну інформацію (останню зазвичай уміщують у спеціальному розділі "Британіка: світові дані"). Ось, наприклад, як виглядають в "Індексі"

відомості, що призначені для читача, який потребує інформації про одну з африканських країн — Того:

Togo, or Republic of Togo, or Republique Togolaise

MICROPAEDIA 11:820:1a

MACROPAEDIA 29:909:2a

LOCATION MAR 29:794

STATISTICAL INFORMATION: see BRITANNIKA WORLD DATA

Звернемо увагу на незвичну форму посилань: тут вказано не лише ті частини енциклопедії ("Мікропедія" та "Макропедія"), номери томів (відповідно 11 та 29) і сторінок (820 чи 909), де вміщено необхідні читачеві факти, а й розташування на друкованому аркуші видання (1a, 2a). Так, посилання "1:485:3e" означає: том 1, с. 485, колонка 3, нижня половина колонки (в "Мікропедії" текст завершено у три колонки, а в "Макропедії" — у дві). Як можемо переконатися, незвичними для українських читачів (навіть для кваліфікованих користувачів енциклопедій) є передусім відомості про місце розташування потрібного фактичного матеріалу на друкованому аркуші, адже такої деталізації ми не спостерігаємо в інших відомих європейських довідниках (зокрема, виданнях фірми "Ф. А. Брокгауз" або "П. Ларусс").

Усе багатство різноматематичного фактичного матеріалу (тобто основний зміст) "Британіки" викладено у двох її частинах — "Мікропедії" та "Макропедії", що також мають свої особливості як з огляду на структуру кожної, так і враховуючи їхнє читачьке і цільове призначення. Назви "Мікропедія" (від грецького "micro" — маленький, "readia" — інструкція) чи "Макропедія" (від грецького "macro" — великий та "readia" — інструкція) — неологізми, вперше запропоновані у 1971 році М. Дж. Адлером, одним із редакторів п'ятнадцятого видання довідника. Враховуючи типологічні риси праці, у перекладі вони означають відповідно "скорочені відомості" (або ж "короткі уроки") та "ґрунтовні знання" (чи "повна інструкція").

Уперше "Мікропедія" з'явилася в уже згаданому п'ятнадцятому виданні "Британіки" та включала десять томів, що містили понад 120 тисяч коротких довідок, обсяг кожної з яких не перевищував 750 слів. У пізніших передруках чимало статей однієї тематики були об'єднані, а тому "Мікропедія" скоротилася до 65 тисяч статей (12 томів). Хоча головне призначення цієї частини енциклопедії — швидке отримання читачем стислої, конкретної інформації, вона водночас є своєрідним покажчиком до значно ґрунтовніших, обширних статей "Макропедії", які доповнені бібліографічними матеріалами. Сучасна "Мікропедія" подає компактні статті обсягом до 300 слів, розташовані у зручній та традиційній алфавітній послідовності, унаочнені майже 16 тисяч ілюстрацій. Для зручності пошуку відомостей "Мікропедія" вміщує численні перехресні посилання, коли читача скеровують до іншого матеріалу за допомогою слів:

"See" (*дивись*), "see also" (*дивись також*), "see under" (*подивіться*), "q.v." (*quod vide*, "which see"), або "qq.v." (*quae vide*, "which see" plural, якщо в множині).

Фундаментальність іншої частини "Британіки" — "Макропедії" підтверджують цифри, що характеризують її обсяг: початкові 19 томів, 4207 статей після об'єднання деяких близьких за тематикою матеріалів та ущільнення змісту було трансформовано у 17 томів, що об'єднували майже 700 ґрунтовних оглядів. Призначення "Макропедії" — не лише виклад широкому читачькому загалу основних фактичних відомостей з того чи іншого важливого питання, а й поглиблений, науково бездоганий, попри його популярність, деталізований розгляд проблем. Статті сучасної "Макропедії" є результатом копіткої праці провідних науковців світу (зокрема лауреатів Нобелівської премії), які вдало досягли оптимального поєднання тексту та засобів його унаочнення (карт, схем, графіків тощо), зуміли доступно викласти навіть найскладніші наукові теорії. Незаперечно

цінність мають анотовані списки літератури, що об'єднують праці вчених різних країн та супроводжують кожен статтю цієї частини енциклопедії.

Усі матеріали "Макропедії" наведені у зручній для пошуку алфавітній послідовності. Оскільки статті мають значний обсяг, кожна з них на початку подає власний зміст, призначений для того, щоб спростити читачу пошук та використання відомостей. Ось, наприклад, як виглядає зміст статті "Естетика":

Aesthetics (Естетика)
(Information about a subject — Інформація про об'єкт)
The nature and scope of aesthetics 9
Three approaches to aesthetics 9
The aesthetic recipient 10
The aesthetic object 10
The aesthetic experience 11
The role of imagination 13
Emotion, response, and enjoyment 14
The work of art 15
Understanding art 15
Representation, expression, and symbolism 15
Form 16
The ontology of art 17
The value of art 18

Безперечно, такий деталізований зміст з чітким позначенням сторінок певного тому "Макропедії" суттєво спрощує читачеві пошук необхідної інформації, що є особливо важливим з огляду на доволі значні масиви довідкової інформації, викладеної у статтях.

Незвичним для українських читачів є особливий том "Британіки", який має назву "Пропедія". Він містить деталізовані плани читання, що надають можливість самотужки, лише за допомогою відомостей енциклопедії вивчити практично будь-яку тему, до того ж у досить короткий термін. Назву "Пропедія", так само як й "Мікропедія" чи "Макропедія", було вперше використано у п'ятнадцятому виданні "Британіки" у 1974 році (із зазначенням сторінок у певному тому означає "попереднє навчання"). Нині одностомна "Пропедія" включає 10 частин, 41 розділ та 177 секцій. Це, за словами видавців, своєрідний "контур знання", який має на меті виявити логічну структуру усього накопиченого людством фактичного матеріалу. Всі розділи та частини енциклопедії уведено до змісту (із зазначенням сторінок у певному тому "Мікропедії" чи "Макропедії"). Номер секції об'єднує номери розділів та частин, тобто виявляє взаємозв'язок між певними проблемами. Наприклад, секція 725 — це п'ята секція сьомої частини розділу 2. У кожній секції головні теми позначені великими літерами "А", "В" та ін. При наявності підрозділів теми зазначають наступним чином:

B. Metallurgy

1. Mineral dressing: crushing and grinding, concentration or mineral preparation

2. Process metallurgy

a. Pirometallurgy: metallurgical processes that involve the use of heat

i. Gas-solid reactions; e.g., roasting

ii. Distillation: processes for refining metals by condensing metal vapours

Аналогічно "Індексу", "Пропедія" є своєрідним путівником по змісту "Британіки", однак, якщо "Пропедія" вказує, які теми входять до змісту довідника, то "Індекс" інформує, де саме можна віднайти їх.

Як і для будь-якої іншої фундаментальної універсальної енциклопедії, призначеної для використання упродовж тривалого часу, для "Британіки" гострою проблемою є актуалізація статей видання, оновлення фактичного матеріалу. Цю функцію виконує щорічний одностомний додаток до енциклопедії, який має назву "Книга року". Вперше його було видруковано у 1938 році. На початку "Книги року" вміщено коротку хроніку найважливіших подій попереднього періоду, стислий та конкретний коментар до них. Окре-

мий розділ — "персональний": статті про найяскравіших особистостей року, зокрема лауреатів Нобелівської премії у різних галузях науки, некрологи видатних діячів світу, які померли за цей час. Однак головний матеріал "Книги року" становлять оновлені статистичні дані, актуальні факти, які віддзеркалюють вагомі здобутки в усіх без винятку галузях людської діяльності, показують суттєві зміни у політичному та економічному устрої країн світу, що сталися за означений у назві період. Завершують том щорічні ґрунтовні й важливі бібліографічні відомості — перелік найвизначніших монографій, опублікованих різними мовами упродовж останнього року (принагідно зазначимо, що для зручності читачів праці розташовані відповідно до основних тематичних розділів "Пропедії").

Як бачимо, всесвітня слава та репутація "Британіки" як авторитетного сучасного міжнародного стандарту ґрунтується на широті й багатоаспектності висвітлення проблем, відомості та актуальності фактичного матеріалу, високому науковому рівні статей. Унікальна структура енциклопедії, що об'єднує своєрідну "пошукову систему" — "Індекс", головні довідкові частини "Мікропедію" та "Макропедію", навчально-допоміжну "Пропедію" і щорічну "Книгу року", дає змогу забезпечити цінною новітньою інформацією читачів будь-якого освітнього рівня і кваліфікації, сприяє оптимальній зручності користування довідником та незалежно свідчить про високу культуру цього видання.

Звичайно ж, більшість українських читачів і нині асоціюють "Британіку" переважно з багатотомною фундаментальною енциклопедією універсального змісту. Однак, починаючи з середини ХХ століття з емблемою видавничого осередку з'явилися чимало інших праць довідкового характеру, що мають на меті задовольнити інформаційні потреби різних категорій читачів. Для дітей, зокрема, призначені такі популярні серед усього англomовного світу видання, як "Моя перша Британіка", "Бібліотека відкриттів Британіки", "Дитяча Британіка". Остання — одна з найкращих дитячих енциклопедій світу, спеціалізований довідник, здатний охопити своїм змістом усе різноманіття зацікавлень дітей від 9 до 16 років (країни, тварини, комп'ютери, видатні особистості минулого і сучасного — жодне з питань не залишиться без відповіді). Чимало корисних і цікавих відомостей можна віднайти на 6700 сторінках цього видання, багатоілюстрованого та ошатно видрукованого (понад 7 тисяч ілюстрацій). "Дитяча Британіка" має також сучасну електронну версію з численними відеофрагментами, що перетворюють для дитини процес читання у захоплюючу подорож до світу знань. Ось основні характеристики "Дитячої Британіки": два спеціалізованих довідники — окремо для учнів старших, середніх та молодших класів; 15000 ілюстрованих статей; 7100 зображень, відео- та аудіофрагменти; тлумачний словник англійської мови Merriam-Websters Collegiate Dictionary (майже 242000 значень з вказанням синонімів та антонімів); 1300 інтерактивних карт з детальними статтями про різні країни, їхнє економічне, культурне та загальнонаціональне життя.

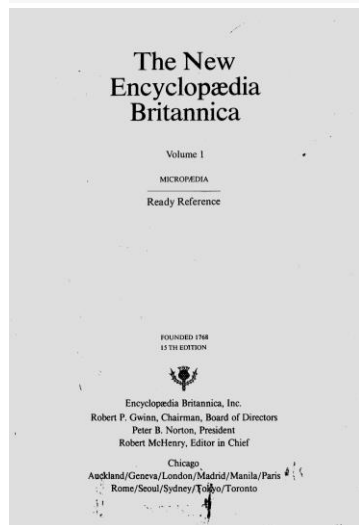
Серед інших популярних в усьому англomовному світі довідкових видань увагу привертає передусім великоформатний атлас світу (вміщує майже 130 тисяч довідок з найнеобхіднішою широкому загалу інформацією; з повного обсягу у 392 с. картографічним матеріалом належать 220 с.); "Словник Вебстера" (подає у трьох томах майже 470 тисяч слів, 200 тисяч прикладів слововживання; належить "Британіці" з 1964 року; саме його фахівці вважають одним з найавторитетніших словників англійської мови ХХ століття), кілька оригінальних довідників для студентів (насамперед "Енциклопедія Комптона", що перейшла до видавничого осередку ще у 1964 році).

Однак "Британіка" ХХІ століття — це не лише традиційне "книжкове" видання, практично незмінне з 1768 року.

Корпорація "Енциклопедія Британіка" надзвичайно активно (можливо, навіть активніше від усіх інших відомих енциклопедичних осередків) освоює новітні сучасні технології, починаючи від "Британіки — DVD" (електронного варіанту довідника, що містить понад 100 тисяч статей) до "Британіки — CD" (крім повної версії матеріалів енциклопедії, тут вміщено ще "Словник Вебстера" у скороченому до 160 тисяч слів варіанті) і є визнаним лідером у цій галузі.

Видавнича марка енциклопедії "Британіка"

Ще в 1994 році осередок вперше розробив варіант "Британіки on-line" — оригінальну енциклопедію для Інтернету, завдяки якій увесь текст довідника став доступним для користувачів мережі з різних країн світу. Саме тоді на офіційному сайті корпорації було оприлюднено фактично три окремих енциклопедій: повну "Британіку" у 32 томах, "Енциклопедію Британіка для студентів" та коротку "Енциклопедію Британіка".

У тому ж році на ринок представлено версію довідника на CD-ROM, яка отримала широку популярність серед громадськості. Можливо, саме тому вже через три роки, а саме у 1997 році "Корпорація Британіка" ухвалила рішення про припинення випуску у світ енциклопедії у звичній "книжковій" версії та про подальше розповсюдження лише електронних аналогів. Однак практика засвідчила, що цей крок був помилковим та дещо пе-

редчасним, починаючи з 2002 року, видання знову випускалися в традиційному вигляді.

Нині користувачі мають змогу за власним вибором звертатися до будь-якого з 32 традиційних томів "Британіки" або ж до численних електронних версій довідника: це й "Енциклопедія Британіка on-line" (включає повний текст праці, "Британську енциклопедію студента", університетський "Словник Вебстера"), й енциклопедичне видання для школярів та студентів ("On-line енциклопедія Британіка. Шкільне видання") й "Коротка елементарна енциклопедія Британіка". Корпорація "Британіка" завжди пропонує відповідний довідковий ресурс з особливостями, що враховують інформаційні потреби та можливості того чи іншого читача. Загалом, поєднання двохсотлітніх традицій енциклопедії та новітніх електронних версій засвідчує не лише повагу видавців до історії цього унікального видання, а й прагнення зберегти та розвинути їх у сучасному інформатизованому світі.

Нині видавничий осередок "Енциклопедія Британіка" має найширшу та найрізноманітнішу лінію книжкових і електронних версій довідника за весь період її видання. Плани видавців на майбутнє базуються на багаторічних традиціях переваги "Британіки" над іншими фундаментальними універсальними енциклопедіями світу та чіткому розумінні того, що саме нині, у час високих технологій і фактично безмежних можливостей потрібно тим, хто прагне знань. Змінюється зміст статей довідника, однак незмінною залишається мета "Британіки": вона така ж, якою її визначили засновники у 1768 році — бути лідером у виданні довідкової літератури, еталоном модерної універсальної енциклопедії, авторитетним, незамінним джерелом науково бездоганної інформації.

Список використаної літератури

1. *Артемяева Т. В.* Науки о человеке в первых изданиях Британской энциклопедии / Т. В. Артемяева // Человек. — 2003. — № 6. — С. 70—85.
2. *Владимиров Ю.* Информационный свод истории человечества (История "Британники") / Ю. Владимиров // Мир библиографии. — 1998. — № 2. — С. 71—76.
3. *Грузинова Л. Б.* Иностранная библиография : учеб. пособие / Л. Б. Грузинова. — М. : Мир книги, 1997. — 164 с.
4. *Плахотнюк С. О.* Британская энциклопедия / С. О. Плахотнюк // Энциклопедія сучасної України / голов. ред.: Дзюба І. М. [та ін.] ; НАН України, Наук. т-во ім. Шевченка, Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України. — К., 2004. — Т. 3. — С. 461—462.
5. *Якушева Г. В.* "Британская энциклопедия" / Г. В. Якушева // Книга : энциклопедия. — М. : Большая Рос. энцикл., 1999. — С. 114.

УДК 811.161.2-028.31(091)

Українські букварі XIX — початку XX століття у фондах Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського

Оксана Бондарчук,
науковий співробітник
ДНПБ України
імені В. О. Сухомлинського

У статті висвітлюється науково-дослідна робота ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, спрямована на збе-

реження, розкриття та популяризацію фондів бібліотеки. Зроблено аналіз деяких видань українських букварів XIX — початку XX століття.

Ключові слова: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, науково-дослідна робота, інформаційний ресурс, підручникотворення, буквар, повнотекстові копії, мікрофільмування.

Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського (ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського) — структурна складова АПН України, всеукраїнський науково-інформаційний центр з психолого-педагогічних питань, координаційний та науково-методичний центр мережі освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки України та Академії педагогічних наук України, науково-дослідна установа з питань галузевого бібліотекознавства, бібліографознавства та книгознавства.

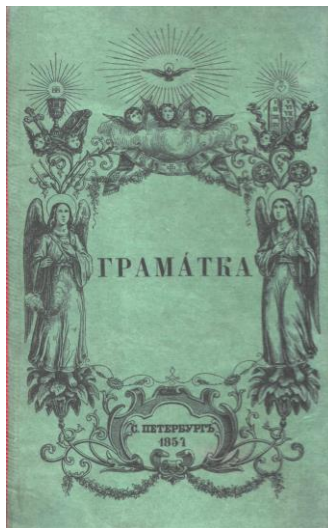
З 2007 року на базі інформаційного ресурсу бібліотеки наукові співробітники здійснюють науково-дослідну і науково-пошукову роботу в рамках науково-дослідної роботи (НДР): "Теоретичні засади формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з питань психолого-педагогічної науки і освіти на базі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського" (науковий керівник — кандидат історичних наук П. Рогова). Напрями дослідження: розроблення теоретичних, методичних та організаційних засад формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з питань психолого-педагогічної науки та освіти на базі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; вивчення інформаційних потреб суспільства у всеукраїнському галузевому ресурсі з психолого-педагогічних питань та освіти; визначення напрямів і методів його формування у традиційній та електронній формі, надання доступу до цього ресурсу освітянам та широкій громадськості.

Фахівці відділу наукової організації та зберігання фонду, здійснюючи широкий спектр робіт з інформаційним ресурсом нашої бібліотеки, вивчають колекцію навчальної літератури, аналізують і популяризують її. З метою забезпечення фахових потреб науковців і практиків освітньої галузі України у цій статті було зроблено порівняльний аналіз видань підручників, простежено, як змінювались зміст і основні характеристики української навчальної книги XIX — початку XX століття на прикладі букварів, що зберігаються у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Документний фонд ДНПБ України становить 534 тисячі одиниць зберігання (50 % — видання психолого-педагогічної тематики), значна частина яких — раритетні видання XIX — початку XX століття. Вагомою складовою інформаційного ресурсу ДНПБ є колекція шкільних підручників, що налічує більше 30 тисяч примірників (1748—1917 рр. — 1173 пр., 1918—1945 рр. — 2223 пр., з 1946 р. — й донині — близько 33 тис. пр.).

Підручник — один з найдавніших книжкових жанрів. Процес створення перших українських підручників розпочався задовго до появи самої національної школи і став своєрідним підготовчим етапом та умовою її виникнення. Як відомо, до появи суто навчального посібника, першими підручниками для навчання грамоти були "Псалтир", "Октоїх" та "Євангеліє". Пізніше виникла потреба у складенні Букваря або Азбуки, що було зручнішим і зрозумілішим як для дітей, так і для дорослих.

Вивчаючи документний фонд шкільних підручників ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, ми маємо можливість відстежити і проаналізувати історичні, політичні та економічні тенденції, що впливали на становлення підручникотворення взагалі і букварів зокрема. Аналіз наукової літератури з історії освіти, педагогічної думки та бібліотекознавства дає підстави зазначити, що тема вітчизняного підручникотворення була і є досить актуальною. Історією слов'янської букваристики займалися науковці М. Тихомиров [18], Г. Карпюк [8], Я. Дашкевич [6], М. Ярмаченко [12], М. Вашуленко [1], О. Клименко [10] та інші. Як зазначає М. Ярмаченко — спочатку оволодівали грамотою у такі етапи: заучування букв, складів, читання слів, висловлювань і статей [13, с. 69]. Перші друковані слов'яно-російські букварі з'явилися у XVI—XVIII столітті і були складені за буквоскладальним методом. Відомий підручник І. Федорова (1574), надрукований у Львові, налічував вісім сторінок азбуки, скороченої граматики і молитви. Був також у ньому і матеріал для лічби. У XVII столітті букварі поступово перетворювались у своєрідну енциклопедію, в них подавалися відомості з граматики, математики, історії та географії [13, с. 70]. У XIX столітті з'явилися букварі, створені за складовим принципом.

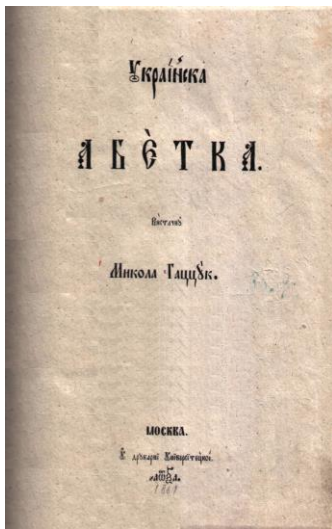

Дослідження фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського показало, що у ньому більше 50 букварів російською та українською мовами дореволюційного періоду (1857—1917), які є джерелом відомостей про слов'янську букваристику, про життя країни, народ і його культуру. Аналізу букварів, що укладені українською мовою, присвячена ця стаття.

Гордість ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського — перше видання "Грамматки" П. Куліша, яка вийшла 1857 року в Санкт-Петербурзі [5]. Це універсальний підручник для початкового навчання, що містив основи знань з письма, читання та арифметики. У передмові зазначено: "Скільки ні єсть у нас на Україні граматок і букварів, то всі вони не годяться нам для першої науки письменства, бо печатани не нашою мовою ..." і далі: "... треба учить дітей письменства так, щоб, дурно часу не гаявши, швидко зрозуміла дитина науку читання, а до сего найперша поміч — щоб грамматика зложена була рідною українською мовою" [5, с. 1—2].

Зміст першого видання складався переважно з церковних творів "... наставительні піснеспівія про наших предків і Божественні псалми." [5, с. 2]. Він був написаний фонетичним правописом, що пізніше отримав назву "кулішівка" і став основою сучасного українського правопису.

Умовно буквар можна розділити на три частини: власне буквар, читанка та арифметика. Цікавими, на наш погляд, для сучасників є вміщені у першій частині аналізованого видання (букварів) правила для учителя, в яких роз'яснюється доцільність і правильність вживання в українській мові деяких літер (Г, Ъ, Е, Ъ), які використовувались тоді лише в церковній або російській (московській) мовах. Свою "Грамматку" П. Куліш склав ближче до так званого "американського методу цілих слів", відійшовши від буквоскладального, яким тоді користувалися. У другій частині (читанці) Пантелеймон Олександрович використав уривки з народних дум та переказів, що підкріплені коротким викладом історичних подій, описаних у них. Для підтримання "Божої віри" у "Грамматці" вміщено оповідання з Біблії: "... туть коротко все те оповідано, що намь передали Пророки и Апостоли про Божий мирь, почавши одь первого чоловіка Адама" [5, с. 63]. У третьому розділі "Грамматки" (арифметиці) наведено багато прикладів і задач, які знайомлять учнів з азами лічби. "Наука арифметика навчає нас, як вести щось або лічбу всякої вещи и всякого діла" [5, с. 97]. Завершує автор свій підручник "Словом до письменних": "Шануй же всякь свое рідне слово, котре не одь кого іншого, як одь самого Бога нам надане, и не для того надане, щобь ми дарь Божий зневажили й забули. Хто его зневажає й забуває, той самохить виганяє себе зь рідної семьи Українскої, и до такого не обернетця серце, якь до родича, на чужині, такого не привітне наше плем'я по-братерські підь Карпатами, чужа тому наша пісня, котрій немає рівні по всему світу. Німа для того буде щира душа наша, и нема ему частини вь тій славі котрої добули собі наші предки полемь и моремь у всего світу. Воюючи за віру Християнську и волю людськую" [5, с. 148].

За першою спробою П. Куліша видати підручник рідною мовою з'явилась "Українська абетка" Миколи Гатцюка [3]. Структура букваря є такою самою, як і в П. Куліша (письмо, читанка і арифметика), але на відміну від "Граматки" П. Куліша, Микола Гатцюк в своїй "Абетці" використовував старописну орфографію написання букв. У своєму вступному слові "Присвітці", автор роз'яснює доцільність використання саме цієї орфографії для навчання грамоті: "... пильнуючи, щоб вона, як перший

вчинок, була найліпша люду малому — ласила б його рідним та звичним йому словом і не трчала б його від себе важким примушене-наданим йому писанням" [3, с. 4]. Кожна буква в абетці підкріплена відповідним малюнком. В якості вправ для читання використані народні дитячі віршики, колядки, примовки та прислів'я, народні думи. У підручнику вміщено також розділ арифметики та календар з найважливішими святами. Цікавим є опис грошей, які використовувались у той час. Тут досить докладно викладено співвідношення "нових" та "старих" грошей.

Аналізуючи українські букварі XIX століття, не можна не згадати "Букварь Южнорусский" Т. Г. Шевченка 1861 року видання. У фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського є лише репринтне, фототипічне видання підручника [22].

На відміну від Кулішевої "Граматки" та "Української абетки" Миколи Гатцюка, Т. Г. Шевченко зберіг усі букви російського алфавіту. Він не хотів ускладнювати навчання грамоті, щоб, оволодівши нею, колишні неписьменні могли успішно читати як українську, так і російську книжку. Загальна структура букваря подібна до попередніх. У букварному матеріалі вміщено алфавіт "Велька азбука", "Мала азбука". Далі — алфавіт у довільному порядку, напевне для тренування учнів у розпізнаванні букв після заучування їх в алфавітному порядку. Для навчання читанню у букварі подані тексти з Шевченкових перекладів псалмів, які поділені на склади і в словах позначені наголоси. Як і в "Граматці" П. Куліша, кілька сторінок відведено для молитов, без яких азбука не пройшла б жорстку цензуру. Завершується букварна частина рукописним алфавітом у великій і малій графіці. На 13 сторінці

розміщено матеріал для лічби (арифметика). Треба зазначити, що для читанкової частини Т. Г. Шевченко обрав народні думи "Про Пирятинського поповича Олексія" та "Думу про Марусю попівну Богуславку", а також народні прислів'я — тексти, близькі українцям за змістом. Тарас Григорович розглядав свій буквар як малий внесок у велику справу народної освіти українського народу та початок реалізації його широких задумів у справі піднесення культур-

ного рівня земляків, їхньої освіченості. Надалі він збирався готувати і випускати інші підручники.

На початку XX ст. починається поступове відродження української національної педагогічної думки та новий етап у розвитку книгодрукування. Прогресивна українська інтелігенція рішуче не сприймала підручників для початкової школи, які були укладені російською мовою, пронизані російським духом. За існуючими підручниками було дуже важко вчитись, а інколи й неможливо. Упродовж 1905—1917 років прогресивними українськими діячами створюються та видаються підручники, навчальні посібники для народної школи на національній основі рідною мовою. У процесі підготовки навчальних книг автори намагалися врахувати найновіші досягнення педагогічної науки і практики, використовували власний досвід, виявляючи глибоку любов до справи просвітництва рідного народу, сприяючи введенню в школах навчання рідною мовою. Зокрема, видатний український педагог, бібліотекознавець Софія Русова, відома організаторка початкової освіти, в 1906 році уклала "Український буквар" [17]. У передмові зазначено, що в основу підручника покладено давній буквар професора Олександра Потебні, який він уклав ще в 60-ті роки XIX ст. для недільних шкіл, що з'явилися тоді в Києві та Харкові і надавали учням освіту українською мовою. На жаль, Олександр Опанасовичу надрукувати буквар не вдалося. Лише в серпні 1899 року часопис "Кіевская старина" зміг подати його окремим додатком до журналу, але без права розповсюджувати окремими відбитками.

Перше видання "Українського букваря" С. Русової було надруковано в Санкт-Петербурзі 1906 року, друге — вже у Полтаві 1917 року. Структура підручника відрізняється від попередніх: у ньому викладено тільки матеріал для навчання письма і читання. З букваря О. Потебні укладачка взяла весь порядок звуків, але збільшила матеріал для читання і вимову кожного звука пояснила відповідним малюнком. У другому виданні вивчення букв розбито на уроки для полегшення навчання. Для читанки авторка обрала вірші Т. Г. Шевченка "Ранок", "Вечір", "Рідна мова". У букварі можна працювати над назвами днів тижня, місяців, пір року. Також вміщено зразки каліграфічного написання букв. З методичної точки зору "Український буквар" Софії Русової був простий і доступний для навчання дітей.

До когорти авторів українських букварів відноситься відомий педагог і освітній діяч Тимофій Лубенець, який належав до плеяди вітчизняних педагогів кінця XIX — початку XX століття і став одним із фундаторів народної школи в Україні. Ім'я і творча спадщина цього поборника освіти і культури в Радянській Україні замовчувалося. Але в роки незалежності України було відновлено історичну правду і ліквідовано "білі плями", пов'язані з працею Т. Лубенця.

Все своє життя Тимофій Григорович присвятив розробленню проблем теорії та методики початкового навчання, питанням освіти дорослих, дошкільному вихованню. Педагог вважав за необхідне навчати дітей у початковій школі рідною українською мовою.

У 1883 році під псевдонімом Норець він видав український буквар — "Граматка", який витримав вісім видань. Перше — у 1883 році, друге — 1906 під назвою "Граматка (український буквар) з малюнками", чет-

* Є й інші написання прізвища — Гащук, Гатцюк.

верте — у 1917 році [12], восьме — у 1922. У фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського зберігається 4-те поправлене видання "Граматки", видрукуване в Києві 1917 року. "Граматка" має таку структуру: добукарна частина розрахована на два—три уроки, букварна — на 22 уроки, післябукварна — на 13 і розділ письма — 10 уроків. При складанні підручника автор узяв за основу звуковий аналітико-синтетичний метод, який уже був на озброєнні тогочасних передових педагогів як у Західній Європі, так і в Росії. За цим методом максимум уваги приділялось звуковому значенню букви. Аналіз букваря свідчить, що укладач використав не тільки усе цінне з тогочасних підручників для навчання грамоти, а й уважно вивчив і врахував у своїй праці все нове, що було тоді в арсеналі науки. У післябукварній частині вміщені короткі відомості з граматики. Далі йдуть розділи з дитячими піснями, казками, віршами, прислів'ями. Завершується підручник розділом "Наука", що розповідає про шкільне життя, користь освіти. Ця частина букваря написана яскравою літературною мовою. Підібрані тексти відповідають віковим особливостям дітей і сприяють розвитку мови, збагачують їхню лексику і мають неабияке виховне значення. Наприкінці "Граматки" вміщено розділ "Письмо", де подаються елементи великих і малих букв та окремі слова і загальний алфавіт (малі та великі букви). Розділ завершується арифметикою та письмом цифр.

Поряд з українськими букварями XIX — початку XX ст. у фонді ДНПБ України зберігається ряд не менш цікавих і цінних букварів, написаних російською мовою. Це і "Русско-славянський букварь" Т. Лубенця (К., 1907), "Азбука" (СПб., 1872) та "Новая азбука" (М., 1916) Л. Толстого, "Азбука. Первые уроки" М. Тимофеева (Одеса, 1908), "Азбука. Для первоначального обучения грамоте" А. Водолазького (Х., 1907), "Буквар по новой орфографии" (Одеса, 1917) та інші, аналіз яких буде здійснено у наступних статтях.

Фонд підручників ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського і, зокрема, букварів XIX — поч. XX ст. відноситься до документів психолого-педагогічного та історико-культурного напрямку XIX — поч. XX ст. (1850—1917), що становить національне надбання України. На виконання вимог Закону України "Про Національну програму інформатизації", Постанови Кабінету Міністрів України "Про віднесення наукових об'єктів до таких, що становлять національне надбання" та інших державних документів, а також згідно завдань науково-дослідних робіт у ДНПБ України розроблений план оцифрування та мікрофільмування рідкісних і цінних видань, що дасть змогу тривало, надійно та компактно зберігати великі масиви документів. Букварі, наявні у фондах ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, були оцінені незалежним буквіністом та оцифровані. Доступ до повнотекстових електронних копій підручників (112 700 сторінок) тимчасово надається у локальній мережі бібліотеки та у Ресурсному освітньо-інформаційному центрі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. З метою розкриття фонду та інформаційного забезпечення науковців, освітян і бібліотекарів у їхніх дослідженнях з питань історії розвитку освіти, вітчизняного підручникотворення, бібліотечної справи фахівцями бібліотеки у 2005 році був підготовлений і виданий бібліографічний посібник "Підручники і навчальні посібники (1748—1917) з фондів Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського для початкових і середніх навчальних закладів" [14], до якого ввійшли і проаналізовані букварі. Цей каталог надійшов до фондів бібліотек вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації, інститутів післядипломної педагогічної освіти, педагогічних бібліотек України. В електронному вигляді ознайомитись з ним можна на веб-порталі ДНПБ України (www.library.edu-ua.net).

Усі ці заходи спрямовані на виконання основних завдань ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського: формування

повноцінного інформаційного ресурсу з психолого-педагогічних питань, збереження його, популяризація та надання вільного доступу як в традиційній формі, так і через Інтернет, на електронних носіях; створення вторинної інформації (бібліографічної, реферативної, аналітичної).

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що дослідження українських букварів XIX — поч. XX століття є надзвичайно важливим і корисним не тільки з точки зору вивчення історії педагогічної науки, підручникотворення, а й з погляду сучасного вітчизняного книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства.

Список використаної літератури

1. *Вашуленко М. С.* Дидактичні можливості букваря у збагаченні словникового запасу першокласників / М. С. Вашуленко // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. пр. / Ін-т педагогіки АПН України, Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. — Луцьк, 2007. — Вип. 7. — С. 57—67.
2. *Волошина В. Я.* Педагогічна і освітня діяльність Т. Г. Лубенця / В. Я. Волошина. — К. : Академія, 1999. — 128 с.
3. *Гатчук М.* Українська абетка / М. Гатчук. — М. : [б. в.], 1861. — 117 с.
4. *Гончаренко С. У.* Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 373 с.
5. *Куліш П.* Граматка / П. Куліш. — СПб. : [б. в.], 1857. — 149 с.
6. *Дашкевич Я. Р.* Перший друкований буквар на Україні / Я. Р. Дашкевич // Українська мова в школі. — 1959. — № 1. — С. 53—56.
7. *Про Національну програму інформатизації : Закон України від 4 лют. 1998 р. № 74/98 — ВР* // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 27/28. — Ст. 181.
8. *Збірник праць двадцять сьомої наукової шевченківської конференції, Сімферополь, 12—14 берез. 1986 р. / АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка.* — К. : Наук. думка, 1989. — 276 с.
9. *Карпюк Г. В.* Букварь — источник сведений о жизни страны, народа и его культуре / Г. В. Карпюк // Проблемы школьного учебника / сост. Г. Н. Владимирская. — М., 1984. — Вып. 14. — С. 194—240.
10. *Кирпач А.* "Граматка" П. Куліша — один із перших українськомовних підручників XIX ст. / А. Кирпач // Початк. шк. — 1999. — № 4. — С. 58.
11. *Клименко О.* Перші друковані букварі / О. Клименко // Бібл. вісн. — 2000. — № 4. — С. 30.
12. *Лубенець Т.* Граматка (Український буквар) / Т. Лубенець. — К. : Вид-во книгарні Е. Череповського, 1917. — 48 с.
13. *Педагогічний словник* / за ред. Ярмаченка М. Д. — К. : Пед. думка, 2001. — С. 69.
14. *Підручники і навчальні посібники (1748—1917) з фондів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського для початкових і середніх навчальних закладів : каталог* / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. — К. : Атіка. — 2005. — 384 с.
15. *Рогова П. І.* Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX — 20-ті рр. XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук / Рогова Павла Іванівна. — К., 2004. — 206 с.
16. *Русова С.* Український буквар / С. Русова. — СПб. : Товариство п. ф. "Електро-Типографія Н. Я. Стойковой", 1905. — 36 с.
17. *Русова С.* Український буквар / С. Русова. — Полтава : Електр. Тип. М. Г. Амчиславського, 1917. — 32 с.
18. *Синькоп Л.* "Український буквар" Софії Русової / Л. Синькоп // Дитячий садок. — 2006. — Січ. — С. 6.
19. *Тихомиров М. Н.* Первый русский букварь / М. Н. Тихомиров // Новый мир. — 1956. — № 5. — С. 270—271.
20. Про віднесення наукових об'єктів до таких, що становлять національне надбання : Постанова Кабінету Міністрів від 19 груд. 2001 р. № 1709 // Офіц. вісн. України. — 2001. — № 51. — Ст. 2305.
21. *Чавдаров С. Х.* Педагогічні ідеї Тараса Григоровича Шевченка / С. Х. Чавдаров. — К. : Рад. шк., 1953. — 207 с.
22. *Шевченко Т. Г.* Зібрання творів : у 6 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) [та ін.]. — К. : Наук. думка, 2001 — Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. "Букварь южнорусский". Записки народної творчості. — 496 с.
23. *Яворська С.* Педагогічні ідеї Т. Г. Лубенця в контексті розвитку методики навчання мови / С. Яворська // Наука і освіта. — 2004. — № 4/5. — С. 214—219.

21 ЛЮТОГО — МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ РІДНОЇ МОВИ

Схвалено Концепцію Державної цільової програми розвитку Національної словникової бази на 2009—2015 роки

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2009 р. № 140-р схвалено Концепцію Державної цільової програми розвитку Національної словникової бази на 2009—2015 роки. У ній визначено проблеми, на розв'язання яких спрямована Програма.

На сьогодні Національна словникова база містить понад 800 лексикографічних об'єктів у формі книг і в електронному варіанті. Досягнення вітчизняної лінгвістичної науки дали змогу створити наукові, технологічні та організаційні передумови для того, щоб Національна словникова база стала дієвою ланкою в системі реалізації державної мовної політики.

Упродовж 1994—2007 років укладено і видано понад 60 словників нового покоління, які розповсюджені накладом близько 800 тисяч примірників серед навчальних закладів, наукових і державних установ. Через Український лінгвістичний веб-портал користувачі мають змогу одержувати унікальну словникову інформацію, що сприяє застосуванню української мови. Однак словникова база України потребує розширення. На це і спрямована цільова програма її розвитку.

Серед інших на Національну словникову базу покладатимуться й такі функції, як: збирання, накопичення та наукове опрацювання лінгвістичних даних української мови; укладення, підготовка до випуску та видання фундаментальних словникових праць (насамперед орфографічних, орфоепічних, тлумачних, термінологічних, перекладних); аналіз словникової справи в Україні та світі; розроблення та впровадження перспективних технологій лексикографування; комплектування бібліотек фундаментальними словниковими працями з усіх основних мов світу; утворення і забезпечення функціонування постійно діючої довідково-консультаційної служби з питань українського правопису та культури мови; поширення української словникової інформації, зокрема через Інтернет.

До національної словникової бази, зазначається у Концепції, повинні обов'язково включатися фундаментальні словники, в яких наводиться максимально повний лексикографічний опис мовної системи. Це, насамперед, великі багатотомні тлумачні та етимологічні словники, укладені колективами лексикографів. Такі словники в розвинутих державах світу мають статус національного надбання.

Державною цільовою програмою розвитку Національної словникової бази на 2009—2015 роки передбачено, що лінгвістична інформація, кількість та номенклатура вільнодоступних ресурсів національної словникової бази постійно збільшуватиметься. До певних ресурсів, насамперед технологічних інструментальних систем, доступ забезпечуватиметься через канали віртуальних лексикографічних лабораторій, що дасть змогу піднести словникову справу в Україні на вищий рівень.

Для надійного формування українського лінгвістичного простору обсяг лексикографічних праць, що створюються та розповсюджуються через Національну словникову базу, повинен бути збільшений приблизно в 50—100 разів, оскільки існує нагальна потреба її розвитку. На поточ-

ний момент у серії "Словники України" створено єдиний український електронний словник, який розповсюджено в Україні та за її межами накладом понад 60 тис. примірників.

Слід значно збільшити тираж "Орфографічного словника української мови", який визначає стандарт українського правопису, та забезпечити його масове розповсюдження у вищих та середніх навчальних закладах, державних установах, бібліотеках, засобах масової інформації.

Актуальність розроблення і прийняття Державної цільової програми розвитку Національної словникової бази на 2009—2015 роки зумовлена необхідністю забезпечити провідну роль української мови в процесах державотворення, формуванні лінгвістичної культури населення, кардинальному вдосконаленні заснованих на засадах української мови вітчизняних інноваційних інформаційних технологій.

У ході реалізації програми необхідно виробити наукові, технологічні та організаційні засади у формуванні національних лінгвістичних ресурсів, які включають фундаментальні словникові проекти і праці, репрезентативну бібліотеку світової лексикографії, сучасну інформаційно-технологічну систему підтримки лексикографічних проектів, загальнодержавну систему доступу та використання національних лінгвістичних ресурсів.

Реалізація Програми дасть змогу: укласти і видати в серії "Словники України" тлумачний "Словник української мови" у 20 томах, "Етимологічний словник української мови" у семи томах, "Орфографічний словник української мови", "Словник української мови для шкіл у формі книг і в електронному варіанті", "Нову версію електронного словника української мови". Загальний наклад видання словників протягом 2009—2015 років становитиме понад 3 млн примірників. Серед заходів Програми й такі — формування багатомовної термінографічної бази даних, укладення і видання термінологічних словників, що охоплюють основні галузі науки, техніки та суспільної практики; створення репрезентативної загальнодоступної бібліотеки словників; розроблення і впровадження в державних органах програмного забезпечення для природномовного індексування та пошуку в електронних системах.

Виконання Програми сприятиме підвищенню рівня забезпечення наукових установ та навчальних закладів словниковою продукцією, зміцненню ролі й авторитету української мови як чинника державотворення. Водночас результатом виконання Програми стане вдосконалення інформаційних технологій, розроблених на засадах використання української мови, що створить передумови для міжнародного поширення українських лінгвістичних технологій.

Матеріал підготовлено за Концепцією Державної цільової програми розвитку Національної словникової бази на 2009—2015 роки

Пам'ять, честь, гідність, саме життя нашого народу

"Дякую Богу, що дав мені народитися українцем". Цей запис з'явився в Гончаровому "Щоденнику" 4 липня 1995 року за десять днів до смерті. А ось його закінчення "...перелилось в таку гарячу, таку одержиму любов до України" [1, с. 576, 577]. Їх можна назвати духовним заповітом Олесь Терентійовича. Мудре пророче слово Гончарева. Він діяв Словом за покликком душі. Понад усе люблячи Україну, не міг спокійно спостерігати, як нищиться материнська мова, національна культура, нівелюється національне, створюється безликий тип духовно убогої людини. Наведемо один з багатьох записів у "Щоденнику", що стосується цієї проблеми: "Звичайно, процес розмивання нації відбувається. Все залежить від того, якої міцності виявиться в ній духовне ядро.

Супернаціям, напевне, й судилося бути безкарними. Звідки їм знати, вірніше відчути, вміти відчути болі слабих? Всевадним, безкарним чому їм не зашкарубнути в своїй байдужості" [5, с. 427—428].

Валентина Данилівна, дружина Олесь Гончара, у "Передмові" до "Щоденників" зазначає, що Олесь Терентійович ніколи не був байдужим до важливих проблем буття: чи йшлося про національну культуру, чи про здоровий дух нації, про те, що йому боліло повсякчас [2, с. 6].

Питання захисту рідної мови — предмет особливої тривоги Олесь Гончара. В її оборону письменник став ще у студентські роки. Як згадує Петро Біба, навіть у скрутну хвилину погрому за "Модри камінь", про що йшло в попередній публікації [3], він не побоявся сказати, що в Дніпропетровському університеті не побачиш української газети.

Тридцять два роки тому, в самий зеніт наступу на українську мову, лягли на папір ось ці Гончарові роздуми: "У вигляді мови природно дано людині великий скарб. Не тільки користування ним, рідним словом, але й натхненно ростити, оберігати його коріння й леліяти його цвіт — ось тоді воно буде запашним та співучим, сповненим музики й чару, життєвої правдивості й поетичності" [4, с. 303].

Як потрібно леліяти й оберігати мову, маємо вчитися у Олесь Терентійовича. Здавалося б, на перший погляд, ось ця нотатка із "Щоденника"¹ безпосередньо не стосується теми нашої публікації: "Не слабкість, а сила і Яновського, і Стельмаха в їх уважності до народної поетики, до мови, до фольклорних багатств. Жаль, що не завжди підбирають співзвучне часові ...горнуть у твір усе..." [5, с. 133]. Але тільки на перший, адже слово, що "вийшло з майстерні" письменника формує мовну культуру читача. Тому-то, такий вимогливий Олесь Терентійович до себе, до своїх побратимів по письменницькому цеху.

Ставши на сторожі рідного слова, сповна віддається цій справі, у ній для нього нема першочергових і другорядних питань: Гончар — письменник. Гончар — громадський діяч, Гончар — голова Спілки письменників України² становить одне ціле. Він намагається вберегти рідну мову, літературу, культуру від остаточного зруйнування і знищення: "Нації потрібна творчість не тільки на рівні гопака. Нормальне становище, — твердо переконаний Олесь Терентійович, — це коли суспільство живить свою мову і культуру" [1, с. 369].

Нашій мові — жити, стверджує письменник, виступаючи 28 жовтня 1989 року, в ході обговорення проекту Закону УРСР "Про мови"³: "...прекрасна мова нашого

народу не загине, ні! Житиме вона і в третьому тисячолітті, і далі теж... Житиме наша мова у невмирущій творчості Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, здобуватиме вона шану й поцінування в найкращих світових університетах, де відкриваються українські кафедри, житиме рідне слово в серцях патріотичної чесної української молоді..." [6, с. 74].

Письменник намагається дослідити незбагненне, феноменальне явище: чому українці зрікаються своєї мови, яку народ віками витворював, яка по праву вважається однією з найбагатших мов слов'янства. Між наведеним далі записом у "Щоденнику" та виступом Олесь Терентійовича майже чверть віку. Але вони так перегукуються, такі близькі за змістом і тривогою: "...триста тисяч пісень склала Україна цією мовою, явивши людям пісенні шедеври незрівняної краси, дала наша нація світові геніальних поетів, зажило таки українське слово і визнане серед народів близьких і далеких, і ось вам раптом: стоп! Не хочемо рідної! Житимемо суржиком! І дітей не пустимо в українські школи: хай хоч безбачченками ростуть! Хай уникають материнського слова, бо ж воно не престижне, бо ж це мова так звана "колгоспна", більше для насмішок надається та для чиновницьких анекдотів, — хіба з нею далеко підеш?.. А зрікаючись рідної мови, ти одразу комусь доведеш, який ти передовий, який свідомий, який хоч і одержимий, та все ж "інтернаціоналіст". Отже, відтепер зрікшись самого себе, нічим не обтяжений з батьківської спадщини, ти готовий будеш на все" [6, с. 12].

Уважно вчитуюсь у щоденниковий запис, що з'явився за двадцять п'ять років до наведених роздумів: "Ми не є і не повинні стати народом суржикової мови чи мови мертво-декоративної. Маємо витворену протягом віків мову дивовижно багату, одну з найбагатших мов у світі, барвисту, запашну, розмаїту, здатну активно жити і розвиватись, придатну для найскладнішої художньої і наукової творчості. І злочинно було б занедбати таке неоціненне добро" [5, с. 341].

Злочин було здійснено. Не з власної волі цілком сформована, працююча й талановита нація відхрещується від свого найсвятішого, від того, що є скарбом її душі, її сутністю, її духовним потенціалом. Письменник називає тих, хто приневолив її до цього: "...була ж сталінщина з її кривавим терором. Та ще ж винищувано — хвиля за хвилею — українську інтелігенцію, винищувано поголовно, дуже послідовно — від академіка до сільського учителя, і винищувано тільки тому, що інтелігенція, творчий цвіт нації, зберігала вірність українському слову, українській духовності" [6, с. 727].

На психології нації, її самопочутті згубно позначилися й роки брежнєвсько-сусловської сваволі з її безмежним злиттям націй, коли "нас намагалися якомога швидше перемішати у спільному казані сусловської саламахи, щоб ми стали одинакові, щоб ми стали ніякі. І все це супроводжувалося наступом на національні мови народів країни⁴, підступним руйнуванням національних культур... на Україні брежнєвські намісники, імперські холопи й наші доморощені держиморди — з ренегатською запопадливістю

⁴ Офіційно пропагувалось створення єдиної мови на основі російської, що й викликало супротив багатьох представників національних культур, національних мов. Крилатим став вислів Расула Гамзатова: якщо зникне моя мова, то зникне й мій народ. Думається, цього й прагла імперська верхівка у Москві та її вірні васали на місцях.

Недарма ж у "Щоденнику" Олесь Гончар наводить думку Дістервега: мова для людини священна. Посягати на неї, пограбувати її — означає посягати на корінь життя людини та цитату із статті Ушинського "Рідне слово": "Поки жива мова в устах народу — живий і народ. Відберіть мову — і він ніколи не створить її. Нову батьківщину навіть може створити народ, але мови — ніколи, вмерла вона в устах народу — вмер і народ".

¹ Не зайве зазначити, що "Щоденники" рясніють записами, що стосуються української мови. У першому томі їх 15, другому — 156, третьому — 120.

² Спілку письменників України Олесь Гончар очолював з 1959 по 1971 рік.

³ Він чинний й понині.

сотнями й тисячами закривали українські школи, виганяли українську мову з установ, з усіх сфер життя. Людину за прихильність до українського слова могли позбавити роботи, ошельмувати, зацькувати, а то й відправити в ярликком націоналіста в мордовські чи ще якісь віддалені табори [Там само. — С. 72—73]. А ось цей запис, зроблений Гончарем 21 листопада 1981 року, розповідає про інший бік злиття націй: "Однак ось — знову у зв'язку з ювілеєм Достоевського — скільки гвалту в пресі "о ч е л о в е ч н о с т и как о сущности нашего национального (читай — великорусского) самосознания", тобто фактично російського, скільки пики, чванства, розбалакувань "о вселенной миссии", "о превосходстве русской культуры над всеми другими" і т. д. ... І пишуть це ті, котрі називають себе інтернаціоналістами... Почаївши самі, підносять і іншим свій великодержавний гашиш...

Втративши сором... товчуть і товчуть про свою винятковість, вищість, перевагу над іншими, хто поза межами небесної імперії, не бачите навіть тих, хто поруч, не здатні відчутти, чим живуть ваші ж брати єдинокровні, до їхньої мови й пісні глухі, а товчете про "всечеловечность", про місію, винятковість" [1, с. 493]. Картина з сьогоднішньої "натури".

Про моральний та інтелектуальний рівень людини можна судити по ставленню не тільки до рідної мови, а й до мови тих, з ким ти в силу історичних обставин живеш поруч. Запис 1981, а звучить, мов сьогоднішній: "...серед сучасної інтелігенції, принаймні, серед деяких її кіл ... шириться ... гидке явище — українофобія. Стає модним давати у п'єсах негідникам тільки українські прізвища" [1, с. 490].

Але повернімося на сорок два роки назад. Коментар Олесь Терентійовича до Закону Верховної Ради УРСР "Про зміцнення зв'язку школи з життям":

"§ 9. Навчання здійснюється рідною мовою учнів".

І далі:

"В школу, з якою мовою віддавати своїх дітей, вирішують батьки".

І далі в цьому § 9: "В той час, як в укр[аїнських] школах вивч[ення] російської мови обов'язкове, в російськ[их] школах на Україні вивч[ення] укр[аїнської] мови не обов'язкове, здійсн[юється] за бажанн[ям] батьків і учнів при наявності відпов[ідних]. І далі знов: "Якщо самі батьки і учні обрали цю мову для вивч[ення].

Справді, хіба це не дискримінація? [5, с. 409]"; ще один щоденниковий запис, що стосується цієї болічної для письменника проблеми: "...був мордований на найвищому рівні... говорив і про шкільний закон з тим ганебним параграфом, що дозволяє дитині не вивчати рідну мову. Чому за математику не голосуємо? Чому іноземна обов'язкова. А рідна ні?" [5, с. 359].

Відповідь на це запитання Олесь Терентійович дав в інтерв'ю, вміщеному в газеті "Молодь України" за 11 травня 1988 року: "...мова — духовний код народу... Мова удосконалює серце і розум народу, розвиває їх". Тому-то вона: "... у багатьох місцях занедбувалась, перетворювалась у щось другорядне, неефективне" [7, с. 75, 76].

Зрозуміло, й на що була спрямована ця ідеологічна атака. Слова одного з керівників КПРС, що стали крилатими: нема людини — нема проблеми. От і намагалися знищити нашу українську мову, а її носія розчинити "в єдином советском народе". Зденационалізований українець, який, за висловом Євгена Маланюка, мав комплекс "малоросійства", не становив загрози радянській імперії, більше того, був чи не найактивнішим провідником її шовіністської політики. Усвідомлюючи це, Олесь Гончар б'є на сполох: "Стали зникати українські школи, і звузився діапазон використання української мови в щоденній житті, в установах, у вищій школі...". Олесю Терентійовичу це особливо боляче, адже "Ми цю мову берегли на фронтах, вона допомагала нам

брататися з іншими народами", та багато бюрократілих, цинічних чиновників вважали, що можна зробити кар'єру на занедбанні своєї національної культури, на скороченні шкіл і навіть на спонуканні своїх дітей до вчинків явно аморальних, якими є відступництво від рідного слова.

А воно потребує постійного повсякденного піклування, кожен має його дбайливо оберігати" [6, с. 77, 79].

І сьогодні не втратило актуальності мовлене Олесем Терентійовичем більше двох десятків років тому: "...доля нашої мови залежатиме від того, як відгукнеться на рідне слово душа кожного з нас, наскільки воно глибоко житиме в ній... весь народ наш має вболівати за рідне слово: кожен з нас має гордитися своєю чудовою мовою, бути закоханим у неї, адже вона того варта!" [7, с. 79].

Феноменом назвав нашу рідну мову Олесь Гончар, відкриваючи Установчу конференцію Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка⁵. І це добре розуміли її душителі: "Душогиби стояли близько. Багато що їм вдалося. Зникли національні школи, недоступно для молоді стала справжня історія народу ... змінювали її своїми кон'юнктурними фальсифікаціями. Невтомні зливачі націй, лжеінтернаціоналісти... готували нам мовний Чорнобиль" [8, с. 67].

Олесь Гончар з тривогою спостерігав, як витісняється українська мова з повсякденного життя, як її, без перебільшення можна сказати, відбирають в українців: "Телевізор передає ще одне свято — ювілей комсомолу України. І знов ані слова українського... Враження таке, що живемо в завойованій Україні"; "Ні слова українського на відкритті музею... Наче й не в столиці України діється" [2, с. 375, 462]. Аналогічних записів у "Щоденниках" Олесь Терентійовича десятки.

То чи не дивно, що при такому ставленні до національної школи, до материнської мови "за одне десятиріччя два відсотки укр[аїнського] населення відмовилося від своєї рідної мови", що також болить Олесю Терентійовичу [2, с. 85].

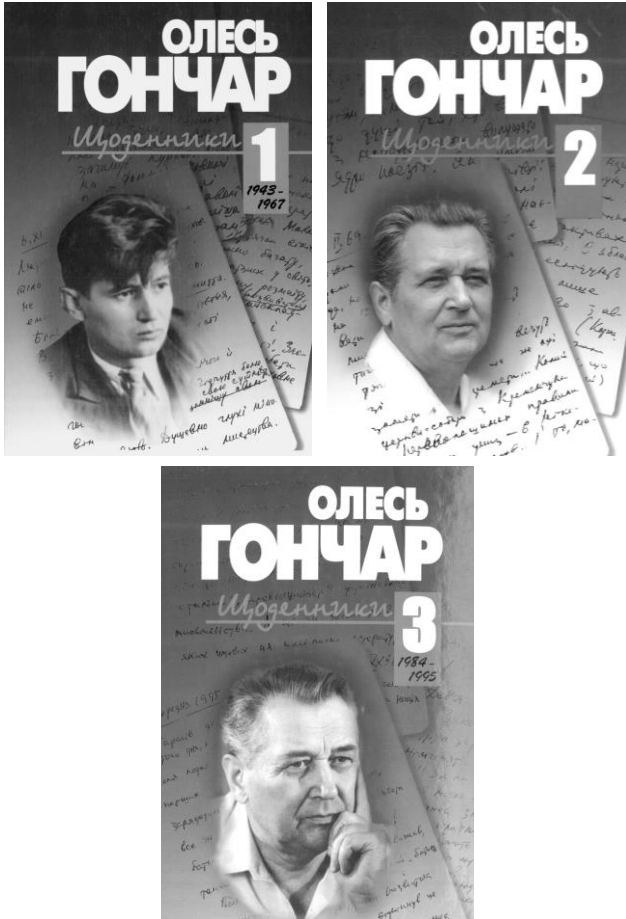
Важко йому бачити, як на поталу віддано рідну мову, що радянська імперія щодо України продовжує політику своєї попередниці — царської, в якій "С заперещением читать и рисовать" — це бузувірське шовіністично-державницьке вето стосувалося, власне, не тільки Шевченка, а й цілої нації, всього народу. Жодної української школи, жодного видавництва. Своєрідний духовний геноцид, Злочин проти людства. Хто скаже, скільки геніїв у зародку передумано, яких завдано втрат й культурі світовій. І хто відповідь. Чи так і лишається безкарні?" [9, с. 397]. А ось цей запис Олесь Гончар зробив 28 грудня 1981 року: "Партком. Тричі довелося виступати. Зокрема, на захист "Глумачного словника"... А ще на захист укр[аїнської] періодики, що її за нового року вже не велено випускати за межі республіки. Такий черговий шовіністичний циркуляр. Здається, стосується він усіх національних республік". Знайомий почерк: від царських валуєвих не відстають й радянські, яких не оминула душевна підлість, що зветься байдужістю. На переконання Олесь Терентійовича, вона "переповнює душі розжирілих начальників, вражених бюрократичною глухотою та хамлюг усіх рангів ...Що їм історія, що їм мова народу. Швидше б, швидше, а що швидше? Забуття себе, матерів роду свого? А що за втратою історичної пам'яті настає неминуче і смерть душі — хіба це не істина?" [9, с. 498, 510].

Гортаючи Гончареві "Щоденники", відчуваємо тривогу письменника, його біль: "З незрозумілою для мене послідовністю й цинізмом українська мова витискається, виганяється звідусіль... Зменшується кількість укр[аїнських] шкіл (з якою брутальністю, наприклад, була закрита найстаріша в Києві 92-га школа, що існувала більше 100 років)... Вигнано мову з офіційних публічних зборів" [9, с. 363]; "Скільки

⁵ До речі, 11 лютого виповнилось двадцять років з часу цього виступу.

зусиль доводилось тоді докладати нам, українській інтелігенції, щоб хоч якось пригальмувати, стримати руйнівний процес, оборонити рідну мову, де тільки можна, зупинити закриття українських шкіл (згідно "волі батьків"). Правозахисники, такі, як Чорновіл, Ірина Калинець, Світличний, Стус та інші опинилися у таборах, їх було значною мірою нейтралізовано, тож увесь тягар нерівної щоденної, тяжкої боротьби по цей бік дроту, боротьби за збереження мови, тобто й самої нації, ліг якраз на нещасну інтелігенцію.

...треба було... шукати будь-яких способів, щоб зупинити загрозу смертельну — нищення мови, стримати великодержавне руйнування української нації" [1, с. 478].

Українська мова у минулому століття знала злети й найскладніші випробування. Їх Олесь Гончар спостерігав упродовж усього свого творчого життя. Одному з її активних захисників вистачало проблем. Але, незважаючи на це, він робив усе залежне від нього, аби її зберегти, а згодом у роки перебуду й пробудження національної самосвідомості у другій половині 80 — першій половині 90 років минулого століття відродити її, усвідомлюючи що цілі покоління наших співвітчизників вирости в умовах національної дискримінації, страхів, переслідувань, поширених настроїв національного нігілізму, вступали в життя духовного озлиднілими, будши не з власної волі позбавленими як рідної мови, так і правдивого уявлення про багатоглибкий героїчний історію свого народу. Українців наполегливо переконували — й не без успіху — про меншовартість їхньої мови, наголошуючи, що це мова села. А от той факт, що "енциклопедія кібернетики вперше у світі вийшла українською мовою у Києві" [7, с. 78], вперто замовчувалось, бо ж унікальність цього факту спростовувала повсюдно насаджуване твердження про вторинність української мови, її придатність лише для побутового використання, у кращому разі літературного. А з такого зневаж-

ливого ставлення й випливало нехтування українською мовою.

Усім серцем сприйняв Олесь Гончар відродження Української державності: "Знову день історичний: проголошено незалежність України!"; "Переживаємо справді зоряні часи: на Україні загальне піднесення!"; "Минає цей бурхливий 91-й... почуваю переможний!". Саме ж відродження Олесь Терентійович назвав Різдом нації [1, с. 372, 387, 392].

Але й у незалежній Україні мова її народу, його культура, література не стали повноправними господарями. Дається знати про себе постколоніальний синдром. На заміну відкритому насаджуванню російської мови прийшло приховане, так звана двомовність. І це не могло не тривожити Олесь Гончара, адже він, як ніхто інший, зрозумів глибину проблеми, що настала на часі. Щоденникові записи — яскраве підтвердження цього, його тривожить, що Кравчук "виступає за двоязичіє" і що до справ культури байдужий, про підручники для шкіл не дбає. Зловісна фраза Президента⁶ про надання офіційного статусу мові колишньої імперії. Олесь Терентійович ставить цілком слушне запитання: "Від кого треба захищати російську мову? Хто й де її дискримінував? І яка ж тоді роль відводиться мові т. зв. "державній?" Висновок: "Яке лицемірство!" [1, с. 535, 537—538]. Й свої українські вважають, що в двомовності для України нема "нічого страшного". Але не всі. Так, Ігор Юхновський у зверненні до Президента від імені справжніх учених пише: "Проголошення російської мови як офіційної в Україні означатиме для Вас, пане Президент, в кінцевому результаті стати васальним Президентом" [1, с. 540, 541]. Не зайве зауважити, що Олесь Гончара у застійні роки, коли він очолював Спілку письменників України, неодноразово звинувачували в "затискуванні" російської мови в Україні. Як бачимо, в уже незалежній Україні все вернулось на "круги своя"⁷: "Шовіністи, українофоби (типу Солженіцина) стараються з усіх сил ставити хрест на українській мові" — з сумом констатує письменник, водночас застерігаючи їх — "Не смійте, панове асимілятори й колонізатори! Мова Шевченкова перебуває, переживе усіх вас і не тільки своєю довговічною літературою, багатством красного письменства, переживе навіть звичайна коломийка, яка так весело і дотепно дзвенить нині над Карпатами!...". Водночас мусить констатувати: "Звичайно, небезпека для мови існує. Суржикування, чиновницьке оказення, збіднення образної системи, примітивізація понять". Тому-то, на думку Олесь Терентійовича, завдання інтелігенції "Бути постійно на варті чистоти мови, збагачувати її всебічно, повертати їй естетичну красу, мудрість, милозвучність..." [1, с. 531].

Олесь Гончар тривожиться: "Агресія проти України вже йде, спрямовано її на руйнування національної духовності, процесу відродження, на задушення національної української преси. Закриваються демократичні газети... на грані краху видавництва, зокрема й ті, що мають видавати підручники... Не видано жодного! Нас душать паперовим голодом. Тримують в інформаційній (чи, точніше, дезінформаційній) блокаді, а ми не маємо змоги відповісти тим, хто створює навмисно викривлений образ нашого народу..."

Українському слову, українській книзі потрібна державна підтримка. Гончареві боляче, що вони її не отримують: "Видавництво⁸ у страшенній скруті, ціни на книжки держані книгодушителі підняли фантастично, люди не мають за що купувати" [1, с. 428].

Але керівники держави недостатньо підтримували вітчизняну книгу, так і не почутими залишилися слова Гончара, виголошені ним в газетному інтерв'ю ("Молодь Ук-

⁶ Леоніда Кучми.

⁷ "... І при цьому оплески, оскраженілі оплески шовіністичної більшої парламенту" [1, с. 537].

⁸ Мається на увазі "Веселка".

раїни") двадцять років тому: "Рідна мова, будши занедбаною, нині потребує енергійної підтримки. Чи треба нагадувати, що виправляти становище маємо негайно, національна мова не повинна бути зневаженою, охороняти її слід і державними актами". На жаль, як виявилось, потрібно, бо ж не справдилися сподівання великого поборника української мови, що це буде робитись "послідовно, чесно й справедливо" [7, с. 78].

Олеся Терентійовича тривожить, що не всі розуміють (а є й такі, що не хочуть розуміти), що для України її духовність, мова, література — це "останній рубіж самозахисту, остання надія відстояти себе перед агресивними силами зла" [1, с. 524].

Можна ще й ще цитувати Олеся Гончара, для якого мова — це незнищенна сила народу, його незнищений дух.

Насамкінець наведемо ось це висловлювання: "Мова для нас, українців, — це не тільки засіб спілкування. За сучасних обставин вона щось значно більше! Для нас мова — й пам'ять, і честь, і гідність для народу нашого, мова — це саме життя".

І сьогодні ці Гончареві слова, як ніколи, актуальні.

Список використаної літератури

1. *Гончар О.* Щоденники : у 3 т. / Олександр Гончар ; упорядкув., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. Валентини Гончар. — К. : Веселка, 2004. — Т. 3 (1984—1995). — 606 с.

2. *Гончар В.* Записники Олеся Гончара (Голос його душі) / Валентина Гончар // Щоденники : у 3 т. / Олександр Гончар; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалів та передм. В. Гончар. — К., 2002. — Т. 1 (1943—1967). — 455 с.
3. *Регідайло Н.* Берегти людське в людині / Надія Регідайло // Вісн. Кн. палати України. — 2008. — № 10. — С. 40—44.
4. *Гончар О. Т.* Цвіт слова народного / Олександр Гончар // Письменницькі роздуми : літ.-критич. ст. — К. : Дніпро, 1980. — 314 с.
5. *Гончар О.* Щоденники : у 3 т. / Олександр Гончар ; упорядкув., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. Валентини Гончар. — К. : Веселка, 2002. — Т. 1 (1943—1967). — 455 с.
6. *Гончар О. Т.* Чим живемо: На шляхах українського Відродження / О. Т. Гончар, упоряд. В. К. Коваль, ред. В. В. Біленко. — К. : Рад. письменник, 1991. — 382 с.
7. *Гончар О. Т.* Рідній мові — шану всенародну / Олександр Гончар. — Там само.
8. *Гончар О.* Щоденники : у 3 т. / Олександр Гончар ; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. Валентини Гончар. — К. : Веселка, 2008. — Т. 2 (1968—1963). — 607 с.
9. *Гончар О. Т.* Феномен незнищенності : слово на відкритті Установчої конференції Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка 11 лют. 1989 р. / Олександр Гончар // Чим живемо : На шляху до українського Відродження / упоряд. В. К. Коваль, ред. В. В. Біленко. — К. : Рад. письменник, 1991. — 382 с.

Матеріал підготувала

Надія Регідайло,

завідувач відділу наукового редагування
бібліографічної інформації Книжкової палати України

УДК [06.05.:811.161.2](477)

Це дуже символічно, що премію імені Олексія Гірника, засновану Лігою українських меценатів і Фондом його імені "Українським дітям — українське слово", традиційно вручають 21 лютого, що за рішенням Генеральної конференції ЮНЕСКО десять років тому було оголошено Міжнародним днем рідної мови (в Україні цей день відзначається з 2004 року відповідно до підписаного тодішнім Президентом України Леонідом Кучмою Розпорядження від 14 лютого 2004 року № 34 "Про відзначення Міжнародного дня рідної мови"). Нагадаємо, що згідно з Положенням про премію імені Олексія Гірника, її присуджують за "значні успіхи в національно-патріотичному вихованні дітей, прищеплення їм патріотичного ставлення до української мови".

Олексія Гірник показав нам приклад, як треба любити рідну мову, свою Вітчизну. Український патріот з міста Калуш у ніч з 21 на 22 січня, напередодні 59-ї річниці Акту Злуки, спалив себе на могилі Тараса Шевченка на знак протесту проти політики зросійщення України й українців. За радянських часів його ув'язнювали двічі за політичними мотивами, тобто "за Україну". Міг він у концтабір потрапити і втретє, адже своїх проукраїнських поглядів не змінив, чого й не приховував. Але вибрав інший шлях — самоспалення, аби: "освітити душі українських патріотів вогнем непокори і закликати їх до боротьби", про що написав у листівках, саморуч виготовлених і розкиданих на Чорній горі

Серед цих патріотів виявився й його рідний син Євген, удостоєний високої просвітницької нагороди — медалі "Будівничий України". Нею нагороджено й президента Національної радіокомпанії України Віктора Набруска, який також став лауреатом премії імені Олексія Гірника. Крім нього, її на святі з нагоди Міжнародного дня рідної мови, що відбулося 21 лютого в Українському домі, було вручено літератору Василю Бабію, письменникові, головному редакторові чернігівської газети "Гарт" Дмитрові Іванову, літературознавцеві, ректорові Кіровоградського педагогічного університету імені В. Винниченка Григорію Клочку, на-

Духовний скарб народу

родній артистці України Неонілі Крюковій, заступникові директора Дирекції мистецьких програм Національної радіокомпанії України (радіоканал "Культура") Світлані Короненко, мистецтвознавцеві Ларисі Масенко, голові Всеукраїнського об'єднання "Чорнобиль-Допомога" Віктору Топілку.

На прикладі української мови ми можемо переконатися, наскільки актуальною є питання захисту рідної мови. Адже й на вісімнадцятому році незалежності України мова її титульної нації не стала, попри декларації, державною у своїй державі. Чого варті тільки намагання зробити російську мову другою офіційною — влаштований їй прибічниками три роки тому "парад мовного суверенітету".

Що й говорити, захист рідної мови — проблема величезного значення. Пошлемся на дані, оприлюднені ЮНЕСКО. Половина із шести тисяч живих мов світу, що існують нині, перебуває на межі зникнення, 96% з них послуговується тільки 4% населення. 80% африканських мов не мають писемності. Щорічно вимирає десяток мов, і ця тенденція у майбутньому посилюється.

В інформаційному суспільстві з його багатством технологій, глобалізацією мов національних меншин стало ще "незатишніше", адже мова, не представлена в Інтернеті, "не існує" для сучасного світу. Так-от 81% його сторінок опубліковано англійською. Дуже "відстають" німецька й японська мова, що займають другу сходинку: кожна по 2%, по 1% — французька, іспанська і скандинавські мови. Решта усіх мов (і наша українська, на жаль, також) становлять 8% веб-сторінок. Ось така сумна статистика.

"Мови — мають значення!" — такий простий і водночас значущий девіз Міжнародного року мов, який стартував торік у Міжнародний день рідної мови і закінчився 21 лютого нинішнього року. Мета цього заходу, оголошеного ООН — пропагувати "єдність у різноманітті", а також міжнародне порозуміння через багатомовність, яку, як зазначив заступник Генерального секретаря ООН з питань

зв'язків з громадськістю та інформації і координатор багатомовності Кійо Акасака, Організація Об'єднаних Націй сприймає як засіб пропагування, захисту та збереження різноманіття мов і культур по всьому світі, усвідомлюючи важливість спілкування із народами їхніми різними мовами.

За ініціативою "B@bel", ЮНЕСКО створило портал, який дає можливість національним меншинам, що перебувають у несприятливих умовах, дістати доступ до освіти й знань людства. ЮНЕСКО надає допомогу країнам, які хочуть зберегти своє культурне різноманіття, забезпечуючи якісне вивчення мов національних меншин. Програма MOST

сприяє рівності між різними етнічними групами, прагнучи запобігати етнічним конфліктам.

Кожна мова самобутня і відображає менталітет і звичаї народу. Так само, як ім'я, людина отримує рідну мову від матері в дитинстві. Вона, будучи духовним скарбом, формує нашу свідомість, збагачує закладеною в ній культурою.

Матеріал підготувала

Наталія Даценко,

*науковий співробітник відділу інформаційних систем
Книжкової палати України*

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

УДК 027.53:61](477.51)(092)

Наша професія в особистостях

Наша професія... Якою вона бачиться в очах наших читачів? Не секрет, що більшість з них вважає себе повністю обізнаними у цьому напрямі й портрет бібліотекаря постає в їхній уяві в спрощеному вигляді. Беручи книгу чи журнал в бібліотеці та працюючи в читальному залі, вони бачать тільки верхівку величезного айсбергу, основна маса якого знаходиться під водою. Безумовно, формування світогляду наших читачів у бібліотечно-бібліографічному

напрямі залежить саме від нас, бібліотечних працівників. Якщо ми творчо, з натхненням і любов'ю робимо все, щоб кожен наш користувач вийшов задоволеним із стін бібліотеки, то професія бібліотекаря діамантом засяє в його очах. І таких подвижників бібліотечної справи, хвала Богу, в нашій країні немало. Серед них достойне місце займає і директор Чернігівської обласної наукової медичної бібліотеки Надія Дмитрівна Яременко, яка все своє життя присвятила бібліотечній справі, примножила її здобутки і внесла свої неповторні штрихи.

Народившись 16 березня 1954 року в с. Каменеві Лівенського району Орловської області, дівчина зі своїм молодшим братом рано залишилась без батька. Мати, вчителька середньої школи, сіяла в дитячі душі все те добре і вічне, що робить нас людиною. Волею долі сім'я переселяється до Криму, де під впливом теплого південного морського вітру та лагідного сонячного проміння формувался характер майбутнього бібліотечного професіонала. Але судженого знайшла на Чернігівщині і після закінчення Київського державного інституту культури в один із днів далекого 1976 року вперше переступила поріг Чернігівської обласної наукової медичної бібліотеки, навіть не підозрюючи тоді, що саме робота з медичною книгою і медичними працівниками стане справою всього її життя. Тоді керував бібліотекою також великий професіонал своєї справи Матвій Матвійович Дуля, який, маючи дві вищі освіти — медичну і бібліотечну, перевагу віддав останній, хоча медичні знання зробили її більш ваговою і затребуваною.

Почавши зі сходинки простого бібліотекаря, Надія Дмитрівна піднімалась все вище і вище і коли стала завідувачкою методичного відділу бібліотеки, то працівники мережі медичних бібліотек області, відчували подих свіжого віт-

ру в своїй роботі. Надія Дмитрівна їх завжди наставляла: "Імідж вашої бібліотеки залежить не від фінансування, не від головного лікаря вашого закладу, а саме від вас. Беріть активну участь у житті лікарні, несіть потрібну інформацію кожному лікарю, кожній медсестрі і ви побачите, що станете найповажнішою людиною у колективі". Вона боролась за кожен бібліотеку, коли були найтяжчі часи тотального скорочення. Всі надовго запам'ятали цікаві семінари та конференції, які проводила Надія Яременко для бібліотекарів обласної мережі. Особливо запам'ятався творчий вечір з участю медичних та бібліотечних працівників Чернігівщини, які пишуть художні твори — романи, повісті, вірші, пісні.

2002 рік став особливим для Надії Яременко. Саме тоді її було призначено на відповідальну посаду директора бібліотеки. Керувати колективом — робота наскільки цікава, настільки і складна. У кожного свій характер і відповідальна ділянка роботи. До речі, у спадок Надії Дмитрівні від свого попередника дістався вміло сформований колектив високопрофесійних спеціалістів, які працюють у бібліотеці не один десяток літ. Для неї колектив — не якийсь абстрактне поняття, а за ним вона бачить кожну живу людину з її заслугами і недоліками та нагальними проблемами. Всі проблеми вирішуються позитивно, кожному вона йде назустріч, бо усвідомлює, що на роботу люди йдуть з радістю, як в рідний дім, де можна розділити і смуток, і радість.

Зайнявши відповідальну посаду, Надія Дмитрівна розуміла, що в епоху інформаційного буму, загальної комп'ютеризації, Інтернету, на друкарських машинках далеко не зайдеш. До речі, на той час бібліотека мала один-єдиний старенький комп'ютер, де був започаткований електронний каталог. Але, якщо людина чогось дуже сильно прагне, вона завжди добивається поставленої мети. Надія Дмитрівна зуміла шляхом зразкового обслуговування читачів, виданням красномовних показників, публікаціями в пресі, інформаційною роботою довести керівництву обласного управління охорони здоров'я, що економити на фінансуванні бібліотеки, значить економити на здоров'ї жителів області, котрі готові довірити своє здоров'я в першу чергу лікарю, який йде в ногу з останніми досягненнями медичної науки і техніки. Їй вдалося добитися за порівняно короткий час повної комп'ютеризації кожного робочого місця, створити свою веб-сторінку в Інтернеті, де розміщується електронний каталог, інформаційні списки нових надходжень, наукові праці медичних працівників Чернігівщини, новини медицини та календар знаменних дат з історії медицини Чернігівщини. Останнім часом бібліотека увійшла до корпорації медичних бібліотек України по розпису та предметизації

статей із медичних журналів. І дійсно, для чого кожному "винаходити велосипед", якщо можна ділитися своїми напрацюваннями. Від цього виграють усі — і бібліотечні працівники, значно скорочуючи шлях нових надходжень, і, в першу чергу, звичайно ж, користувачі, які прагнуть якомога швидше ознайомитися з найновішими статтями. Адже від їхніх знань залежить не тільки здоров'я пацієнтів, а часто й життя.

На урочистостях 2003 року, присвячених 70-річчю бібліотеки, чимало теплих слів було сказано про колишнього директора Матвія Дулю, який доживав тоді свої останні дні. Опісля того прийшла ідея написати про свого попередника книгу спогадів "Відданість", яка побачила світ у 2005 році. Перед читачем постає з любов'ю написаний портрет корифея бібліотечної справи Матвія Дулі, який упродовж майже 40 років керував бібліотекою, вивівши її в шеренгу кращих і збагатив бібліотечно-бібліографічну справу та медичне краєзнавство своїми науковими розробками.

Але на цьому Надія Дмитрівна не зупиняється. Їй не дає спокою вже інша ідея. Проаналізувавши наукові та практичні досягнення лікарів Чернігівщини, прийшла до висновку, що саме ті, хто упродовж 75 років існування бібліотеки, були її активними читачами, стали кращими фахівцями області. І це не випадковість. Це закономірне явище. Тільки знання, тільки освіта упродовж усього життя дають такі результати. І ось вона, довгоочікувана книга з назвою "Наші читачі — відомі лікарі Чернігівщини", на обкладинці якої зображений фонендоскоп, який нібито тільки що поклав стомлений лікар на книги — свої німі друзі і помічники. Видання "Наші читачі — відомі лікарі Чернігівщини" включає сто імен медичних працівників, починаючи з фундаторів медицини — Івана Маслова, Феодосія Губенка, Георгія Браги, Якова Слупського, Івана Фесенка, Анатолія

Груші і закінчуючи нашими сучасниками, молодими талановитими лікарями — Олександром Колотилом, Андрієм Лінником, Валерієм Зубом, Олександром Заїкою, Олегом Співаком та ін. Всі вони досягли високого професіоналізму шляхом поєднання медичної практики з постійним удосконаленням свого фаху, шляхом роботи над книгами, журналами, інформаційними матеріалами і внесли вагомий вклад в охорону здоров'я області, відновивши здоров'я сотням людей нашого краю. Це перше видання в області такого напрямку. Воно збагатило медичне краєзнавство і зайняло на полицях бібліотек почесне місце.

Своє 55-річчя Надія Дмитрівна зустрічає повна ідей, задумок, планів. Вона — активна учасниця обласних, всеукраїнських, міжнародних семінарів, конференцій, з'їздів з питань бібліотечно-бібліографічної справи та інновацій в якісному інформаційному забезпеченні користувачів, не тільки переймає все те краще, що з'являється в медичних бібліотеках, а й із задоволенням ділиться своїм досвідом з колегами.

Науково-практична конференція та урочистості, присвячені 75-річчю бібліотеки також пройшли у незвичному режимі. Виступали переважно наші читачі — лікарі з багаторічним читачьким стажем. Приємно і радісно було чути їхні вдячні слова. В усіх було відчуття того, що і наша професія приносить людям величезну користь, хоча її неяскрава краса часто губиться в буднях копіткої, непомітної для інших повсякденної роботи, справжню цінну якої знає тільки ми, бібліотекарі.

*Ірина Воронцовська,
головний бібліограф Чернігівської
обласної наукової медичної бібліотеки*

КОНФЕРЕНЦІЇ. КОНКУРСИ. ВИСТАВКИ

УДК [002.2:069.9](476)

Попри економічну кризу та відсутність бюджетного фінансування українська книга була представлена на XVI Міжнародній книжковій виставці-ярмарку у Мінську. Про підсумки цього заходу розповідає директор Департаменту видавничої справи та преси Держкомтелерадіо України Валентина Бабилюцько.

— Ми ще раз переконалися, що українська книга бажана в Білорусі, на неї там чекають, — говорить директор Департаменту видавничої справи та преси Держкомтелерадіо України Валентина Бабилюцько. — Хоча українська експозиція в порівнянні з експозицією Республіки Казахстан — почесного гостя виставки — була втричі меншою, але відвідувачів в нас було значно більше. І зумовлено це, мабуть, не тільки тим, що в Білорусі проживає чисельна українська громада, а, передусім, тим, що в нас дуже багато спільного в мові, в культурі, традиціях. За нашими підрахунками, понад 90% відвідувачів, які відвідали Мінську виставку, побували й на нашій експозиції.

Відчувається дуже великий інтерес до української історії. Нам розповідали, що білоруси намагаються читати книжки з української історії українською мовою для того, щоб глибше пізнати сутність українського народу, його історичне коріння. Багато видавців з Білорусі брали координати видавництва, що спеціалізуються на випуску історичної літератури. Зокрема, вони зацікавилися серією книг "Невідома Україна", яку видає літературна агенція "Наш час". Мають намір перекладати їх російською і бі-

Українська книга бажана в Білорусі

лоруською мовами для білоруського ринку. До речі, російських видавців теж зацікавив цей проєкт.

Увагу учасників виставки привернули мистецькі альбоми видавництва "Мистецтво" та "Балтія Друк", адже мова мистецтва не потребує перекладу. Також відвідувачі цікавилися словниками, довідниками — тим, що завжди привертає увагу споживача. Ми також презентували книгу видавництва "Грані-Т", яка здобула Гран-прі на міжнародному конкурсі книги — "Петербурзькі повісті" Миколи Васильовича Гоголя. Після Московської міжнародної книжкової виставки-ярмарку пройшло не так багато часу, а інформація про нашу книгу активно поширилася серед книговидавців та серед шанувальників книги. Дуже багато людей приходило, щоб просто подивитися, потримати в руках це чудове видання з літографіями відомого художника Юрія Чарішнікова.

Активну участь у виставці взяло видавництво "Картографія". Воно експонувало велику кількість картографічної продукції, яка, як і мистецька, об'єднує людей.

— Традиційно на мінській виставці йде жвава торгівля книжками. Чи мала змогу Україна не тільки показати, а й продати свою продукцію?

— На превеликий жаль, через проблеми з бюджетним фінансуванням ми не змогли організувати торгівлю книжками. Тому відвідувачі читали наші книги прямо зі стенду, багато хто хотів зробити ксерокопії окремих сторінок і ми їм цього не забороняли. Відразу після повернення почали

переговори із підприємствами, які займаються книгорозповсюдженням. Хочемо заохотити їх до співпраці з білоруськими колегами для того, щоб українська книга реалізувалася в Білорусі. Дуже великий інтерес викликали серії книг видавництва "Грані-Т" — "Життя видатних дітей". І хоча в Москві також вийшло три книжки такої ж серії, їх не порівняти з українським аналогом, де світ побачило вже понад 80 книг. Героями цих книг є знамениті постаті не тільки України, а й світу.

В експозиції видавництва "Знання" були представлені книги видавництв України, які пропонуються ними на експорт. Це, насамперед, наукова і науково-популярна література. Думаю, що за результатами цієї виставки, видавництво "Знання" збагатить географію споживача української книжки.

Нашу експозицію майже щодня відвідував Повноважний та Надзвичайний Посол України в Республіці Білорусь Ігор Ліховий. Взагалі, якби не допомога посольства та особисто пана посла, наша участь у цьому важливому міжнародному виставковому заході була б вельми проблематичною. Вони допомогли нам із житлом, із представленням експозиції, а площі ми отримали на паритетних умовах у білоруських колег, зобов'язавшись таку ж саме площу надати їм на нашій 5-й Київській міжнародній книжковій виставці-ярмарку.

— У рамках виставки відбувається чимало подій. Однією із найпомітніших, про що свідчать і відгуки у білоруській пресі, став круглий стіл про проблеми перекладу. Ви взяли участь у цій дискусії. Про що на ній йшлося, які висновки зроблені?

— Це, дійсно, був ключовий захід виставки. Адже тема перекладу актуальна не тільки в Білорусі, а й на теренах всього пострадянського суспільства. Тема перекладу, на мій погляд, це виклик часу. Ми жили в спільному домі, у нас були спільні класики. Сьогодні ми стали різними. І якщо ми ще знаємо класичну літературу, то похвалитися знаннями сучасної літератури близького зарубіжжя не можемо.

У дискусії взяли участь представники журналу "Всемирная литература" з Москви, перекладачі з Таджикистану, Казахстану і Білорусі. Ми не планували доповіді, але я не могла не виступити, бо ж в Україні робиться з цього напрямку чимало. Мене вразив виступ колеги з Казахстану, головного редактора видавництва "Дитяча література", яка сказала, що видавці повинні творити книжки, а чиновники мають лише підписувати папірці. Я зауважила, що в Україні чиновники не тільки підписують папери, а й вболівають за те, щоб українське слово лунало в інших країнах, щоб через призму нашої сучасної літератури нас знав світ. Бо через що ще можна пізнати країну і її народ? Газети — це публіцистичний літопис, а книги — це художній образ нашого сучасника.

Я з великим задоволенням розповіла про державну політику стосовно перекладу української літератури мовами народів світу і навпаки, про Концепцію державної цільової програми популяризації вітчизняної друкованої продукції, яка розроблена нашим Комітетом і схвалена Кабінетом Міністрів України. Також зацікавило присутніх моє повідомлення про те, що на теренах нашої держави діє видавництво літератури мовами національних меншин "Етнос", тому що не у всіх колишніх республіках Радянського Союзу збереглися такі спеціалізовані видавництва. Свої слова проілюструвала книгами — творами О. Пушкіна у перекладі українською, антологією "Триада слов'янської поезії" трьома мовами.

Після цієї дискусії я отримала запрошення від дирекції Санкт-Петербурзького книжкового салону взяти участь у симпозіумі з проблем перекладу літератур, який проходить у квітні в Санкт-Петербурзі.

— У пресі було повідомлення, що казахстанська експозиція налічувала 500 книжок. Взагалі у пресі видавці дуже стримано відгукувалися про неї. До речі, коли Україна була почесним гостем Мінської книжкової виставки-ярмарку, скільки ми книжок демонстрували у Білорусі?

— У нас було понад 3 тисячі книжок. І вона навіть у порівнянні не йде з казахстанською. Можливо це пов'язано зі спорідненістю мов, але на нашій експозиції з ранку до вечора вирував людський натовп. Мені було навіть шкода колег з Казахстану, бо до їхньої літератури інтерес був менший, ніж до нашого невеликого стенду.

— В Україні ми майже не бачимо книжок з Таджикистану, Казахстану. Ви ознайомилися з їхніми експозиціями у Мінську, скажіть, у якому напрямі розвивається їхнє книговидання, є якісь особливості і відмінності?

— В експозиціях, які представили ці країни, було дуже багато літератури, присвяченої лідерам держав, визначним державним подіям. Це, так би мовити, іміджева література. Щодо художнього та поліграфічного оформлення книг, то ми маємо значно вищий рівень. Зараз на пострадянському просторі Україна гідно конкурує у мистецтві книги з Білоруссю та Росією.

Білоруси взагалі дуже ревно ставляться до української книги. До нашого стенду під час виставки підходили мої колеги, які є членами міжнародного конкурсу "Искусство книги", і постійно запитували, що ми привеземо цього року на конкурс. Сильного конкурента вбачають у нас і росіяни.

Україна має право на лідерство у виданні оригінальної книги, оскільки ми не тільки перевидаємо класиків — ми рухаємося вперед: у нас дуже багатий розділ науково-популярної літератури, що свідчить про великий творчий потенціал української нації. Якщо навіть судити по нашій програмі "Українська книга", то стане зрозумілим, який би був прорив у книговиданні, якби держава була настільки економічно розвинута, щоб підтримати цей творчий вибух. Бо коли ми розглядаємо ці пропозиції, то приходимо до висновку, що майже кожна книжка гідна бути виданою, гідна з'явитися на книжковій полиці. Тому зараз робиться все, щоб підтримати розвиток галузі, щоб не дати їй піти вниз. Так, звичайно, складно з економікою, складно з фінансами, але якщо ми піднінемо руку на інтелектуальний розвиток суспільства, це буде ще гірше.

— Російські ЗМІ пишуть про те, що економічна криза першою вдарила по книжковому ринку, у Москві масово закриваються книгарні. Якісь негативні тенденції, спричинені кризою, були відчутні на виставці у Мінську?

— На виставці, як правило, експонуються книги за попередній рік. Не можу сказати про зменшення чисельності учасників, хоч я, відверто кажучи, думала, що частина з них відмовиться від участі у виставці. Учасників було більше і країн було більше представлено, ніж на минулій виставці. І книг було у достатку.

Щодо закриття книгарень, то в нас це було пов'язано тільки з термінами продовження договорів оренди. Поки що жоден суб'єкт видавничої справи не звернувся до нас із проблемою, що він не може вижити, бо він банкрут. І, як свідчить аналіз, в Україні поступово до цього часу збільшувалася кількість торгових точок, які реалізують книжки. Отже, давайте дивитися з оптимізмом, бо слово потрібно не тільки тоді, коли добре, коли є гроші, а й тоді, коли трішки дискомфортно, дисгармонійно. Я вважаю, що слово допомагає людині і в такий час. І будемо сподіватися, що наші співвітчизники не зменшать свого інтересу до друкованого слова.

<http://comin.kmu.gov.ua>

Українська революція — мовою історичних документів та книжкових видань

Перших відвідувачів прийняв Музей Української революції 1917—1921 років. Сталося це 22 січня цього року. Прикметною є не лише дата відкриття музею, а його розміщення — міський Будинок учителя, де засідала Центральна Рада Української Народної Республіки.

Музей Української революції 1917—1921 рр. можна сміливо назвати музеєм раритетів, оскільки все тут — від тогочасних видань до нагород і автографів — рідкісні речі.

Особливо якісно репрезентовано книжкові видання: "Рік на Великій Україні (спомин з української революції)" Осипа Назарука, "Історія революції (1917—1921)" Панаса Феденка, "Як совітська Москва завоювала Україну?" А. Животка, збірник "Листопадові дні. 1918 р.", "Базар" Гриця Рогозного, перше видання "Холодного Яру" Юрія Горліса-Горського, один із примірників якого (у двох книгах) передала в Україну зі США дружина письменника Галина Гришко.

2008 року виповнилося дві значущі дати, пов'язані з життям і творчістю класика української літератури, фольклориста і етнографа Івана Нечуя-Левицького (1838—1918): 170 років від дня його народження і 15 років, як Українським фондом культури та "Українським домом" було засновано літературно-мистецьку премію його імені, яку присуджують за високохудожнє оригінальне втілення українського національного характеру в творах літератури та мистецтва і приурочують щорічно до дня народження І. Нечуя-Левицького.

Конкурсна комісія на чолі з Миколою Луківим лауреатами 2008 року визначила: Хоралець Ларису Іванівну — народну артистку України, драматурга — за вагомих вне-

середній концепції експозиції Музею — принцип збереження історичної пам'яті українського народу, державотворчих традицій доби Української революції 1917—1921 років. Варто зауважити, що первісна колекція сформована зусиллями діячів Державного Центру УНР в екзилі на чолі з останнім Президентом УНР Миколою Плав'юком, а також працівників Бібліотеки ім. О. Ольжича, укомплектована матеріалами з приватних колекцій громадян України та українців діаспори.

Експозиція містить кілька карт України, виданих у 1917—1920 роках, як в Україні, так і в різних країнах Європи, окремо подано великоформатну карту України 1918 року.

До відкриття музею долучилося чимало установ: Український інститут національної пам'яті на чолі з академіком НАН України І. Юхновським, Київський міський Будинок учителя, Державний комітет архівів України, Академія педагогічних наук.

Інформація Книжкової палати України

Нечуйські лауреати

сок у розвій театрального мистецтва; Бакуменка Олександра Даниловича — за повість про відомого письменника Дмитра Білоуса "Зодчий слова"; Бойка Віктора Степановича — за книги поезій "Суголосся" та "Петрові батоги"; Корнійчука Володимира Петровича — за дослідження "Роздуми про театр, музику, літературу..."; Кужельного Олексія Павловича — народного артиста України, керівника Державного театрального об'єднання "Сузір'я" — за значний внесок у розвиток національного театру.

Почесні нагороди лауреатам премії імені Івана Нечуя-Левицького за 2008 рік вручив голова Українського фонду культури Борис Олійник.

Інформація Книжкової палати України

УВАГА

Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова" здійснює моніторинг застосування УДК бібліотеками України. За результатами опитування буде складено електронний реєстр бібліотек-користувачів УДК в Україні з метою визначення потреби у виданнях УДК, подання пропозицій щодо їх випуску і розповсюдження за програмою "Українська книга" і проведення навчальних семінарів для бібліотек-користувачів УДК.

Прохання надсилати заповнені анкети до відділу класифікаційних систем на email: udc@ukrbook.net, факс: (044) 292-00-54 або поштою на адресу: пр. Ю. Гагаріна, 27, Київ-94, 02660.

Довідки за тел.: (044) 292-01-84 (внутрішній 114)

МОНІТОРИНГ ЗАСТОСУВАННЯ УДК БІБЛІОТЕКАМИ УКРАЇНИ

АНКЕТА*

1. Повна назва бібліотеки (організації)
2. До сфери управління якого Міністерства (відомства) належить Ваша організація?
3. Контактні дані:

- поштова адреса
- номер телефону
- e-mail
- адреса веб-сайту

4. Чи застосовує бібліотека УДК для систематизації фонду?
5. Яким виданням УДК користується бібліотека (радянським / російським / українським)?
6. З якого року бібліотека користується УДК?
7. Які класи/розділи використовуються для систематизації фонду?
8. Для роботи вам необхідно мати повний комплект 2-го видання УДК чи окремі книги? (розподіл матеріалу за розділами / класами можна знайти на веб-сайті Книжкової палати України <http://www.ukrbook.net> у розділі "Універсальна десяткова класифікація в Україні/Видання УДК")
9. Чи отримала бібліотека 4 книги 2-го видання УДК, що вийшли в 2008 році?
10. Чи отримала бібліотека всі 4 видання "Зміни та доповнення до УДК", випущені в 2003, 2004, 2005, 2006 роках?
11. Чи потрібен бібліотеці зведений алфавітно-предметний покажчик (АПП) до усіх розділів (класів) 2-го видання УДК?
12. Вкажіть кількісну характеристику фонду бібліотеки (одиниць зберігання).

*Анкети можна знайти на веб-сайті Книжкової палати України: <http://www.ukrbook.net>

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 1994 від 24.05.96
Підп. до друку 17.03.2009. Формат 60x84/8
Папір крейд. Ум. друк. арк. 6,05. Обл.-вид. арк. 8,29. Тираж 400 пр. Зам. 24.
Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України